

mtatkki

Hungarian Academy of Sciences
Centre for Social Sciences
Institute for Minority Studies

A PDF fájlok elektronikusan kereshetőek.

A dokumentum használatával elfogadom az
[Europeana felhasználói szabályzatát](#).

Zor-sila najaripe

mashkar e Roma

Kényszermosdatások

a cigánytelepeken

Forced bathings

in Romani settlements

(1940–1985)

Roma Sajtóközpont

Roma Press Center

Romano Medijako Centro

RSK

Romano Medijako Centroske Ginadyi
Roma Sajtóközpont Könyvek
Roma Press Center Books

3

Zor-sila najaripe

mashkar e Roma

Kényszermosdatások

a cigánytelepeken

Forced bathings

in Romani settlements

(1940–1985)

O Romano Medijako Centro katar o 1995 kidel kethane thaj del avri nyevipenge sakodi, so le romenca pecisajvel ando Ungriko Them.

Tala shov bersh kade 2000 skurto thaj lungo iskirimo dine avri le ungrika nyevipura. 1000 radioshicko butyi dine tele le Ungriko Themesko radiovura. Ande amare butyi butivar rakhadyilam kasave historijenca, saven aba na ande nyevipura trubulas te das avri. Ande kade, kade kamas, te keras ke majbut ginadyi, te das avri, ande soste tele iskirisaras so pecisardas dulmut, thaj akanak – andar kodolengo muj, kasa kasave pecisarde. Kodol kon keren e ginadya kodi kamen ke le roma phenen lenge historije pala pende, na kaver te phenel. Le rom butivar kodole historije phenena, save inke khonyik chi pushlas lendar. Najis tumenge, ke zhutisaren amenge ke kadal historije avri te das:

A Roma Sajtóközpont 1995 óta dolgozza fel és adja közre a sajtóban a Magyarországon és a régióban élő roma közösségekkel kapcsolatos eseményeket. Az indulás óta eltelt hat évben mintegy 2000 rövidhíri-eket és hosszabb cikkünket közölték magyarországi napilapok, ezer rádiós anyagunkat sugározták magyarországi rádiók. Munkánk során azonban több olyan történettel találkoztunk, amelyek feltárása és dokumentálása szétfeszítik az újságírás hagyományos kereteit: ezért döntöttünk úgy, hogy a jövőben könyvsorozat formájában jelentetjük meg a közelmúlt és a jelen sürgetően feldolgozatlan eseményeit – az azokat átélők szájából. A szerkesztők szándéka szerint e könyvsorozat lapjain a romák, ahelyett, hogy róluk mesélnének, maguk fogják elmesélni a legtöbb esetben előtte soha meg nem kérdezett történeteiket.

Köszönjük, és hálásak vagyunk, hogy segítenek nekünk e történetek közreadásában:

The Roma Press Center has been re-collecting and publishing all issues regarding the Romani community in Hungary and in the region since 1995. Since its inception, in the past 6 years, well over 2000 short news items and longer articles written by our staff were published in Hungarian national newspapers, as well as 1000 radio programs of the Roma Press Center were aired in several radio stations in Hungary. In the past five years we have found several stories where the investigation and documentation would have broken the frames of the traditional journalism; so we decided to start publishing the most unexplored issues of the present and the recent past in the form of a book – through the authentic narration of the ones who went through them. According to the intention of the editors, on the pages of these books Roma will tell their stories – most of them never told before –, instead of being subject of the narration.

We are grateful to the following people for telling their stories:

1. Puczi Béla (Marosszentgyörgy–Budapest)
2. Krasznai Rudolfné Kolompár Friderika, Lendvai Ilona, Holdosi Vilmosné, Bogdán Ilona, M. M.-né, Kovácsi Gyuláné Kolompár Matild, Kolompár Istvánné Lakatos Julianna, Raffael Ilona, Vajda Rozália, Hódosi Magdolna, Sztojka Istvánné, Krasznai Rudolf, Oroszi Rudolf, Holdosi József, Kánya Lajos, Bognár Albert, Szemerei András, Peller Piroska Raffael Margit, Lakatos Angéla, Krakovszki Miklósné
3. Bangó László, Mezei Imre, Oláh Teofil, Farkas Kálmán, Radics József, Lendvai Ilona, Birkás Kálmán, Nyári Sándorné Orosz Erzsébet, Varga György, Kolonics Istvánné, Vörös Ottó, Burdi Mária, Burdi Aladár, Barkóczy Ernőné, Kiss Lászlóné, Raffael György, Nagy Gyuláné, Gulyás Imre, Friedmann Helén, Bakó Balázné, Gömöri Lászlóné, Szabó László, Lakatos Menyhért, Kolompár István, Balogh József, Váradi Klára, V.P., V.P.-né, „Pista bácsi”, „Terus”, „József”, „András”, „Jóska”, „Mari néni”
4.

Zor-sila najaripe mashkar e Roma

Kényszermosdatások a cigánytelepeken

Forced bathings in Romani settlements

editor/szerkesztette/edited by: BERNÁTH GÁBOR

kon phushenas/az interjúkat készítették/interviews were made by: BARANYI LAURA, BERKES BÉLA, NAGY JÁNOS, ZSIGA ÁLFONZ,
BERNÁTH PÉTER, POLYÁK LAURA, BERNÁTH GÁBOR,
LAKATOS ELZA

boldas/fordította/translated by: NAGY ZOLTÁN, MARK FODOR (ANGLICKO SHIB/ANGOL/
ENGLISH), MOHÁCSI JÓZSEFNÉ, MOHÁCSI EDIT,
DEBRE MAGDOLNA (ROMANES)

naisaras/külön köszönet/special thanks to: BERI JUDIT, BERNÁTH PÉTER, POLYÁK LAURA,
CSONGOR ANNA, LAKATOS ELZA, ZÁDORI ZSOLT,
SZUHAY PÉTER,
ETNOGRAFIJAKI MUZEUMA ROMANO KETHANEKIDIPE/
NÉPRAJZI MÚZEUM ROMA GYŰJTEMÉNY/
MUSEUM OF ETHNOGRAPHY ROMA COLLECTION

fotovura/képek/pictures: CSONKA MÁRIA, DR. SERES GÉZA
ÉS ISMERETLEN FÉNYKÉPÉSZEK

Sponsor

A könyv megjelenését támogatta
The publication has been supported by: OPEN SOCIETY ARCHIVES ANDE GALERIJA CENTRALNO
KAJ KERDE EXHIBICIJA/A CENTRÁLIS GALÉRIÁBAN MEGRENDEZETT
KIÁLLÍTÁS ALKALMÁBÓL/BY THE OCCASION OF THE EXHIBITION IN
THE GALERIA CENTRALIS

ISSN 1585 - 8901
ISBN 963-202-283-1

Roma Sajtóközpont Könyvek 3
Budapest, 2002

© Roma Sajtóközpont, Bernáth Péter, Polyák Laura, Csonka Mária, Dr. Seres Géza,
Lakatos Menyhért, Farkas Kálmán, Sára Sándor, MOKÉP

Kiadja a Roma Sajtóközpont
A kiadásért felel: a Roma Sajtóközpont igazgatója
Tördelés: EZ
Nyomás: Rózsa Nyomda
Felelős vezető: Rózsa Gábor

BERNÁTH PÉTER–POLYÁK LAURA:
Zor-sila najaripe ando Ungriko Them/
Kényszermosdatások Magyarországon/
Forced Bathing in Hungary

7

„O sapuj chi na mangas pale”/
„A szappant nem is kérjük vissza”/
“We even let them keep the soap”

27

O lazhavo/A szégyen/The shame

35

Pogrom

67

E aktori/A szereplők/The characters

109

Kronologija/Kronológia/Chronology:
avrikidipo andar e avridinipe, e avriphenipe, thaj andar e telephenipe./válogatás az utasításokból,
rendeletekből, jelentésekből/a selection from orders, decrees and reports

137

Le fotovuren, save ande kadi ginadyi sile, kodol butyari kerde kon ande mishtopinzharde organizacijende kerde butyi, thaj andar kadi si kodo, ke kadal fotovura kodo sikaven andre sar kerde le themeske anglune manusha kadale najaripen, na kodo sar trajinde perdal kadalen le roma. De si jekh-duj kasavo cinyi butyi vi pel kadal fotovuren, save mishto avri sikaven o chachipo.

A kötetben szereplő fotók túlnyomó részét a többségi intézmények munkatársai készítették, ezért sokkal inkább a mosdatásokat levezénylő hatalom, semmint az azokat elszenvedők szemszögéből mutatják az eseményeket. Néhány részlet azonban még ezeken a fotókon is árulkodó.

Most of the pictures in this book were taken by the employees of the majority institutions administering the bathings. Therefore the pictures reflect their point of view, and not that of the Roma who were subjected to the treatments. Still, there are some teeltale details to find.

Zor-sila najaripe ando Ungriko Them (1940–1985)

– Bernáth Péter–Polyák Laura –

Po romano telepo trajinde kethanipe butivarutno lazhavutno najaripo o bishvarsheltesko bershesko jekh legmajbaro lazhavutno telephiripo ando Ungriko Them. Thaj o jekh oprenapinzharipo – ive rode avri le papiros-hura, anda kode majbut sar le dopash romen najarde ando Ungriko Them. O najaripo ando socialistico Ungriko Them – butivar inke majmishto avri rakhle sar te keren kado najaripo, sar maj dulmut. O socializmushi avri-phendas kathar e dulmutani vreme majlashi vreme avla – kodolesa vorbisardas pes avri, le romenge nasulyipe ando kapitalistico vremeke shaj naisin, pel roma numa kade dikhnas, lengi problema majanglal sastyarnicko, thaj shingalicko kothedikhipo si – pe kadal thana kado programo chi kerdas khanchi, khanchi nyevipo chi andas. Kadalako vremenako lagmajbaro avriphenipo kode sas, majsigo le romen butyi te den, te sittyaren len, khera te keren lenge, thaj rigate shuven len kathar e jekhekaver, pala kade na butara inke majnasul sas le romenge ke le gazhe inke majmishto xojajvenas pe lende thaj avridikhnas len thaj nasulyipe phennas pe lende¹. So kaver kerdyilas ande kado programo te na hatyaren majtelal le rom pasha lende ashilas le majbare manusha. Kado zhutasaripo anda kode na kasavo sas sar te jekh manush kasavo avlas sar o kaver, o rom vi atunchi rom avla, kado drom vi

Kényszermosdatások Magyarországon (1940–1985)

– Bernáth Péter–Polyák Laura –

A telepeken élő roma közösségek rendszeres kényszermosdatása a huszadik század Magyarországnak egyik legsztyenteljesebb fejezete. És az egyik legfeltáratlanabb is – annak ellenére, hogy az adatok alapján a magyarországi romák több, mint felét érinthették ezek az akciók. A mosdatások a szocialista Magyarországon – minden addiginál tervszerűbbé és szélesebb körűvé váltak. Bár a szocializmus a korábbi rendszerek ellenében határozta meg magát – a romák hátrányait a kapitalista elnyomással, és azzal magyarázva, hogy azok pusztán rendészeti és közegészségügyi kérdésként tekintettek rájuk – ezeken a területeken a megrendszabályozás, az ellenőrzés és a „betörés” jegyében fogant programok mit sem változtak. E korszak legfontosabb dokumentumai, a tanácsi jelentések alapján a munkaerő-piaci, oktatási, és lakóhelyi mobilizáció erőteljes programja rövid időn belül feltöltődött a hatalom és a többségi lakosság régi előítéleteivel.¹ Ami változott: e programok könnyörtelenségét elkendőző „felemelő”, patronáló retorika. A „patronálás” azonban egy egyenrangúnak soha sem tartott viszonyon alapul, és könnyen leírható az út, amelyen keresztül ez az attitűd a büntetések és a ki-rekesztés irányába visz, mert a másik hibáival magyarázza saját kudarcait.

A kényszermosdatások jól példázzák ezt a

Forced bathing in Hungary (1940–1985)

– Péter Bernáth–Laura Polyák –

The systematic forced bathing of Roma living on Roma settlements is one of the most shameful chapters in 20th century Hungarian history. It is also one of the least known; and this even though more than half of the Roma in Hungary were put through it. With the onset of socialism the bathing became both more widespread and better organised. On the one hand socialism defined itself as the opposite of earlier political systems, explaining how disadvantages suffered by the Roma are a result Capitalist oppression, with the Capitalists having reduced the minority to a law and order and public health issue; on the other hand, programmes aiming to address Roma issues continued to be based on forced integration, supervision and “breaking-in”. Councils’ reports, the most important documents of the era, clearly show how old prejudices held by both the government and the majority quickly made their way into all labour, education and residents’ mobilisation programmes.¹ The only real change: the actual cruelty of the programme was now buried under patronising rhetoric. Yet “patronisation” itself is based on an unequal relationship that almost inevitably descends into a cycle of punishment and segregation, with one side blaming its own failures on the faults of the other.

pala kede kade shaj phiren e roma majdur, vi akanak kade avridikhen len, tele dikhen len sar majdur, kado avriphenipo avrivorbij pes e problema ande amende si. E lazhavutne najaripe mishto sikaven kado pecisaripo. O socialistiko vreme pala na but bersh pala kode vreme avilas, kana avilas o holocausto kaj majbut mije roma mule, – kado avriphenipo avriphendas sako manush kasavo avla sar o kaver, pala nabut bersh aba numa le romen azbade, vash o nasvalyipo, melalyipo, pe le majbut than vi kodolen, kon aba chi beshle po telepo, thaj sas vi kasavo kanak vi kodole gazhen azbade kon po telepo beshle. Avriphendas ke tele trubul te pustin le telepura, de ande majbut thaneste opre ashile le telepura, thaj vi akanak si nyeve telepura. Ande 1971-o bersh majbut sar dopash romani familija beshlas pe le telepura, ande majbut than chi sas khanchi elktronika, chi paji. Thaj majang-lal avrirakhlas kodo stereotipija ke: le roma melalej, vash kode ke „lengi godyi tele si ashile”, „kasavoj lengo trajo”, „kasavoj lengo lyako”. Ande majbut thaneste kado najaripo na sas muma kodo ke le gazhe kade gindyisarde akanak tele thoven pala lende „le romengo melalyipo”, thaj te sikaven kathe von si le raja: vash kede huravende tele anglal sakoneste le romnyan, vash kede shingerde tele le bala, vash kede tradinde len perdal le gava le pusadenca.

történetet. A szocialista hatalom, amely – néhány évvel a több tízezer magyarországi áldozatot követelő roma holocaust után – „egyenlő jogokat és kötelességeket” deklarált, pár év múlva már csak a roma lakosságot büntette az egészségügyi körülményeiért, több helyen azokat is, akik kiköltöztek a telepről és igen ritkán azokat a magyarokat, akik szintén e telepeken laktak. Meghirdette ugyan a telepelfszámolás programját, de a legtöbb helyen engedett a nyomásnak, és sok telep ma is áll, vagy újakat alakított ki. 1971-ben a roma családok kétharmada lakott még ezeken a telepeken, a legtöbb helyen csatorna, vezetékes víz vagy áram nélkül. És főként: intézményesített és dinamizált egy sztereotípiát: a romák piszkosak és mindez „tudati elmaradottságuknak”, a „cigány életvitelnek” és a „megrögzött szokásrendnek” köszönhető. Sok helyen a kényszermosdatás nem volt egyéb, mint egyfajta rituális megtisztulás a „cigányság mocskától” és a hatalom bizonyítása: nyilvánosan meztelenre vetkőztetni az asszonyokat, csíkot vágni a hajukba, rendőrökkel végighajtani őket a falun.

Forced bathing is a perfect example of this situation. Just a few decades after the Roma Holocaust that claimed tens of thousands of victims among Hungary’s Roma, the socialist government, committed itself to a society of “equal rights and obligations”; in a couple of years though, only the Roma were reprimanded for their health condition; and this often also held true for those Roma who moved out of the slums, while Hungarians living in these slums would only very rarely be targeted. A programme was put in place to eliminate the Roma slums. But more often than not, the authorities just gave in to pressure and either left slums standing (of which a number still exist today) or even built new ones. In 1971 approximately two thirds of all Roma families lived in these slums, with most lacking proper access to sewage, water or electricity. And more importantly: the socialist government institutionalised the stereotype that the Roma are filthy; and that this is because of their “underdeveloped mentality”, “Roma way of life” and “deep-rooted habits”. In many areas, the forced bathing programmes amounted to little more than a ritual cleansing of “Gypsy grime”, and muscle-flexing by the authorities: undressing women publicly, cutting a streak into their hair and having them go through the village escorted by police.

O nasvalyiposko „eticizacijovo”:
„andar saphirane” „teleposko”, „andar tele-
posko” „roma”

Ande bishvarshelteske bersha kerinde avriphenipe mishto sikaven kodo drom, sar resas kathar e „manusha kon ande bisastyiposko vrema trajin” zhi kaj „romenge kethanipe”. E themeske bare manusha vi kade kade gindiyilas aba dulmut ke le „saphirane roma” inkren e tifusi, thaj sakofelo nasvalyipo,² anglal o baro maripo kerde but avriphenipe, save avriphenen ke trubul te dikhen le chorenge khera, thaj sakofelo khera kaj but zhene beshen kethane, de vi kodo avriphenel jekh rom shaj avel ke na kasavoj sar o kaver. Kanak reslas amen o dujto maripo aba kade gindyinas ke sakofelo rom rom si. Ando Kassa o Szentkirályi Zsigmond baro doktori kodo phenel, ke kade shaj pustin avri sakofelo nasvalyipo, te chi mukhen te maladyol kethane rom thaj gazho, thaj kodo phenel le romen ando rezervatumo trubul te phandaven.³ Majpalal o maripo aba na higienicko problema si ando them, aba „le romenge problema” si avriiskirime le gaveske kherenge sar programo. Kadalence xutrelpes o najaripo pe romane telepura, kade sar „le romenge problema” Kodolesa pale ke kodo trubulas te kerel o higienicko programo ke le „teleashade manushen” „sittyarel”, o angluno paso kerdas karing kothe ke na e vrema, „le romenge lyako” te avel e dosh. Karing e panzhvardesheske bersha kanakodi kodi e tema ke tele te pustin le

A járvány etnicizálása:
„kóborból” „telepi”, „telepiből” „cigány”

A huszadik században született egészségügyi rendelkezések elemzése jól leírja azt az utat, ahogyan az „egészségtelen körülmények között élők”-től eljutunk a teljes roma közösségig. Bár a hatóságok már a század elején is egy roma csoportot, a „kóbor cigányokat” okolták a kiütéses tifusz, himlő és más járványok elterjesztéséért,² a háború előtt született rendeletek és tanulmányok többsége a szegényházak, tömeglakások ellenőrzését is szorgalmazza, és különbséget tesz a roma csoportok között. A második világháború környékén megszűnik ez a különbségtéves. Szentkirályi Zsigmond kassai tiszti főorvos 1941-ben a járványok elleni lépésként már a romák és nem romák érintkezésének megakadályozását, és előbbieket rezervátumba zárását javasolja.³ A háború után a közegészségügyi feladatok már a „cigánykérdés megoldására” irányuló programokként vannak előírva a tanácsok számára. Ezzel megtörténik a telepferőtlenítések „cigánykérdésként” való intézményesítése. Azzal pedig, hogy a közegészségügyi programok kiemelt feladata lesz az „elmaradott néprétegeket” célzó „felvilágosító munka”, megtörténik az első lépés afelé, hogy a „megrögzött szokásrend” és ne a körülmények legyenek felelősek. Az ötvenes évek végétől rendszeres téma Magyarországon a gázt, áramot és legtöbbször a vizet is

Ethnicising the epidemic:
from “roamers”, to “settlers”, to “Gypsies”

Looking over 20th century health decrees we clearly see how we have gone from referring to “people living in unhealthy conditions” to referring to the whole of the Roma community. Although even at the beginning of the century the authorities blamed a specific group of Roma, namely the “roaming Gypsies”, for the spread of spotted-fever, smallpox and other epidemics,² most decrees and studies from before World War II also call for the inspection of poorhouses and crowded homes, and make distinctions among various Roma groups. During the war, however, this distinction disappears. In 1941, Zsigmond Szentkirályi, the Chief Medical Officer of Kosice recommended as a preventive measure that non-Roma avoid coming into contact with Roma; he further proposed that the latter be put into reservations.³ After the war, the council public health programmes are listed as programmes aiming to solve the “Gypsy question”. This immediately leads to the institutionalisation of the disinfection of Roma settlements. And making “instruction” of the “underdeveloped masses” a priority in these programmes was the first step towards placing the blame on their “deep-rooted habits” rather than their living conditions. From the end of the 1950’s on, elimination of these slum-like settlements

telepura kaj chi si gazo, elektronika, thaj inke chi paji. Kadi butyi aba ando angluno paso nachilas, ke le gazhe na kamnas ke le roma nadre te beshen mashkar lende, kade sar e nyevi politika kaver nyeve telepura kerdas. Kadale teleponge tele pustisarime kade nachilas, dabe kerdasas majlashipo ando higienicko vrema, kadi butyi na jekhvar kade sikaven ande politika sar bibaxtalo butyi, kade iskirin tele le telephenipe. Inke vi karing e oxtovardesheske bersha but love potyinde te keren kadale avriphenipe, bisht thaj panzh bersh inke chi sas paji pe le majbut telepura. (Mishto sikavel sar sas vi le gazhengo kher kerdo – ke o Lolo Trushul kerdas jekh akciovo, kado sas o „Uzho avlin, uzho kher”, – numa kodo kher shaj sas kasavo uzho kaj sas aba wc, thaj kaj uzhes inkerde.)

E vrema kade ashilas sar sas, le raja pale kadalenca najaripenca „kamlas te sikavel opre variso lashipo,” thaj pe kodo sidyarlas pe le roma te makhel sakofelo. Le avriphenipe majbutivar phenen, ke kasavo programo trubul te keren, kathar soste kaver avla" le romenge krisi, le romengo lyako, savo zurales kaver si sar le gazhengoj". E bari vorba: „perdalbararipo”. Kathar e shovardesheske bersha o Lolo Trushul – sas kanak vi filmo sikade – kerdas le romenge kasavo maladyipo kaj vorbisarde le romenca sar trubul te keren te na aven nasvale,⁴ atunchi aba butivar zhanas te dikhen le telepura.

nélkülöző telepek felszámolása. Az akciók jelentős része azonban már megindításakor elakadt, a romák beköltöztetése a legtöbb helyen a többségi lakosság ellenállásába ütközött, a helyi hatalom gyakran új telepeket hozott létre. Az egészségügyi helyzet terén alapvető változást jelentő telepfelszámolás tehát elmaradt, amit nem egyszer kudarcként ismernek el a megyei tanácsi jelentések. Még 1980 körül is komoly összegeket fordítottak ezekre a fertőtlenítő akciókra, azokon a telepeken, ahol a víz 25 évvel az első rendelet megszületése után sem volt bevezetve. (Ugyanakkor a többségi házak általános – így például a wc-vel való – ellátottságát jól mutatja, hogy a Vöröskereszt által 1953-ban beindított „Tiszta udvar–rendes ház” mozgalom kitüntető táblájának megszerzéséhez a legtöbb pontot éppen a wc-k megléte és tisztántartása jelentette.)

A körülmények tehát változatlanok maradtak, a hatóságok pedig a fürdető–fertőtlenítő akciókkal próbálták „eredményeket felmutatni”, és a romákra hárítani a felelősséget. A szövegek gyakran hangsúlyozzák, hogy olyan körülmekintő akcióprogram szükséges, amely során megváltozik a „cigányoknak a társadalmi elkülönülésből eredő megrögzött szokásrendje”. A kulcsszó: „átnevelés”. A hatvanas évektől kezdve a Vöröskereszt – gyakran filmvetítéssel egybekötött – előadások során végzett egészségügyi felvilágosítást a romák számára⁴ az akkor már rendszeres telepellenőrzések mellett.

lacking in basic utilities, i.e. gas, plumbing, electricity, and, more often than not, water became a priority in Hungary. However, a good number of these resettlement actions failed at the onset meeting stiff resistance from the majority population opposing the resettlement of Roma into their communities; the local authorities often ended up putting up new slums. As was often reported in council reports, the elimination of settlements, a fundamental step towards the improvement of sanitary conditions, failed. Even in 1980, significant sums were being spent on these programmes for settlements that, 25 years after the first decree, were still without running water. (At the same time, the 1953 Red Cross had a “Clean Yard – Decent Home” movement going in which the most points one could obtain were given for the presence and cleanliness of a toilet clearly indicating the state of the majority’s homes.) Living conditions remained unchanged; and the authorities attempted to use these bathing–disinfection actions to “show some results”, all the while shifting the responsibility over to the Roma. Documents of the era often stressed how comprehensive programmes were needed to alter “the Gypsy’s deep-rooted habits that came about through years of social isolation”. The keyword: “re–education”. From the 1960’s on, on top of the regular inspections of Roma settlements, the Red Cross would hold information lectures on sanitary issues, often tying them in with film screenings.⁴

**NE ILYEN ELHANYAGOLT KÖRNYEZET-
BEN LAKJUNK!
HOZZUK RENDBE LAKÁSUNKAT ÉS KÖR-
NYÉKÉT!**

Romengo telepo ando Kiskunhalas
A kiskunhalasi cigánytelep
Gypsy settlement at Kiskunhalas. 1960

„Te na beshas ando kasavo melalyipo! Keras kethane amare khera thaj amare vatrural!”
Sastyipesko Ministeriumo: „Uzhipo – Sastyipo” propagandicko lil. 1963.

Az Egészségügyi Minisztérium „Tisztaság – Egészség” című szórólappja. 1963.

Do not live in such an untidy environment! Tidy up your house and neighborhood!
From the flyer of the Ministry of Health “Cleanliness and Health” 1963

Kathar le dikhipa zhi kaj le pogromi

Numa atunchi aba le raja oprepinzharde, ke khanchi nyevipo na avla te na „xutren” penge jekhe – duje romen: – kado phari butyi sas⁵ – higienicko butyari akharnas avri mashkar le rom. Voj si le kon kethane le gazhenca dikhen le telepura, dikhen o uzhipo. Ando 1958 ando them 383 romano higienicko butyari si, lengi butyi si te dikhen na numa o uzhipo ando kher, te dikhen vi le manushenge uzhipa. Le raja majanglal kade gindiyasarde, ke mishto avla kade te keren sar majdulmut, mashkar le roma o vajda phenel avri sakofelo, voj trubul te zhutil. Shukares sikavel ke sosko nasul sas kado avriphenipo, ke ande Bicske avridine kasave lila pala e duj rajipo, numa sas kasavo avridinipo so kodo phendas kado na si krisalyimosko.⁶

Mashkar le dikhipa – shaj kerdinde – anglal e 1955 sas aba najaripo, numa kathar kado bersh o Sastyaricko Ministeriumo avriphenidas, ke le sastyaricki butyari trubul – sakones – te makhel, te najarel. Ande majbare gava, thaj forura kasave najariposke thana kerdinde, ande majcine gava pale najariposko vurdonesa phimas avri le sastyaricki butyari – butivar le shingale,⁷ but thaneste le ketani, thaj but thaneste le gavenge butyari trubul te zhutin. O najaripo jekh dopash dyes inkrelas, but thaneste inke vi jekh-duj dyes shaj inkrelas: kade sas ando 1985, ando Pest medyako Bago, kathe 129 rom beshlas, kathe shtar dyes inkrelas o najaripo. Le akciovi jokor detehara sas le, – sas jekh borsodesko telephenipo ando

Az ellenőrzéstől a pogromokig

Ugyanakkor az apparátus hamar rájött arra, hogy semmi sem fog változni egy-két roma „megnyerése” nélkül: a telepeken – nem minden nehézség nélkül⁵ – egészségügyi vagy tisztasági felelősöket neveznek ki a romák közül. Ők azok, akik a nem roma egészségügyi járőrökkel 1950-től a telepek rendszeres ellenőrzését végzik. 1958-ban országszerte 383 roma egészségügyi felelőst választanak, akiknek a lakások mellett az ott lakók személyes tisztaságának ellenőrzése is a feladatuk. A hatóságok eleinte a többségi hatalom jól bevált módszerét, a vajdarendszert is megpróbálták hasznosítani a cél érdekében. Szép példája az ebből eredő ellentmondásoknak, hogy egy bicskei megbízólevél tanúsága szerint nem riadtak vissza e párhuzamos hatalmi struktúra kiépítésétől sem – bár azt egy másik jelentés törvényellenesnek vélte.⁶

Az ellenőrzés mellett – nem kötelező formában – már 1955 előtt is történtek fürdetések, az Egészségügyi Minisztérium utasítása alapján azonban ettől az évtől az egészségőröknek már megelőző jellegű – tehát mindenre kiterjedő – porozást és fürdetést kellett végezniük. A nagyobb településeken és városokban fürdető helyiségeket állítanak fel, míg a kisebbeken fürdető-kocsival jelennek meg az egészségügyi dolgozók – legtöbbször a rendőrség,⁷ több helyen a honvédség kivezénylésével, és besegítenek a tanácsi dolgozók is. A fürdetés rendszerint fél napig, egyes településeken több napig is tartott: mint például

From supervision to pogroms

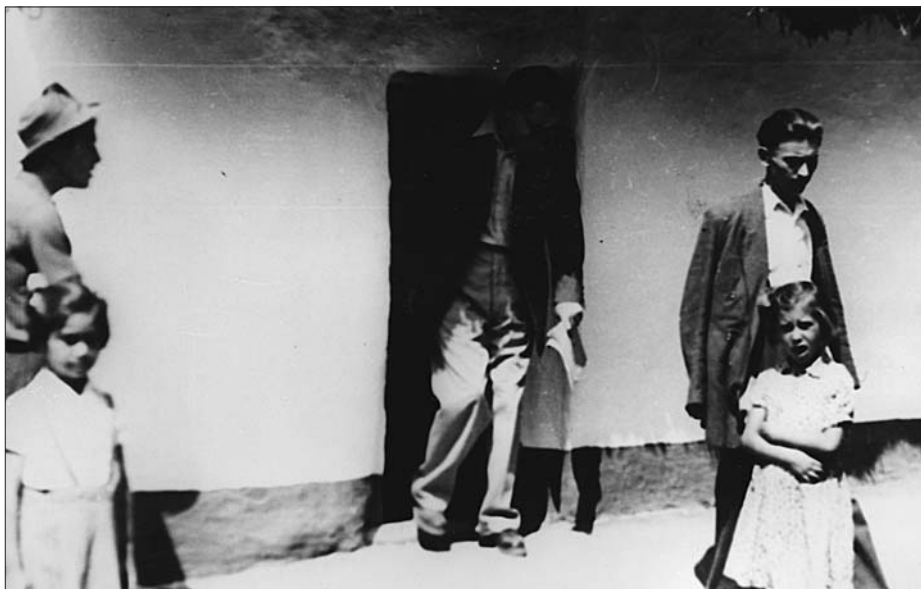
The authorities realised early on that they could not hope to achieve anything without “winning-over” at least a few Roma: although it was not achieved without difficulty,⁵ in the end, they managed to appoint Roma to act as sanitary inspectors. They were the ones who, from 1950 on, undertook the regular sanitary inspection of settlements alongside non-Roma sanitary inspectors. In 1958, 383 Roma sanitary inspectors were appointed throughout the country; they were responsible for the inspection of the cleanliness of both the homes and the people living in them. At first, the authorities attempted to use the proven method for wielding power over the majority alongside the vajda-system. We have a nice example of the resulting contradiction with, on the one hand, a Bicske letter of credence showing the authorities were willing to allow for the build up of a parallel power structure, and, on the other hand, a report coming out deeming this to be illegal.⁶

Even before 1955, alongside inspection, the practice of bathing Roma, on a voluntary basis, was already in existence; from that year on, however, a Ministry of Health decree stated that powder delousing and bathing were to be used as preventive measures (i.e. applying to all). Bathing premises were set up in larger settlements and towns; in smaller settlements the sanitary workers, aided by council employees, brought in the bathing wagon

1963, savo kodo phenel ke, „atunchi o sas-tyaricko butyari, na numa le zhuven shaj dikhel ande roma, shaj dikhel vi kodo si wc kaj le rom”. Kas aba najarde kodoleske papiroshi dine pal o najaripo, thaj kodo papiroshi shaj sikade ando butyako than, ke sostar chi gele butyi te keren. Le majbuten chi sikade kodo papiroshi ande butyi, ke lazhanas pen angla le gazhe.

1985-ben a Pest megyei, összesen 129 romát számláló Bagon, ahol négy napig. Az akciók rendszerint hajnalban kezdődtek – egy 1963-as borsodi jelentés tanúsága szerint nem utolsósorban azért, „mert az egészségügyi járőr ilyenkor nem csak a tetvésséget, hanem a wc használatát is ellenőrizheti”. A furdetésen átessett embereknek papírt adtak az egészségügyi ellenőrzésről, amivel munkahelyeiken igazolhatták a távolmaradás okát. A legtöbben azonban inkább vállalták a felelősségre vonást, mintsem a szégyent nem cigány munkatársaik előtt.

with police,⁷ and oftentimes army, escort. Bathing would usually last half a day; in some settlements though it would go on for several days. In Bag, Pest County, for example, a village counting 129 Roma, it lasted four days in 1985. The actions would usually start at daybreak, in part, because, as a 1963 Borsod County report states, “in the morning, on top of being able to inspect for lice, the sanitary inspectors would also be able to supervise toilet usage”. A letter attesting to their absence of work for reason of bathing was given out to anyone who had been put through the process. But, most preferred to face the consequences of an unexplained absence rather than the shame in front of their non-Roma colleagues.

„Uzho avlin–Uzho kher” lupta. Dikhipo ando nagyletako telepo. Panzhvadeseske bersha.

„Tiszta Udvar–Rendes Ház” mozgalom. Pontozás a nagylétai telepen. Ötvenes évek

“Clean garden, tidy house” movement. Scoring at the settlement in Nagyléta in the 1950’s.

E techniloggja

Ando najaripo but posh, thaj sakofelo sapuj sas. Te avripustin o tufisi, le gadenge zhuva trubulas te pustin avri,⁸ atunchi krezoleske sapujesa o „intrego trupo” trubulas te thoven tele. Le sapujeske spuma zhi kaj 15 minuta trubulas te mukhen po trupo, thaj pala kode mishto trubulas te thoven tele, ke o krezozi baro morchesko nasvalyipo shaj kerel. Le gada ande jekh mashina thode avri. Majbutivar kodo posh sas, kodo DDT, saves ande Amerika – bungarengo meripo – pe le farmura, pe phuvende shudinde. Kado DDT-vo makhle pe le gada, pe bala, thaj po trupo. Aba na sas slobodo te makhen kado posh khandyikaj, ando 1968 avriphendas o FAO – ande Europa o Ungriko Them iskirindas telal mangljal – ando them vi atunchi kado posh sas majbutivar ande najaripe, kadalesa najarde vi atunchi le roma. Le (International Agency for Research on Cancer) kodo phendas ke o DDT, kasavo posh si savo baro nasvalyipo shaj kerel, thaj telepustil ande le manusha kodole varisura, pe soste phenen immun. O DDT-vo andre ashel ande le murshengo pe-lo, ande le zhuvlyengo trupo, thaj inke vi ande kokale.

Vi sas le mobileske mashini: sas kasave bare vurdona, kade akharnas ZIL, pe kode opre kerdinde kode DDA-2. Kodol kasave kamora sas le ande sost e andre reslas 2,5 m³, thaj pasha lende kerde vatruri, ande soste najarde le romen, ande jekh chaso shel manushen zhannas te najaren.

A technológia

A fertőtlenítések során a szerek több fajtáját használták. A kiütéses tifusz legfőbb terjesztőjének tartott ruhatetvésség⁸ ellen krezol szappannal „egész testkezelést” (lemosást) alkalmaztak. A szappan habját 15 percig a testen kellett hagyni, majd folyóvízzel lemosni, mert a krezol a bőrrel felszívódva mérgezést okozhat. A ruházatot gépben tetvetlenítették.

Széles körben használták a DDT-t, amit az Egyesült Államokban – mint rovarirtó-szert – kifejezetten mezőgazdasági használatra fejlesztettek ki. A DDT-t pumpával vitték fel a ruházatra, a hajra és a testhajlatokba. A szer használatát 1968-ban a FAO betiltotta – Magyarország Európában az elsők között írta alá az egyezményt – a fürdetések és fertőtlenítések során azonban még sokáig továbbra is az egyik leggyakrabban használt anyag volt. Az International Agency for Research on Cancer (Nemzetközi Rákkutatói Ügynökség) szerint a DDT valószínűleg rákkeltő, és csökkenti az immunrendszer működését. A DDT származékok elraktározódnak a herében, a petefészkekben az emlőmirigyben és a csontvelőben is.

Mobil fertőtlenítő gépeket is használtak: általában a ZIL teherautók alvázára szerelt, kétkamrás DDA-2-t. A kamrák nagysága egyenként 2,5 köbméter volt, ezek mellé telepítették a fürdetéshez szükséges sátrat vagy sátrakat, amikben óránként száz főt tudtak fürdetni.

The technology

Several different chemicals were used for disinfection. For clothes lice,⁸ considered one of the main vectors for typhus, they would use a “whole body treatment” (wash) with cresol soap. The foam was to remain on the body for 15 minutes after which they would rinse it off with water, since cresol absorption by the skin was considered poisonous. Clothes were deloused in a machine. DDT, an insecticide developed in the USA for agricultural use, was also widely used. DDT would be sprayed onto the clothes, hair and body. Even though the use of DDT was banned by the FAO in 1968, and Hungary was one of the first countries in Europe to sign on to the treaty, for a long time after that year it still remained one of the most frequently used chemicals in bathing and disinfection. According to the International Agency for Research on Cancer (IARC) DDT is a highly potent carcinogen; it weakens the body's the auto-immune system; and DDT derivatives accumulate in testicles, the uterus, mammary glands and bone marrow.

Mobile disinfection units were also used. They were mostly two-chambered DDA-2s mounted on the chassis of ZIL trucks. Each chamber had a capacity of 2,5 m³, one or more tents for bathing were put up next to the unit, each could bath up to 100 people per hour.

„Rom mashkar le manusha”

Kadale butya numa pal kodi kerde, ke pe gazhende te len sama: kanak telepustinde le romano telepura, kodole telepura na pustinde tele save kothe ashile kaj vi le gazhe phirkerdesas, vaj vi le turisti phirkerdesas.⁹ Kado na numa jekhvar sikavel, ke ando them le raja chikanak ci daravenas le romen dabe le gazhen. Jekh sastyipesko nyevipo, ando 1977 kodo iskirindas: (...) „si kasave centralne thana kaj but zhuva si, kon andar kadale thana avile, kodol phiraven le zhuva. (...) Kathar kodo ke le romane zhuvlyange lunge bala si, thaj kathar kodo ke le roma sa phirkeren, le zhuva kothe shaj aven ande sako than.”¹⁰ Ando 1960 sas jek Somogy medyako telephenipo: „o KÖJÁL-esko vurdon avriphirel ando sako telepo, le roma loshan leske, thaj chi hatyaren lazhavo, sar majinti hatyarde. (...) O KÖJÁLi trubul te kerel kado najaripo butivar, ke numa kade shaj pustil avri le zhuva, thaj kade pustil avri o nasvalyipo. Thaj numa kade shaj kerem ke le majbut manusha, le gazhe, te na gracosaren pe kathar le roma. Le majbuten kathar kodo daran ke xutren lendar le zhuva. Te ande uzhe gada phirel jekh rom mashkar le manusha, atunchi chi dikhen les tele, atunchi zhutisaren leske sakanak.”

Le sastyipenge organizaciji, numa te avriphenen pengo lashipo, kodi phende ke numa le romenge zhutisaren, nichu na zhangle ke teledikhen kade le romen. Le telephenipe kadale iskirende tele: „kodole butya so le sastyipeske organizaciji kerem, te na avel zhu-

„Cigány az emberek között”

A tanácsi jelentések alapján az intézkedéseket leginkább a többségiiek védelme motiválta: a telepfelszámolások során például prioritást élveztek azok a telepek, amelyek a nem romák, azon belül is a turisták főbb útvonalai mellett voltak.⁹ Nem ez az egyetlen jele annak, hogy a hatóságok nem elsősorban a romák miatt aggódtak. Az egyik egészségügyi szaklap 1977-ben a következőképpen fogalmaz: „a szakemberek (...) elsősorban a fertőzött tetvességi gócból betelepített cigánylakosság tetvesség-terjesztő szerepét hangsúlyozzák. (...) A hosszú hajdivat, a kialakuló rovar rezisztencia mind olyan tényezők, amelyek elősegíthetik a fejtetvesség emelkedését”.¹⁰ 1960-ban egy Somogy megyei jelentés: „a megyei KÖJÁL fürdető kocsija, rendszeresen járja a telepeket, amit a lakók szívesen is fogadnak, fokozatosan leküzdik azokat a gátlátsaikat, melyek kezdetben a fürdészel kapcsolatban jelentkeztek. (...) A KÖJÁL minél gyakrabban biztosítsa a cigánytelepek lakóinak fürdetését, hiszen ezzel az élősdiék kiirtását, a járványveszélyt szüntetik meg. Ugyanakkor ez maga után vonja a többi lakos és dolgozó idegenkedésének megszűnését is. Sokan attól félnek, hogy tetűt és egyéb élősködőt kapnak tőlük. Ha rendes, tiszta öltözékben jelenik meg a cigány az emberek között, akkor nem óvakodnak közelségétől és támogatják minden téren.”

A közegészségügyi szervek ugyanakkor a programok igazolásakor a romák segítségét

“A Gypsy among people”

Council reports clearly show how these programmes were directed towards the needs of both the majority Hungarian population and the tourism industry; the elimination of Roma settlements near non-Roma settlements or along major tourist routes was prioritised.⁹ This was not the only sign that the authorities were more concerned with the needs of the non-Roma. One health journals wrote in 1977: “experts (...) stressed the role of Gypsies resettled from lice-infested areas in the transmission of lice (...). Long hair and the evolution of insect-resistance are both factors that contribute to an increased incidence of hair lice.”¹⁰ A 1960 Somogy County report states that “county KÖJÁL (‘Office of Public Health and Epidemiology’) bathing wagons regularly visit the settlements; they are welcomed with open arms by the local population who have gradually managed to overcome their initial inhibitions regarding the bathing (...) KÖJÁL has to increase the frequency of bathings on Roma settlements in order to both eliminate parasites and decrease the risk of epidemics. This, in turn, should also reduce the aversion of their neighbours and co-workers. People are often worried that they risk catching lice or other parasites from them. When a Gypsy is among people wearing clean and decent clothes, not only will he not be confronted with aversion; but he will have their support when in need.”

In justifying these programmes, the autho-

valyipo, te na avel nasvalyipo, te na beshen kethane le roma, na dikhen lasheske le roma khanyikaj. (...) But love potyinde vash le najaripeske vurdon, thaj na resen khanchi. Thaj si kasave roma save sa phirkeren, ande kolyibi beshen, pe phuv, pe le kotora soven, lenge trubulas te loshan ke avri avel lende kado najariposko vurdon, thaj von numa o lazhavo dikhen, thaj chi kamen te nandyon, xojajven. O KÖJÁLi pale del lenge, tato paji, tatyí vatrura, kotora te xosen pen, thaj vi sapuj (o sapuj nichí na mängen pale). Kade si kanak avel kado vurdon le roma sa nashen andar o telepo, numa le shavora, thaj le phure romnya ashen khere, von pale kade gindyin, kado numa khelyipo si, chi zhanen sosko kuch sas kado programo.¹¹

Zoralyimasko politika

Le Pest medyako telephenipo mishto sikavel amenge, ke kadale lazhavutne najaripe chi sas le lashe, thaj na zhutil pe butyi nichí kodo sode rom sas chaches zhuvaloj, sode telepo sas teleashindo, ando 1982 29057 romen dikhle, save pe telepura beshnas, thaj vi kattyí (21707) save ande gava beshnas. Numa le romen dikhnas. Pe le telepura 346 rom sas zhuvaloj, ande gava pale 609 rom.¹² Panzhvardesh mije rom, thaj inke chi jekh

hangsúlyozták, és a jelek szerint nem is igen voltak tisztában az akciók megalázó voltával. Csaknem valamennyi jelentés hasonlókat ír: „a közegészségügyi szervek tetvességre irányuló javaslatait és a szanalást mindenütt ellenségesen fogadják. (...) Sajnos a nagy költséggel beszerzett fürdető-fertőtlenítő gépkocsik is éppen ezért kihasználhatatlanok. Éppen az a kategória amelyik fél-vad, putris életmódot folytat, földön, rongyokon alszik és leginkább lenne szüksége erre a szolgáltatásra, idegenkedik, tiltakozik ellene. Pedig a fürdető-fertőtlenítő gépkocsival, felfűtött sátrat, törülközőt és szappant nyújt a KÖJÁL díjmentesen a használóknak. (a szappant nem is kérjük vissza). Sajnos egy ilyen gépkocsi megjelenésével szétrobban egy telep és csupán néhány gyerek, és öregasszony marad vissza, akik inkább szórakozásnak, mint tisztálkodási lehetőségeknek tekintik ezeket az igen drága lehetőségeket.”¹¹

Erőpolitika

Arra, hogy a kényszerfürdetések rendszere önmagában sem a telepek elmaradottságával, sem a valódi tetvességi aránnyal nem védhető, jó példa a Pest Megyei Tanács jelentése, mely szerint 1982-ben a 29057 telepi mellett csaknem ugyanennyi nem telepen élő (21707) romát vizsgáltak meg. Csak romákat. Előbbiek között 346, míg utóbbiak esetében 609 tetves személyt találtak.¹² Ötvenezer roma, ezernél kevesebb tetves: két százalék. Ugyan-

rities stressed the support of the Roma and seemed completely oblivious to the humiliating nature of these actions. Most reports contain something like the following: “the public health authorities proposals for the control of lice and the elimination of slums were met with resistance everywhere. (...) As such, the expensive bathing-disinfection units are not being used to capacity. The very sub-group that lives a semi-wild lifestyle, living in slums and sleeping on the ground or rags is the one that needs this programme most; but they’re against it. The KÖJÁL bathing-disinfection unit offers them free use of a heated tent, towel and soap (we even let them keep the soap). Unfortunately, once the wagon appears, the people run away, leaving behind only a few kids and old ladies, who treat this expensive cleaning opportunity as some form of entertainment.”¹¹

Power politics

The fact that forced bathing could not be justified by either underdevelopment of the Roma settlements or the real infection rates, is clearly indicated by a Pest County Council report. The report stated that, in 1982, on top of the 29,057 Roma living on settlements, they also examined 21,707 Roma who did not live on these settlements. Only Roma. In the first group they identified 346 cases of infection, in the latter, 609 cases.¹² Of fifty

AHOL NINCSE FÜRDÉSRE ALKALMAS HELYISÉG, NAGY EDÉNY, A MOZGÓ FÜRDŐ-FERTŐTLENÍTŐ SZOLGÁLAT INGYEN BIZTOSÍTJA A ZUHANYFÜRDŐT A LAKÓTELEPEKEN. A ZUHANYFÜRDŐ ÜDÍT, FRISSÍT, TESTÜNKET MEGTISZÍTJA A PORTÓL, SZENNYTŐL, ÉLŐSDIEKTŐL.

Kiadja: az Egészségügyi Minisztérium
Egészségügyi Felvilágosítási Központja, Budapest 1963
Felelős kiadó: Dr. Métneki János
63.3384 Egyetemi Nyomda, Budapest

O propaganda thaj o chachipo.

Sastyipesko Ministeriumosko propaganda lil, 1963.

„Kaj chi si kasavo than kaj te nandyon, chi si kasavo baro vaso kothe le sasto najimasko organizacija bilovengo kerel sakoneske po telepura o najaripo. Kado najaripo avri kerel amen, tele uzharel amen tele thovel pala amende e posh, o melalyipo, thaj avri pustil le kerme”.

A propaganda és a valóság.

Az Egészségügyi Minisztérium szóróanyaga.1963.

Propaganda and Reality.

From the flyer of the Ministry of Health. 1963

"The mobile bathing-deloosing station provides free shower in areas where a suitable bathroom or bathtub is not available. The shower makes you fresh, fit, and clear of dirt and parasites".

Bács-Kiskun medya. Panzhvardesheske bersha

Bács-Kiskun megye, 50-es évek.

Bács-Kiskun county, in the 1950's.

mije chi sas zhuvaslo: kado numa 2%. Vi ando kado telephenipo si vikodo, ke 2135 romen makhle tele, thaj numa 995 sas zhuvaslo.

Le raja ande politika kodo phende kado teleashinde vrema kerel mashkar le roma e nasvalyipo, zhuvalyipo, sas kanak kode phende, na sa jekh si sosko rom o rom,¹³ sas kanak kodo phende le „romenge lyako” si o doshalo: kado sikavel le Csongrad medyako iskiripo ando 1982: „si kasave felo roma kaskenge krisi thaj lyako kerel kodo te le sastyaricki butyari kothe te aven sako dyes, te dikhen len sako dyes, vi atunchi, te chi si butenge nasvalyipo, mashkar le roma akanak”.

Kadal najaripen andar kodo trubulas te kerem, ke o politika te sikavel peski zor – majinke kothe kaj le rom zurales inkrenas e krisi – kothe pustinas tele le romenge kulturalicko lyako. Kasavo kulturalicko lyako si vi kodo, kanak o rom shaj shingrel tele peska romnyake bala, te na si chachi romnyi, kanak ande najaripe tele shingerde le romnyenge bala, kado baro lazhavo sas. Le avriphenipe kode phende ke „kanak varikon chi si tifusohsi, atunchi, numa atunchi trubul te muraven tele leske bala te kethane si ashile, zurales melalaj, zurales zhuvaloj, thaj te nashtig pustin aba avri le zhuven numa kade”,¹⁴ butivar kasave romnyan murade tele ande kaste nichu na sas zhuv. Ando 1960 ande Takácsi duj terni shej kamlas te mudarel pes. Vi ando kado bersh sas vi kodo kanak ando Csót chacho pogromo kerdas e politika: kanak forosko dyes sas, na numa kodolen murade thaj najarde kon kothe beshnas, inke vi kodolen kon chipinzharde

ebből a jelentésből kiderül, hogy 2135 embert tetvetlenülítettek, annak ellenére, hogy 955 főt találtak tetvesnek.

Másfelől a hivatali retorikában a tetvességet hol az elmaradott körülmények, hol az alcsoportok közötti különbségtevé,¹³ hol az ún. „cigány életmód” magyarázza: erre jó példa a Csongrád Megyei Tanács 1982-es beszámolójának egyik mondata: „egyes csoportoknál a hagyományos életforma komoly egészségügyi és közegészségügyi feladatok mindennapos megoldását teszi indokolttá, bár tömeges fertőző megbetegedés a cigány lakosság körében az elmúlt időkben nem fordult elő”.

E fűrdetések mindenesetre alkalmasak voltak arra, hogy a helyi hatalom értésre adja erejét, és – különösen a hagyományokat jobban tartó közösségek esetében – szétszaggassa ennek a hagyománynak a kulturális jelentéseken is alapuló szálait. Utóbbira jó példa, hogy a lekopasztás eleve megalázó módja mellett a hagyományok szerint élő roma közösségekben a férj levághatja a hűtlen asszony haját. Bár az utasítások hangsúlyozzák, hogy „a kiütéses tifuszban nem szenvedő személy tetvetlenülítésekor a hajzat lenyírása és szőrtelenítés csak olyankor indokolt, amikor nagyfokú elttetvesedés, nagyfokú testi elhanyagoltság, a hajzatnak szétbonthatatlan összetapadása vagy hasonló okok következtében e nélkül a tetvetlenülítés megbízható módon, végre nem hajtható”,¹⁴ számtalan esetben olyan asszonyokat borotváltak kopaszra, akik még csak nem is voltak tetvesek. 1960-ban Takácsi községben két fiatal lány leborotválásuk után öngyilkos-

thousand Roma less than a thousand had lice, two percent. In this same report, it is stated that although only 955 cases were identified, 2135 people were disinfected.

In official rhetoric lousiness was explained as the result of either underdeveloped living conditions, differences among sub-groups,¹³ or the “Gypsy way of life”. The 1982 Csongrád County Council report is a good example of this: “even though, over the last few years, there have been no mass epidemics within the Gypsy population, the traditional way of life of some of their groups justifies the use of tough measures to tackle these serious health and sanitary problems.”

In any case, forced bathing was an efficient tool for the local authorities to wield their power, and destroy any notion that traditions might have been based on culture; this was especially true for more traditional communities. A perfect example of this was the shaving of women’s head, which in itself was already humiliating. In traditional communities husbands had the right to shave the head of their unfaithful wife. Although directives stressed that “when delousing a person not suffering from typhoid fever, shaving of the head and depilation are only to be used in cases of extreme lousiness, extreme negligence of one’s health, hair being in knots that cannot get undone or other similar situations and when delousing cannot be performed any other way”,¹⁴ women who didn’t even have lice oftentimes had their heads shaved. In 1960, in the village of Takácsi, two young

roma sas le.¹⁵ Vi katka sas kanak ando najaripo numa ande jekh than shingerde le romenge bala, lazhavo kerde ternenge, phurenge. Nanges trubulas te zhan andre ande najariposko vurdon, dikhnas le le shingale, le sastyaricki butyari, thaj prassanas len. Le roma, le majbuten butyi kerde ande fabrika lashe uzhe roma sas le, le majbuten ande kaver dyes aba chi tromajle te zhan ande butyi.(...) Jekh rom kodo phendas, kasavo sas sar kanak ingerde les ando Dachau. Sas vi kasave gazhe kon xojajvenas vash kadale teleshingripo, kade shaj pecisajlas kodo, ke avritrubulas te dikhen sostar kerde le romenca kade, e politika nashtig shaj kerdas kaver.”

Ando 1962 ande Tahitótfalu, sas jekh rom kon andre beshlas ando gav, aba but bersh sas ke ande jekh than kerdas butyi, kodo phendas – vash kode ke voj rom si – tele phurde lesko kher, vi atunchi kade kerde shaj phenlas o sastyaricki butyari ke von chi si le zhuvale”.¹⁶ Vi ande kado bersh sas kanak E Baranya Medyako kher kade iskirindas,¹⁷ thaj kade oprepinzhardas pesko doshalyipo: „si but telepo kaj nichí na rakhesas khanchi savenca tele shaj uzhamas pen le roma, numa dur shaj rakhesas vi o pají.”

Aba but bersh kerde kadale najaripe, kanak ando 1961 e Borsod–Abaúj–Zemplén Medyako Kher avriiskiril, ke „kanak le romnyan najaren, andar le sastyaricke butyari numa le zhuvlya shaj zhutisaren”.

Vash le romenge xolyi e politika ando them, inke vi ande kado bersh kade gindiyisardas, ke¹⁸ „numa kodole roma trubul te na-

ságot kísérelt meg. Ugyanebben az évben Csót községben valóságos pogromot hoztak össze a hatóságok: búcsú napján nem csak a helyieket, de a vendégeket is megnyírták és megfürdették.¹⁵ Ugyanitt a fürdetések során a romák közül „többnek csak csíkot vágtak a hajába, öreget, fiatal egyaránt megszégyenítettek. Meztelenre vetkőznie kellett a fürdető kocsiba bemenniük, a karhatalom és a személyzet szeme láttára, akik gúnyos megjegyzésekkel kísérték a műveletet. A telepen lakók üzemi dolgozók voltak, öntudatos, tiszta emberek, akik közül többen bemenni sem mertek másnap a munkahelyükre. (...) Az egyik szemtanú szerint a látvány olyan volt, hogy dachaui emlékeit idézte fel benne. A szörretlenítés olyan nagy felháborodást váltott ki a nem cigány lakosok között is, hogy a párt adminisztratív osztálya vizsgálta ki az esetet.”

1962-ben Tahitótfaluban „a községben lakó, évek óta egy munkahelyen dolgozó cigány férfi elkeseredve panaszkolta, hogy nála – csak azért mert cigány – fertőtlenítettek, annak ellenére, hogy az egészségőr megállapította, hogy nem tetvesek.”¹⁶ A Baranya Megyei Tanács ugyanebben az évben született, hasonló esetekről beszámoló jelentése¹⁷ ritka példája annak, amikor a hatóságok számot vetnek saját mulasztásukkal: „a tisztálkodás feltételeit sokszor nem is találni meg egy-egy cigánytelepen, amelytől csak nagy távolságban található víz.”

Döbbenetes, hogy évek óta széles körben zajlottak már a fürdetések, amikor egy 1961-es utasításra hivatkozva a Borsod–Abaúj-

girls who had just had their heads shaved, attempted to commit suicide. In that same year, in the village of Csót the authorities carried out a genuine pogrom: on the day of the traditional village carnival, locals and visiting guests alike were shaved and bathed.¹⁵ During this bathing action, “many people had a strip cut out of their hair, humiliating both the elderly and the young. They had to enter the bathing wagon naked, in full view of the police and staff, who looked on, making offensive remarks. The settlement’s inhabitants were factory workers, self-righteous and honest people; many didn’t even dare go to work the next day. (...) One eyewitness stated that the whole scene brought back memories of Dachau. The depilation caused such indignation among the non-Roma that the party’s administrative department initiated an investigation into the events.”

In 1962 in Tahitótfalu “a Gypsy man, who had been living and working in the same village for several years complained that they had disinfected his house, just because he was a Gypsy: the disinfection had taken place even after a sanitary inspector had determined that the house was not infected.”¹⁶ A Baranya County Council reporting similar events in that same year¹⁷ is a rare example of the authorities admitting to their own failure; “many Roma settlements cannot meet the basic requirements for cleanliness, being located at quite some distance from any source of water.”

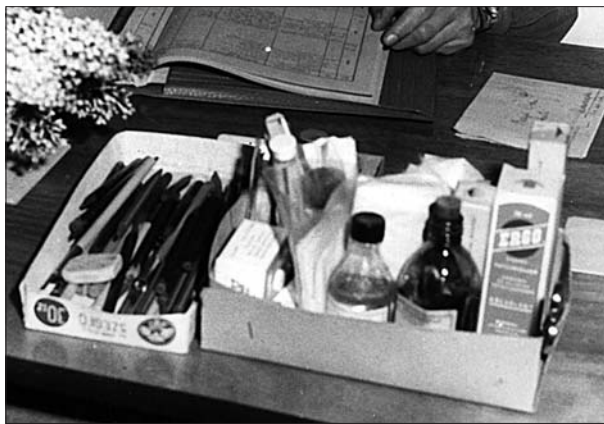
One cannot help but be baffled by the fact

jaren, te dikhen, thaj te makhen, savende rakhen zhuva.” Kado iskripo vi kodo avriphenel, ke nashtig te najaren, te muraven le romen te naj ande lende khanchi, kon variso zhungalyipo phenel pe le roma kanak najaren len, kodolen na mukhen majdur te kerel kadi butyi. Na si mishto kanak sakofelo rom sa jekh si, andar kodol roma kon ande uzhipo trajin numa e xolyi avel avri, kade numa kadale romen azbaven. „Numa kado avriphenipo le gavenge khera chi ashunde, thaj numa kade kerde sakofelo le romenca sar majinti.

Zemplén Megyei Tanács elrendeli, hogy „a nők fürdetésénél kizárólag női dolgozók segédkezhetnek”.

A sorozatos erőszak miatt a központi vezetés ugyanebben az évben végül úgy dönt,¹⁸ hogy „csak azokat a cigányokat kell ellenőrizni, fürdetni és fertőtleníteni, akikben élősködőket találunk”. Az utasítás külön kiemeli, hogy „az indokolatlanul fürdető és szőrtelenítő dolgozókat, illetve, akik az eljárás során megalázó megjegyzéseket tesznek a cigányokra, azokat felelősségre fogják vonni. A cigányokkal szembeni egységes fellépés a tiszta és normális körülmények között élő cigányokat sérti és ellenérzést vált ki belőlük”. Az intézkedést a helyi tanácsok a jelentések szerint gyakran ezután is figyelmen kívül hagyták, folytatva az előző, mindenkire kiterjedő gyakorlatot.

La shkolako butya.
Kiskunmajsa, shovardesheske bersha

Iskolai kellékek.
Kiskunmajsa, 60-as évek

Teaching aids.
Kiskunmajsa, in the 1960's.

that forced bathing had been going on for several years, when a 1961 Borsod-Abaúj-Zemplén county council's decree came out expressly stating that “only female workers are allowed to assist women in their bathing.”

In that same year, following a series of assaults, the central administration ruled¹⁸ that “only Gypsies who were found to have lice are to be examined, bathed and disinfected.” The ruling stressed that “measures would be taken against sanitary workers for unjustified bathing and depilation, for subjecting the Gypsies to humiliating remarks. Across the board action against Gypsies would offend those living in normal and clean conditions, and would breed discontent.” Council reports attest to how this ruling was generally disregarded and the earlier practices simply continued.

E vreme numa kade ashilas

Sar „slabosajvela o politika” ando them pe le telepura aba chi kerde kadale dikhipe, vizitura, aba akanak ande shkola kerde majdur. Le majbut telepura sar dulmut, vaj sar nyeve kerde vi akanak ashen. But shaj phenas pal kodi, sar chi kamle le gazhe ke andre ande gava te beshen le roma, sar chi mukhle le gaveske khera. Le gaveske khera aba dulmut zhanen so si pe le telepura, aba si pala leste but papiroshi, numa elektronika, paji, drom chi si. Pe le telepura ande Békés ando 1997 baro nasvalyipo sas, kade akharen hepatitis, vash kode ke na sas paji: but romen ingerde ande hospitali, kade sar trinshel shkoleske shavoren trubulas andre te pusaven, thaj kade sar dopash mije manush shaj daralas ke vi les xutrel o nasvalyipo. Ande cine forenge agora kaj inke le roma beshle, nadulmut inke kade sas ke numa jekh wc sas pal desh-deshupanzh khereste, thaj numa jekh xajing pe vulyica, mashkar o shanco savo pherdo sas melenca, khandine pajenca. Vi na dulmut sas kodo kanak ande Borsod medya ande Köröm sas jekh baro doktori andar Tiszaújváros, thaj kodo phendas ke kado kasavo vreme si sar ande Afrika, sar ande Ázsia. Aba nachilas panzhvardesh bersh, kade mezil avri ke kattyi bersh na sas dosta te lasharen le telepura, te avel paji, vaj te chi aven kadale telepura, so pale ande shkole si le kodole butya numa kasave si le sar majdulmut.

Ande Borsod–Abaúj–Zemplén medya si jekh gav Bogács, kathe ande dulmutano bersh

A helyzet változatlan

A „rendszer puhulásával” a telepeken tartott egészségügyi akciók megszűntek, az ellenőrzés az iskolákba tevődött át. A telepek jó része azonban régi vagy áttelepített formájában ma is áll. Rengeteg példát lehetne sorolni arra, hogy miként hiúsította meg a helyi lakosság a romák település belsejébe való beköltözését, hogyan gátolta ugyanezt a helyi önkormányzat. A kormányzatok évek óta végzik a telepelméréseket, papírhegyek már vannak, víz, szemétszállítás, bitumen, közvilágítás még mindig nincs. A békési telepen 1997-ben hepatitis járvány volt a csatornázatlanság miatt: több tucatnyian kerültek kórházba, háromszáz, jórészt iskolást kellett beoltani és csaknem félezer embert fenyegetett közvetlenül a fertőzés. A kisváros többnyire szegény romák lakta, néhány külterületi utcájában nemrég még tíz-tizenöt házra jutott egy udvari árnyékszék és egyetlen közkút az egyik utca elején, közvetlenül az állandóan szennyvízzel és háztartási hulladékokkal teli belvízelvezető árkok mellett. Nemrégiben a Borsod megyei Köröm község cigánytelepén tapasztaltakat a tiszaújvárosi tisztifőorvos jellemezte afrikai és ázsiai körülményekként.

Egyes telepek felszámolására, vagy legalább közművesítésére egy fél évszázad is kevés volt, az iskolai döntések egy része pedig kísértetiesen emlékeztet a korábbi évtizedek kollektív megbélyegző gyakorlatára.

A Borsod–Abaúj–Zemplén megyei Bogácson tavaly az iskolában csak külön vécét

Unchanged situation

As the system “softened”, sanitary programmes moved away from the settlements and into the schools. Most settlements, however, are still standing in either their original or resettled forms. There are many examples of how both the towns’ local populations and its local authorities kept the Roma from moving from the outskirts of any given town into the inner areas. Authorities have been surveying the Roma settlements for years now; but while the reports just keep piling on, almost nothing is being done: still no water, no sewage, no pavement or streetlights. In 1997 in Békés, the lack of proper sewage resulted in a hepatitis epidemic on a Roma settlement; many were hospitalised; 300, mostly schoolchildren, were inoculated; and nearly 500 were directly at risk of infection. Not so long ago, in one of the town’s outlying areas, an area in which most poor Roma live, there was only one outhouse for every 10 to 15 houses; and for the whole area there was only one well, itself by a ditch full of sewage and domestic waste. The Tiszaújváros Chief Medical Officer recently visited a Roma settlement in the village of Köröm and came out describing living conditions on a par with those in Africa or Asia.

In half a century they have not managed to eliminate the settlements, or, at the very least, improve their living conditions; all the while measures taken in several schools hauntingly recall memories of collective per-

ande shkola kaver wc kerde le romane shavorenge, andar kaver taxtaj trubulas te pijen, pe lenge mesalya kaver kotor sas opreshutime, na kasavo, sar le gazhenge. Ande Szabolcs-Szatmár-Bereg medya si jekh kaver gav Tiszavasvári, kothe ando shkola ando 1997 – vash e sastyipenge losaripe – pe jekh kaver dyes getosarde andre pengé sittyipe le romane shavore, sar le gazhenge shavore. Le majbut roma opre delas vash kede le Gavesko Kher, thaj vi lenge dennas chachipo: o Gavesko Kher trubulas te potyinel lenge shel mije. O Romenge Kheresko shero kodo phenel vash kado ke opre dine o Gavesko Kher, akanak inke majzurales teledikhen le romen, ande kado bersh pale kade keren lenge shavorencá.

Abakanak xutyilepe jekh romenge sittyaripenge programo, saves e Europaki Unio zhutil lovenca thaj kodo kamen te avel ande sako shavorenge bar, ande sako shkola najarengo than. Sostar si kado programo romano programo, chi zhanas. Numa pe kodo avla lasho, ke pale shaj phenen avri: le roma melalej.

használhattak a roma gyerekek, csak külön (műanyag) poharakból ihattak az ebédelőben és csak az ő asztalaikon volt viaszosvászon terítő az általános vászonerítő helyett. A Szabolcs-Szatmár megyei Tiszavasváriban a helyi általános iskolában 1997-ben – közegészségügyi okokra hivatkozva – külön napon ballagtatták a nem roma és a roma gyerekeket. A romák egy része beperelte ezért az önkormányzatot, és nyert is: fejeként 100 000 Ft kártérítést kellett az önkormányzatnak fizetnie. A helyi cigány önkormányzat vezetője szerint a roma gyerekeket most még inkább elkülönítik, és valószínűleg ismét külön balagnak majd a végzősök.

A hamarosan elkezdődő Európai Unió (Phare) pénzekkel is támogatott roma oktatási program keretében az óvodákban és iskolákban fürdőszobák kialakítására lehet majd pályázniuk az iskoláknak. Hogy egy ilyen program miért pont roma program, nem tudható. Arra mindenesetre alkalmas, hogy ismét intézményessé tegye: a romák koszosak.

secution. Last year, in Bogács, Borsod-Abaúj-Zemplén County, the school's Roma children were to use a separate toilet and separate (plastic) cups, and oilcloth spreads covered their tables, while the others' were covered with regular cloth. In 1997, the Szabolcs-Szatmár County Tiszavasvári primary school held graduation ceremonies on different days for Roma and non-Roma alluding to public health concerns in justifying its decision. Several Roma sued the municipality and won; the municipality was ordered to pay 100.000 Forints compensation to every Roma child involved. A leader of the local Roma self-government recently stated that Roma and non-Roma are even more segregated now; and that the graduating classes will probably hold separate ceremonies again.

Within the framework of an EU (PHARE) – financed Roma educational programme that is to start in the near future, schools and kindergartens will have the opportunity to apply for a grant to build bathrooms on their premises. There is no way of knowing exactly why they chose to call this a “Roma” programme. If anything though, they have managed to institutionalise the stereotype that the Roma are filthy.

Palyengo xutripo. Szabolcs-Szatmár medya

Vizellátás. Szabolcs-Szatmár megye

Water-supply. Szabolcs-Szatmár county, 1957

¹ Kasavo sas ando 1962, ande Pest megya sas jekh telephenipo, kado kodo phenel ke le romen naj sloboda andar kolyibi ande legmajmishto kher te shuven, numa lokes trubul te sikaven lenge o lashipo, majinti ande kasavo kher trubul te beshen ande savo naj kasavo komforto, majinti kasave „Cs” khera te den lenge.

² Ando 1961-bersh avriphende ke trubul te pusaven le roma te na xutren o rubeola (15000/1916 BM), ando 1923 avriphende te nahaven len avri andar forura (83 274/1923 BM), lenge higienicko dikhipo, thaj najaripo phende avri (53088/1923 MNM)

³ „Numa kade zhanas te pustinas avri le romenge luesi, ratesko nasvalyipo (...) te varisar zhanglemas kade te keras te na mala-dyol kethane rom thaj gazho. Kado numa kade shaj keras te e thementke raja andre phandavel le romen ando rezervatumo.” Dr. Szentkirályi Zsigmond: Le romengo veneriangó nasvalyipo ando Kassa. (Népegészségügy, 1941 1066-1077.)

⁴ „Avridamas jekh nyevipo, lesko anav Uzhipo–Sastyipo!, perdal damas kado nyevipo le KÖJÁL-enge, chi si but vorba ande lende, inke majbut kipura, save sikaven le romenge sar trubul te inkren uzhes lenge trajo (...) Majlasesh kade shaj keras kado butyi, te butivar keras le romenge vorbisaripo, thaj butivar sikavas lenge filmura. „O Sastyaresko Ministeriumosko, Sittyarengo Centrosko telephenipo, pal le romenge pushipo, tradinde ande Kulturalicko Ministeriumo. 1962. IX. 21.

⁵ Le Bács-Kiskun megyako kethanipo ando 1963 XI. 20. avriph-enel ke „pe le majbut telepura inke baro problema si sar kiden avri mashkar le rom le higieneccki butyari, ke kadale roma daran kathar le kavrendar”.

⁶ „Tele trubul te pustisaras le romenge siklyipo (...) ke o vajda mashkar le roma kasavo si sar jekh rashaj. (...) Kaj si inke vajda, mashkar le roma, avri trubul te sittyaren, ke le romenge krisi, le romenge lyako na kasavoj sar le butenge krisi, le romenge krisi naj lasho, bikrisalyimosko si. Vi le romenge kodole krisi trubul te inkren sar le gazhenge.” Komaromegye Megyake Kethanipe, 1962 V.10., avriphenipo.

¹ Erre példa egy 1962-es Pest megyei jelentés, amely szerint a telepelfszámolás során az „áttelepítést” fokozatosan kell megoldani a romáknál: a putriból nem egy összkomfortos lakásba kell tenni őket, hanem a kettő között átmenetet jelentő épületekbe, az úgynevezett „Cs” (csökkentett komfortfokozatú) lakásokba.

² 1916-ban elrendelték a „kóbor cigányok” himlő elleni beoltását (15000/1916 BM rendelet), 1923-ban a vásároktól való eltiltásukat (83 274/1923 BM körrendelet); egészségügyi vizsgálatukat és szükség esetén fertőtlenítésüket (53088/1923 M.N.M. körrendelet).

³ „Véglegesen csak úgy lehet leszámolni a cigányok luesével /vérbaj/, (...) ha valami módon a cigányok és nemicigányok érintkezését meg lehetne akadályozni. Ezt csak úgy lehetne elérni, ha az államhatalom elhatározza magát a cigányok rezervációjába zárására.” Dr. Szentkirályi Zsigmond: A kassai cigányok veneriás fertőzöttsége. Népegészségügy, 1941 p. 1066-1077.

⁴ „Megjelentettük és a KÖJÁL-oknak terjesztésre átadtuk a Tisztaság–Egészség! című, kevés szöveggel, sok képpel szerkesztett alapvető személyi és környezeti higiénés röplapokat, az elmarad néprétegek számára célzottan. (...) az alkalmazott módszerek közül a beszélgetéseket, előadásokat és filmvetítéseket helyezük előtérbe, mint a legeredményesebbeket”. Az Egészségügyi Minisztérium Egészségügyi Felvilágosítási Központja jelentése cigánykérdésbeni (sic!) tevékenységről a Művelődésügyi Minisztérium helyettes vezetőjének. 1962. IX.21.

⁵ A Bács-Kiskun megyei tanács 1963. XI. 20-i jelentése szerint „sok telepen még problémát jelent az egészségügyi felelősök beállítása, mivel nem szívesen vállalnak még ilyen megbízást, félve a többiek bosszújától.”

⁶ „Fel kell számolnunk a vajdaság intézményét, ami a cigányszármazású egyének között (...) a vallással egy értékben jön számításba. (...) A jelenlegi vajdát ki kell oktatni, tudatosítva vele, hogy a régi szokásokon alapuló intézkedés nem felel meg a tár-

¹ For example, according to a report in Pest County from 1962, during the liquidation of Roma settlements, resettlement of the Roma was to be undertaken gradually: rather than being given standard homes, they were to be resettled into sub-standard buildings, called “Cs” homes (in Hungarian: ‘csökkentett komfortfokozat’ which means ‘decreased comfort level’).

² In 1916 they ordered the vaccination of “roaming Gypsies” against smallpox (15000/1916 Decree, Ministry of Interior); in 1923 they were banned from fairs (83 274/1923 Circular, Ministry of Interior), and were to undergo medical examinations and, as required, be disinfected (53088/1923 M.N.M.Circular)

³ “The only way to eliminate the Gypsy lues disease (...) is to prevent Gypsies from coming into contact with non-Gypsies. This can only be achieved if the powers that be take steps to put the Gypsies into reservations.” Dr.Szentkirályi Zsigmond: A kassai cigányok veneriás fertőzöttsége. (Venereal Contamination of the Kassa Gypsies.) Népegészségügy, 1941. pp.1066-1077.

⁴ “We have published and handed over to the KÖJÁL (‘Station of Public Health and Epidemiology’) for distribution to the underdeveloped masses “Cleanliness – Health!” leaflets made up of few words and many illustrations on basic personal and environmental hygiene. (...) Discussions, lectures and films are given as the most efficient method for instruction.” Report by the Health Awareness Centre of the Ministry of Health to the deputy under-secretary of the Ministry of Education about its activities concerning the Gypsy question (sic!). 21.09.1962.

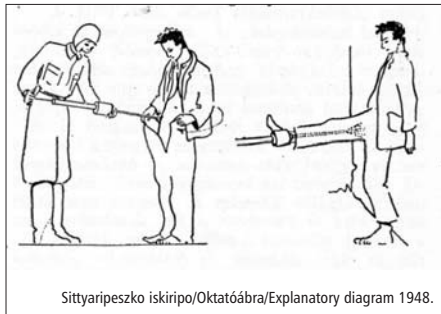
⁵ According to the report of the Bács-Kiskun County Council (20.09.1963.) “in many settlements it is difficult to appoint sanitary inspectors; because they fear the revenge of others, they are reluctant to take on such a task”.

⁶ “We have to eliminate the vajda tradition, (...) which among people of Gypsy origin is on a par with religion. (...) The vajda, for the time being, has to be taught stressing that its provisions

⁷ Makara György: Pustisaripo, mashkar le bungari, mashkar le shimijake. Telephenipo le KÖJÁL-icke butyareng. 1973. p. 298.

⁸ Pala e baro maripo kethane iskirinde kade sar oxto-desh mijje tifusoshi, o paluno baro nasvalyipo ando 1954 sas, atunchi 154 nasvalo sas. O majpaluno nasvalyipo (5 nasvalo manush) ando 1961 sas.

⁹ Kado sikavel ke kodo phendas avri e Gyöngyösheke gavesko kher pala le roma: „Le romane romnya, thaj lenge melale, avrisittyarde shavore ande Gyöngyös, andre ando foro, angla le bolta, anglal le kirchimi ashaven tele le turisti (...) thaj inke vi kodole turisti save andar kapitalisti theme avile, thaj love mangen lendar. Butivar dikhlam kodo, thaj vi manusha save kathe beshen phende, ke le turisti andar vurdon telefotozin le roma, thaj shaj avel ke kadale kipura andre sikaven ande peske theme, kodo kamen te nasulas te sikaven andre amaro them.” (Gyöngyösheko telephenipo, 1960. 07. 28.) Ando 1961 ande Mánfa, le roma save majanglal ando vesh beshnas, kinde penge jekh than pashal o drom, thaj kerde penge cine khera. Numa o gevesko kher kodo phendas, mashkar o drom chi mukhen kasavo telepura, chi mukhen te dikhen kasavo melalyipo, pale nashade le romen ando vesh, lenge khera telepustinde. Faludi András: Le roma. Kossuth Könyvkiadó, 1964. p.17.

Sittyaripeszko iskiripo/Oktatóábra/Explanatory diagram 1948.

sadalmi törvényeknek és jogellenes cselekedeteket követ el. Rájuk is a fennálló törvények és egyéb jogszabályok az irányadók. Ezeknek betartásáért az állami szervek felelősek.” A Komárom Megyei Tanács 1962 V.10.-i előterjesztése.

⁷ Id. Makara György: Fertőtlenítés, rovar- és rágszáloírtás. Jegyzet a KÖJÁL-ellenőrök számára. 1973. p. 298.

⁸ A világháború után nyolc-tízezer kiütéses tifusos esetet regisztráltak, az utolsó járvány 1954-ben volt 154 beteggel. Az utolsó megbetegedést (5 eset) 1961-ben regisztrálták.

⁹ Erre példa a gyöngyösi tanács 1960-as javaslata a roma koldusokról: „a cigányasszonyok, de főként az általuk kioktatott nagyszámú maszatos cigánygyermek a nagy idegenforgalmú Gyöngyös város belterületén lévő vendéglők és cukrászdák előtt leszólitják a vendégeket (...) köztük a kapitalista országokból érkező vendégeket is, hogy részükre pénzt adjanak. Számtalan esetben tapasztaltuk és erre a lakosság is felhívta a figyelmünket, hogy nyugati diplomáciai kocsikban utazó külföldiek e jelenegetek fényképezik és nyilván a valóságtól eltorzítva népi demokratikus rendszerünk elleni propagandára használják fel nyugaton e felvételeket.” (Gyöngyös Város Tanácsának jelentése, 1960.07.28.) 1961-ben Mánfán az addig erdőben élő romák megvették a műút melletti domboldalt, ahová kis házakat építettek. Az akkori tanács azzal az indokkal, hogy a nemzetközi műút mentén tűrhetetlen egy ilyen elmaradt telep, lebontatta a házakat, visszaköltöztette őket az erdőbe. Faludi András: Cigányok. Kossuth Könyvkiadó, 1964. p. 17.

¹⁰ Dr. Vass Ádám: A tettség nemzetközi hazai helyzete és az ebből adódó feladatok. Budapesti Közegészségügy, 1977/3. 68.p.

¹¹ Dr. Kneffel Pál: A magyarországi cigánytelepek közegészségügyi helyzete, higiénés problémái és feladatok. In: Zagyva Imre (szerk.): A cigánylakosság szociális gondozásának és nevelésének kérdései. Budapest, 1974. p. 207.

¹² A Pest Megyei KÖJÁL jelentése a cigányok közegészségügyi vizsgálatáról. 1982.

are based on old habits that do not suit current social laws and norms and are illegal. Existing laws and other measures also apply to them. It is the responsibility of state institutions that they be enforced.” Proposal of Komárom County Council, 10.05.1962.

⁷ See. Makara György: Fertőtlenítés, rovar- és rágszáloírtás. Jegyzet a KÖJÁL-ellenőrök számára. (‘Disinfection, Pest- and Rodent-control. Memorandum for KÖJÁL inspectors.’) 1973. p.298.

⁸ There were some 8-10 thousand typhoid cases registered after WW II. The last epidemic took place in 1954 with 154 patients. The last occurrence was registered in 1961 with 5 cases.

⁹ This 1960s Gyöngyös town Council proposal on Roma beggars is a good example: “Gypsy women and the many filthy Gypsy children they have trained solicit guests asking for money at busy restaurants and coffee shops in downtown Gyöngyös (...), among them tourists from Capitalist countries. We have observed and have also been informed by the local population that foreigners in western diplomatic cars often take pictures of this, and distorting reality they probably use these photos in propaganda against our people’s democratic system.” (Report of the Council of Gyöngyös Town, 28.07.1960.) In 1961 in Mánfa, Roma that had been previously living in the forest before, purchased a hillside by the main road and built little houses there. The council, in stating that such an underdeveloped settlement by an international route is unacceptable, demolished the houses and moved them back into the forest. Faludi András: Cigányok. (‘Gypsies.’) Kossuth Könyvkiadó, 1961. p. 17.

¹⁰ Dr. Vass Ádám: A tettség nemzetközi és hazai helyzete és az ebből adódó feladatok. (‘Hungarian and international situation of lousiness, and the resulting tasks’). Budapesti Közegészségügy, 1977/3. p.68.

¹¹ Dr. Kneffel Pál: A magyarországi cigánytelepek közegészségügyi helyzete, higiénés problémái és feladatok. (‘Public Health situation, hygienic issues and tasks at the Gypsy settlements in

¹⁰ Dr. Vass Ádám: O zhuvalyipo ande amaro them, thaj ande internacinalne themeste, thaj amaro butyi. Sakoneskesastyipe 1977/3.p. 68.

¹¹ Dr Kneffel Pál: Le teleponge sastyipeske vrema, higienicki problemi, thaj butyi ando Ungriko Them. In: Zagyva Imre: Le romenge socialno zhutisaripo, lenge sittyaripenge pushipe. Budapest, 1974. p.207.

¹² O KÖJÁL-esko iskiripo pal le romenge dikhipo ande Pest Megya. 1982.

¹³ Le iskiripe mishto sikaven sar pinzharnas ande politika le olahicke romen, thaj le romungren. Ando 1958 o Szarvashesko Gavesko Kher kado iskirindas: „le bokhale, chorre olahicki roma majsaste si le sar le bashavalicki roma (...) O but bokhajipo, o chorripo, thaj e nasul hurajipo, o shil, o cerra xaben kodo kerde lenca ke inke majzurale kerdyile, thaj kade nichu na aven nasvale. Kade shaj si vi kodo ke le olahicke romen le zhuva chi azban, chi keren lenge khanchi nasvalyipo. Te pijen andar nasul paji, na kerdyon nasvaleske, na kerdyon tifusosheske. Te xan varisosko murdalo mas lenge chi dukhal lenge perra, lenge porra. (...) Thaj vi shaj phenas inke majbut savo kodo sikavel ke lenge sastyipo kasavo zuralo si sar o aspin. Numa mishto si kade? Na mishto si, ke lenge melale kolyibi, lenge trajo sa numa o nasvalyipo phiravel, thaj naj slobodo te mukhas ke vi kaver manush te avel nasvalo vash lenge.”

¹⁴ Fodor Ferenc-Vedres István: Mashkarutno sastyipesko-nasvalyipesko butya, thaj sikadyipo. Budapest, 1981. p. 129.

¹⁵ Ferkovics Sándor. Opreiskiripe Ungriko Themesko Lilvano Kher, XXVIII-M-8.1.

¹⁶ Opreakharipesko iskiripo pal Lolo Trushulesko butyi, sar trubul te lasharen le romengo trajo, thaj sar trubul kethane te keren butyi vash le roma. 1962. IX. 22.

¹⁷ E Baranya Medyako Kheresko beshipo 1962 IV.18.

¹⁸ Le Sastyipesko Ministeriumosko avriphenipo le KÖJÁL-enge sherege, sar te purtin avri o tifuso.

¹³ Az oláh és magyar cigányokról szóló leírások jól tükrözik a hatalom ismereteit. 1958-ban a Szarvasi Tanács munkás-toposzkokat is használó stílusban: „a nélkülöző, rosszul táplálkozó oláh cigányok sokkal egészségesebbek, mint a zenész fajrokonaiak. (...) A sok nélkülözés, önmegtartóztatás és a hiányos öltözködés, a nem megfelelő fűtés és igénytelen táplálkozás megedzette az idők folyamán a szervezetüket és így a betegségekkel szemben is edzettekké váltak. Példa rá, hogy az oláh cigány fertőzött tetveit őt, magát nem betegítik meg. A fertőzött kútból való ivás után nem kapnak hastífuszt. Az elhullott állati hús elfogyasztása náluk nem jár gyomorrontással, vagy bélmegbetegedéssel. (...) S így sorolhatnánk fel még néhány példát, amely azt mutatja, hogy a szervezetük acéllá edződött a nélkülözések kohójában. De vajon rendjén van e ez így? Nincsen rendjén, mert tisztátalan viskóik és ezek környéke a fertőzések betegségek gócpontjai és ezeket embertársaink érdekében sürgősen fel kell számolnunk.”

¹⁴ Fodor Ferenc–Vedres István (szerk.): Közegészségtani-járványtani gyakorlatok és bemutatók. Budapest, 1981. p.129.

¹⁵ Ferkovics Sándor: Feljegyzés. Magyar Országos Levéltár, XXVIII-M-8 1. doboz.

¹⁶ Tájékoztató jelentés a Vöröskereszt szervezetek munkájáról a cigány lakosság helyzetének megjavításával kapcsolatban, valamint más módszerekkel való együttműködésről ezen tevékenység során. 1962. IX.22.

¹⁷ A Baranya Megyei Tanács 1962 április 18.-ai ülésének előterjesztése.

¹⁸ Az Egészségügyi Minisztérium utasítása a KÖJÁL igazgatóihoz a kiütéses tifusz elleni védekezés tárgyában.

Hungary) In: Zagyva Imre (szerk.): A cigánylakosság szociális gondozásának és nevelésének kérdései. (‘Issues of the social care and education of the Gypsy population’) Budapest, 1974. p.207.

¹² Report by Pest County KÖJÁL on the public health examination of the Roma. 1982.

¹³ Descriptions of the Oláh and Hungarian gypsies are show fairly well the authorities knowledge at the time. In 1958, the Szarvas Council used the following ‘worker mobilisation’ wording: “The impoverished and malnourished Oláh Gypsies are much healthier than their musician congeners. (...) Long periods of deprivation, austerity and shortage of clothing, insufficient heating and poor nutrition have hardened them and they have become resistant to diseases. For example the lice on an Oláh Gypsy will cause him no harm. They will not get typhoid from drinking from an infected. Consumption of rotten meat does not give them diarrhoea or digestive problems. (...) And we could go on with several more examples of how deprivation has hardened their organism. But is this an acceptable state? Well no, it isn’t, because their filthy shacks and the adjacent areas are all sources of contamination that, for the sake of their fellow man, have to be eliminated.”

¹⁴ Fodor Ferenc – Vedres István (ed.): Közegészségtani-járványtani gyakorlatok és bemutatók. (Public health and epidemiological practices and presentations) Budapest, 1981. p.129.

¹⁵ Ferkovics Sándor: Note. Hungarian National Archive, XXVI-II-M-8 box.1.

¹⁶ Report on the work of Red Cross organisations aiming at the improvement of the living conditions of the Gypsy population, as well as the concurrent use of other methods to achieve these goals. 1962.IX.22.

¹⁷ April 18th 1962 proposal at the meeting of the Baranya County Council.

¹⁸ Ministry of Health decree to the directors of the KÖJÁL on protection against typhoid fever.

„o sapuj chi
na mangas pale”

„a szappant nem
is kérjük vissza”

“we even let them
keep the soap”

**Kaj le Zala medyako Gavesko
Kher inkerde o beshipo le bare
manusha Ando 1962-o bersh
juniushesko shon, 27 dyes
andar o oprelinipesko lil**

2. /Le romengo trajipo, thaj zhu-tisaripo majdur./Kon anglad del: Kiss Gyula kulturalicko direktori/ Kathe si le: Balogh János le butyengo opruno direktori. Dr Czoma Antal la medyako kulturalicko manush, thaj Lepsényi Imre, kathar e shkoli.

(...)
Kiss Gyula: avri phenen ande le fabriki le manushen te tradena, karnak na trubula butyi te keren maj-sigo le romen trubul te traden. Save roma kamen te keren penge kher, chi den lenge love thaj chi o gav na den len chi bar pe soste kernas o kher. Kher te kamen te keren atunchi sakkoneske kasavo trubul te keren. Opre trubul akhar-en le vesheske manushes te shinen avri lenge kasht, so trubulas te potyinen vash le kasht, tele trubul te keren butyi. Le romen naj lasho paji so pen andar o leno trubul te pen. Le gaveske manusha chi mukhen andar e xajing te phiraven o paji. Ando socialno kher sas jekh-duj rom akanak pale chi jekh naj.
Ando socialno kher shtarvardesh

11/10/1962-11-11
Tammé.

-2-

K i v e n a t Balassagyőri Tanácsa Városi Igazgatóságának
1962. évi június hó 27-én tartott ülésé
jegyzőkönyvéből.

2./ A cigányok helyzetének javítását célzó területi terv./Előadó:
Kiss Gyula művelődésügyi osztály vezetője.

Jelen vannak: Balogh János, a munkügyi osztály főelőadója, dr.
Czoma Antal, a megyei művelődésügyi osztály részéről és Lepsényi
Imre, a Pedagógiai Szakszervezet részéről.

(...)
Kiss Gyula: A munkügyi osztály megállapítása szerint a vállala-
talmi létesítésekkel szemben esetleg legelőször a cigányokat kellik
el. A cigányoknak a lakásépítkezésben általában nem adnak köl-
csönt és a kölcsönök sem adnak nekik hátsólyat. Az építkezésben
tisztaságot kell biztosítani. Fel kell hívni az egészségügyet,
hogy adjanak részükre az építkezéshez irányított, s annak az árat
dolgoztatásuk le voltuk. A cigányoknak nincs vízre, a legtöbb
folyóból iszik. A falusi lakosság a kutak használatát egye-
nösen megtiltja nekik. A szociális otthonokban volt néhány cí-
gány, azonban jelenleg egy sincs. 47 állami gondozott cigány
gyermekünk van és 13 olyan gondozott, aki kikerült az otthonból
és már munkában van. Kb. 20-25 van olyan, akit 3 éves korá előtt
vettek állami gondozásba. Az egyik rendszer elvárta a cigány gyer-
meket fogadott örökbe. Van cigány pedagógusunk, orvosunk, kottan-
tulnak főiskolán és egy egyetemen. A fejtetőt teljesen kiirtot-
ták, azonban a ruhatartosság még fennáll. Ahol a cigány gyer-
mek rendszeresen járnak iskolába, semmivel sem elhanyagoltabbak,
mint mások.

(...)
Vörös Ferenonó: A cigány családoktól inkább az asszonyok járnak
háznál és a férfiakat is főleg az asszonyok követik el. A nő-
rövidkorosnak is. A cigányanyák fertőtlenítésben igen komoly
erőfeszítéseket értenek el. Javasolom, hogy osszuk fel a megyét a
társadalmi szervezetek között és ahova az egészségügyi ellenőrzés
kimegy, oda előtte mi is menjünk ki és meggyarazzuk meg a cigányok
nak, hogy a fertőtlenítés az ő javukat szolgálja. A vállalatok
felé olyan irányban kellene intenzívnek lenni, hogy a becsültelemen dol-
gozó cigányokat vegyük be munkájukba, azoknál embertől hangon beszé-
ljünk. A cigányokat el kellene osztani a megye községei között.
Erre természetesen a községeket is fel kell készíteni. Jó volna,
ha a művelődésügyi osztály 3 havonként megtárgyalná a cigányok
helyzetét és tájékoztatná a társadalmi szervezeteket.

[Magyar Országos Levéltár XIX-1-4-9]

**Extract from the Minutes of
the meeting of the Zala
County Council, Executive
Committee on June 27th 1962.**

2./Long-term plan for the improve-
ment of the living conditions of
the Gypsies.(Presenter: Gyula
Kiss, head of the Cultural Depart-
ment)

Present: János Balogh, Chief pre-
senter of the Labour Dept., Dr. An-
tal Czoma on behalf of the County
Cultural Dept., Imre Lepsényi on
behalf of the Teacher's Union.

(...)
Gyula Kiss: The Labour Dept. has
determines that in company layoffs
Gypsies are the first to be made
redundant. Generally, Gypsies are
not granted loans for the con-
struction of their houses; and vil-
lages and towns do not provide them
with plots on which they could put
their new homes either. Blueprints
have to be provided for their con-
struction. The forest service has
to be contacted to supply them with
wood for the construction, that
they would then pay off with work.
Gypsies have no drinking water;
most of them drink from the river.
The village inhabitants have sim-
ply forbidden them from using pub-
lic wells. There used to be a few

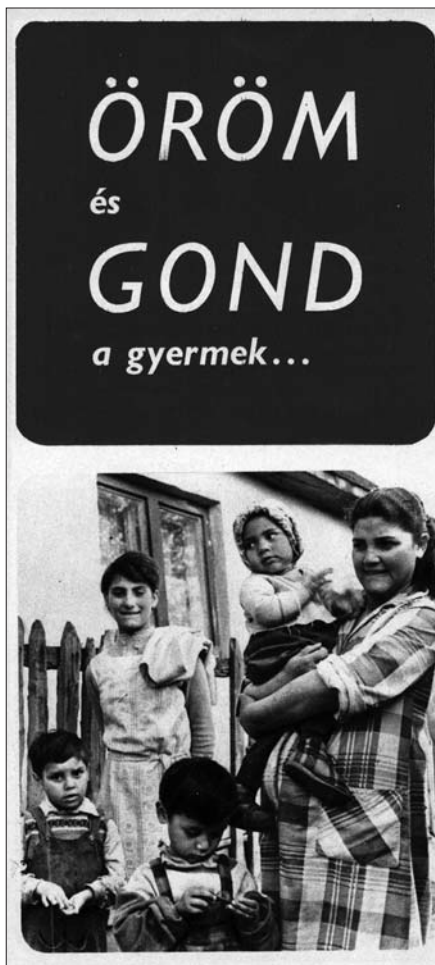
thaj ehta romane shavora si, deshutrin kasave pale kon aba avri avilas thaj vi butyi kerel aba. Sar bish-bisht thaj panzh kasavo savo aba anglal trine bershenigo sas kanak andre ingerde les. O jekh shingalo romano shavores ingerdas khere. Si amen romano sittyarno, thaj sittyar-nyika, dujzhene sittyon ande opruno shkola, jekh ande majopruni shkola. Ando shero aba naj zhuv, anda le gade pale inke vi akanak shaj rakhen. Kaj romane shavora phiren ande shkola naj khanchi problema

Vörös Ferencné: Andar e romani familija maj-mishto le romnya phiren ando gav thaj vi te choren le romnya choren. Le Zhuvlyenge Organizacijake but butyi si. De si kathe butyi vi le Lolo Trushuleske. Mashkar le romenge khera avri uzharipo kerdem, baro lashipo reslam. Phenav tumenge kidas avri mashkar jekhkaver le gava, kaj avri zhan le sastyarnicko manusha angla lende vi amen zhas avri thaj phenas lenge, o uzharipo lenge avla mishto. Avri trubul te phenen le fabrikange, kodole romen kon mishto keren butyi, kade te len le sar jekh kaver manushen, thaj vi kade te vorbin lenca. Ande sako gav te beshen rom. Pala kadi trubul te vorbin le gaveske manushenca. Mishto avlas te ando sako trito shon tele beshnas thaj vorbinas pala le romengo trajo, thaj zhannas pala kadal butya le oprune manusha.

Propagandicko lil, savo delas o Sastyipesko Ministeriumo mashkar le Roma te na rakhadyon majbut romane shavora. Baxt thaj grizha o shavoro

Romák között terjesztett propagandaanyag a fogamzásgátlásról. Egészségügyi Minisztérium

Propaganda material on contraception, distributed in Romani communities. A baby brings joy and trouble. Ministry of Health, 1975.

ÖRÖM
és
GOND
a gyermek...

Gypsies living in the social home; however there aren't any now. We have 47 Gypsy children in the children's homes, 13 that have left the homes and are now working. 20-25 of them were taken to children's homes before the age of three. One of our police officers adopted a Gypsy child. We have a Gypsy teacher, kindergarten teacher, two studying in community college and one at university. Hair lice have been completely eliminated; however clothes-infection still remains a problem. Where Gypsy children regularly attend school, they are no more neglected than the other children.

Mrs.Ferencné Vörös: In Gypsy families generally the women do the begging and they're also generally the ones doing the stealing. In this respect the Women's Council has a lot to do, as does the Red Cross. We have made very good progress in the disinfection of Gypsy settlements. I propose that we divide the county between the social organisations and that, wherever a health inspection is to take place, we too visit the people before to explain to them that the disinfection is being carried out for their own good. Companies should strive to accept honest and good working Gypsies, and to talk to them humanely. Gypsies should be distributed among the settlements in the county. Of course, the villages should be prepared in advance for this. It would be beneficial if the Cultural Department could discuss the Gypsies' situation once every three months, and keep the social organisations informed.

*„Kade sar chi sas bari bida,
najisaras vi kodo, ke losarde
pe amende”*

„Terus”, Debrecen

Kado ando Hajdúdorogi sas, atunchi kothe beshlem. Kodo sas o chachipo, ke lasho sas kanak opre tordyarde kodi vatra. Me vi kam-lom kadi vatra, ke man but shavora sas. Na sas le melale. Ingerdem len, ke lasho tato palyi sas kothe. Kade sar chi sas bari bida, najisaras vi kodo ke losarde pe amende. Chi trubulas sakoneske te zhal, ba ame gelemtar. Vash odi gelemtar ke lasho tato palyi sas, thaj but palyi sas. Denas amen kasavo kalo sapuj. Na sapuj sas kodo, so me zhanav, so sas. Le roma sa loshanas leske. Kode phende: „Avel o najaripo telefele, zhan le romani sheja telefele”. Numa sas kasave romane shave, save lazhanas pen. Nashadyile. Numa le shingale chi mukhnas khanyikas te nashadyol.

Jekh bari vatra tordyarde opre, sar ande o bijav. Kasavo lungo sas, shaj kasavo desh meteri. Inke vi le romane shave zhutisarde opre te keren les, chi sas kothe khanchi bida.

*„Úgyhogy nem volt baj, sőt köszön-
jük azt is, hogy gondoskodtak
rólunk.”*

„Terus”, Debrecen

Ez Hajdúdorogon volt, akkor ott laktam. Az az igazság, hogy jó volt, amikor felállították azt a fürdőszátrat. Én szerettem is, mert sok gyerekek volt. Hiába nem voltak piszkoskoszosak. Vittem őket, mert jó langyos víz volt. Úgyhogy nem volt baj, sőt köszönjük azt is, hogy gondoskodtak rólunk. Nem kellett mindenkinek menni, de mi mentünk. Azért mentünk, mert jó meleg a víz, meg sok jött ki. Adtak ilyen káli-szappanokat. Nem szappan volt az, hanem olyan mint a kocsonya. Még a cigánység örült is neki. Azt mondták, hogy: „Jön a fertő lefele, dzsálnak a roma csajok elfele”. De voltak olyan cigánygyerekek, fiúk, akik szégyellték magukat. Elszöktek. De a rendőrök nem engedtek ki senkit.

Jó nagy szátrat állítottak fel, mint a lakodalomba. Hosszúkast, lehetett vagy tíz méter. Még a roma fiúk is segítettek felállítani, nem volt ott semmi baj.

*“So there wasn’t really problem, and we
were even thankful that they took care of
us.”*

“Terus”, Debrecen

This was in Hajdúdorog; I lived there at the time. Truth is, it wasn’t bad when they put up the bathing tents. I even liked it, I had a lot kids. They weren’t dirty at all. I took them over, because of the nice, warm water. So there wasn’t really any problem; and we were even thankful that they took care of us. Not everyone had to go, but we went. We went because of the water, so nice and warm and lots of it. They gave us this kali soap. It wasn’t soap; it was aspic. The Gypsies were happy about the whole thing. There was even this saying: ‘The dirt comes down, the girls run off’. But there were some Gypsy boys who were ashamed. They’d try to run away; but the police wouldn’t let anyone through.

There was this huge tent, just like at weddings. It was as about 10 metres long. The Roma boys even helped set it up. There really wasn’t any problem.

„Kanak inke shavore samas chi hatyaredemas so si kado, loshajlomas, shaj najuvas, zhas te nandyuvas, mishto perlas o tato palyi. Akanak hatyarav, lazhave sas kado. Na sas kado, numa kodo te tele te dikhen amen.”

Bangó László, Pásztó

Shaj somas kade shov-efta bersengo kanak avile, thaj aba deshutrin somas kanak nachilas. Ande sako milaj, ande juliushi augusztushi avile kathar o Lolitrushul, ande ketanenge gada avile shaj sas kade oxto-desh manush. Majanglal avri avilas varikon kathar o Gavesko Kher thaj avri phendas, so trubul te keras tehara, thaj trubul te zhas. Pala duj- trin dyes nachile kadal butya. Opre kerde jekh bari vatra, dine amenge sapuj, so me zhanav soske posha. Andre gelas panzh-shov manush, tele thovelas pes, pala kode pale shaj avilas panzh-shov manush. Zurales dikhnas amen sar thovas amen tele. Sas kothe kasave parne gadeske zhulya, von tele murenas le shavoren, kutka na numa tu nandyosardan, tut najarde. Majanglal sas jekh than kaj tele trubulas te shudes tye gada, thaj majpalal ande jekh kaver than pale denas tuke jekh kotor ande soste khoses tut, thaj te huraves tut opre. Kon na kamlas te huravel pes tele, kodoles daravenas, marnas.

Sas jekh romnyi ande peske gada kamlas te zhal andre. Phende lake, kade naj slobodo. Chi sas aba terni romnyi, sas aba kade sar shtarvardesh-shtarvardesh thaj panzhe bershengi. Zhanes sar si kaj le roma ... chi angla

„Gyerekkéjjel még nem fogtuk föl, örültünk, fűű, itt a fürdő, megyünk fürödni, jó meleg volt a víz. De szerintem szégyen volt ez. Az egész csak arra volt jó, hogy megalázzanak minket.”

Bangó László, Pásztó

Olyan hat-hét éves koromban kezdődött ez, olyan tizennégy éves koromig tartott. Minden nyáron júliusban vagy augusztusban jöttek a Vöröskeresztől, vagy nyolcan-tízen, tisztí ruhákban. Előtte kijött a tanácstól valaki a telepre és kidobolta, hogy holnap mi fog történni, mindenkinek oda kell menni. Kéthárom napig tartott az egész. Felállították a sátrat a cigánytelep közepére, adtak mosószerket meg még valamilyen porokat, fertőtlenítőt. Bement öt-hat ember, megfürdött, utána megint jött a következő csoport. Leellenőrizték, ki hogyan fürdik. A gyerekeket be is dörzsölték azok a fehér köpenyes asszonyok, nem csak magadtól fürödtél, megsikáltak. Volt a sátor előtt egy kis fülke, ott kellett levetközni, a másik helyen adták a törülközőt, ugyanott öltözhettél föl. Aki nem akart levetközni, kényszerítették.

Egy asszony ruhába akart bemenni. Mondták, hogy úgy nem szabad. Pedig nem volt már fiatalasszony, hatvan-hatvanöt éves lehetett. Tudod romáknál hogy van... talán senki előtt nem szokott levetközni, még a férje előtt sem. Mindig ezek a hosszú ruhák voltak rajtuk. Odahívtak két rendőrt, hogy

“Since we were only kids, we didn’t really realise what it all meant. Gee, we’ll be washing in nice warm water. But it was really degrading. The whole thing only served to humiliate us.”

László Bangó, Pásztó

It started when I was about 6 or 7 and went on until I was about 14. They would come every summer in July or August, 8 to 10 uniformed Red Cross employees. First someone from the Council would come to our settlement and announce what would be happening tomorrow, and that everyone should be there. The whole thing lasted two or three days. They put up the tent in the middle of our settlement and gave us soap and some kind of powder, disinfectant. Five or six people would go in, wash, and then the next group went in. They’d check to see how we were washing ourselves. Those women in white would scrub the kids; you didn’t just wash yourself, you were given a scrub-down. There was a little cabin in front of the tent; that’s where you had to get undressed. Towels were given at another place where you also had to get dressed again. Anyone who didn’t want to get undressed, was forced to.

This one woman wanted to go in dressed. They told her that she wasn’t allowed. But she wasn’t a young woman, must’ve been 60-65. You know how it is with the Roma ... she might not ever get undressed in front of

Chipinzhardo than, Panzhvardeskeske bersha.
Ismeretlen hely, 50-es évek.
Unknown place, 1950's.

pesko rom na huravel pes tele e romnyi. Sa numa kadi lungi coxi sas pe lende. Kothe akharde duje shingalen, ke kadi romnyi na kamel te nandyol. No von andre ingerde la, tele kidinde lake gada, thaj najarde la. Zurales rovlas. Kothe ashile le roma, sakon dikhlas so kerde lasa. Pala kede nashtig te vorbisaras lasa butaig.

(...)

Te na sanas zhuvalo, vi atunchi trubulas te nandyos. Dosta sas ke romano san. Vi ande skola avile. Numa kothe kasavenge makhnas andre pesko shero, ande kaste chaches sas zhuv. Romane shavore numa shtar-panzh sas ando klaso, chi jekhengo chi trubulas te makhen andre lesko shero. Sas but gazhikane shavora ande kaste raklen zhuv. No kothe trubusajlas te zhan avri! Numa amen najarde vash ke roma sam. Ame oxtozsene samas phrala, amari dej pe ratyate karing e efta chaso kethane kidas amen thaj najardas amen. Ande kashtunyi balaji nandyuvasas. Muri dej na jekhvar xalapes lenca, amenge sostar trubul te zhas kothe. Sostar? Sas vi kasavo rom kon zhalas korkores, numa te kerel peski voja. Kanak inke shavore samas chi hatyardemas so si kado, loshajlamas, ke shaj najuvas, zhas te nandyuvas, mishto perlas o tato palyi. Akanak hatyarav lazhavo sas kado. Na sas kadio numa kodo, tele te dikhen amen. Le majbut phure sa lazhanas pe, sas, kon nashadyilastar kheral. Ame kaj shaj zhasas? Shavora samas.

nem akar fürdeni. Azok bevitték a fürkébe és levetköztették, megfürdették. Zokogott. Ott álltak sorban a romák, mindenki látta. Hetekig nem lehetett vele utána beszélni.

(...)

Ha nem voltál tetves, akkor is fürdeni kellett. Elég volt, hogy cigány vagy. Az iskolába is jöttek. De ott csak olyannak kenték be a fejét, akiben tényleg volt. Voltunk négy-öten romák az osztályban, de egyikünknek sem kellett lefertőtleníteni a fejét. Számtalan magyarban találtak. Oda kellett volna kimenni fürdetni! De csak minket fürdettek, mert cigányok vagyunk.

Mi nyolcan voltunk testvérek de anyánk este hétkor már szedett össze minket oszt fürdetett. Fateknőben, kettesével fürödtünk. Anyám nem is egyszer veszekedett rájuk, hogy hát nekünk nem kell menni oda. Hát minek? Volt, aki magától is ment, már csak azért is, hogy passziózzon. Gyerekfejjel még nem fogtuk föl, örültünk, fúú, itt a fürdő, megyünk fürödni, jó meleg volt a víz. De szerintem szégyen volt ez. Az egész csak arra volt jó, hogy megalázzanak minket. A felnőttek sokan szégyellték, volt, aki elszökött ott-honról. Azok csinálták jól. Mi hova mehettünk volna? Gyerekek voltunk.

anybody, not even her husband. They wore those long dresses all the time. Two officers were called over and told that she refused to wash herself. They took her in the cabin, forced her to get undressed and bathed her. She was sobbing. All the Roma were there, everybody saw her. After that, for weeks she refused to talk to anyone.

(...)

Didn't matter if you didn't have lice; you had to take a bath anyway. Being a Gypsy was reason enough.

They came to the school, too. But, they only ever shampooed the heads of those who actually had lice. We were four or five Roma in the school; but none of us ever had lice. They found lice on many Hungarians. They should have been bathing them! But they only ever bathed us, because we were Gypsy. I had seven brothers and sisters; but our mother would get us all together at 7 p.m. and we would all take a bath. Two at a time, in a wooden tub. My mother got into an argument with them several times saying that we shouldn't have to go there. What for? Some people went there of their own free will, others to entertain themselves. Since we were only kids, we didn't really realise what it all meant. Gee, we'll be washing in nice warm water. But it was really degrading. The whole thing only served to humiliate us. A lot of the adults were ashamed; some ran away from home. They did the right thing. Where could we have gone? We were only kids.

O lazhavo

A szégyen

The shame

„Me kodo phenav, ke shaj avilosas majmishto, te na avilosas kasavo lazhavo, numa atunchi na kasavo luma sas”

Mezei Imre, Pocsaj

Ande 1968 bersh sas, me atunchi ande Nagyléta beshlom. Krujal xutyilde le romenge khera le shingale. Sakoneske trubulas te zhal, vi te kamel, vi te na. Shingale, ketani avile avri. Sas mashkar lende vi nasul, vi lasho. Kon chi kerlas so trubul, xutyildas jekh kanesko.

Kado kasavo sas sar jekh gettovo, so aba dikhlem ando TV-vo, kanak ingerde le bibolden. Numa kado na gettovo sas, kado kasavo najaripo sas. Le manushen shukares pala jekhekavres tordyarde, „tu katka zhas, tu kutka zhas!”, tu katka huraves tut tele, tu kutka huraves tut tele!”.

Sas ande kadi vi lashipo thaj vi nasulyipo. Na kerdyilas majdur zhuya, thaj kasavo. O nasulyipo kodo sas ke lazhavo kerde amenge. Me kodo phenav, ke shaj avilosas majmishto, te na avilosas kasavo lazhavo, numa atunchi na kasavo luma sas. Kaver dyes aba pe'l roma, ande butyako than, kaver jakhenca dikhnas. Le gazhe pale, kon intye beshnas andar e fejastra dikhnas so keren amenca.

„Én azt mondom, hogy lehetett volna különben, hogy ne lett volna ilyen megszegyenítő, csak akkor nem ilyen rendszer volt.”

Mezei Imre, Pocsaj

1968-ban volt, én akkor Nagylétán éltem. Körbefogták a telepet karhatalommal. Mindenkinek menni kellett, ha akart, ha nem. Rendőrök, katonaság jött ki. Volt ott is rendesebb, ilyen is, olyan is. Aki ellenkezett, kapott egy fülest.

Ez olyan volt, mint egy gettó, amit láttunk mi már a tévében, hogy vitték a zsidókat. Csak ez nem gettó volt, hanem ilyen fürdetés. Szépen sorbaállították az embereket, „te ide mész, te oda mész!”, „te itt vetkőzől, te ott vetkőzől!”.

Volt ennek előnye és hátránya is. Például nem terjedt tovább a tetű, meg ilyesmi. A hátránya meg az volt, hogy egy megszegyenítés. Én azt mondom, hogy lehetett volna különben, hogy ne lett volna ilyen megszegyenítő, csak akkor nem ilyen rendszer volt. Másnap a cigányokra, ahol dolgoztak, más szemmel néztek az emberek. A magyarok meg, akik arra felé laktak, leselkedtek az ablakon, hogy mi van.

“I think it could have been done differently, it could have been less humiliating, but that’s the kind of system we had at that time”

Imre Mezei, Pocsaj

It was back in 1968, and I lived in Nagyléta at the time. The police surrounded the settlement. Everybody had to go, it didn’t matter whether they wanted to or not. The police and the army were there. Some of them were nicer, some good some not. Whoever refused got smacked.

It was like those ghettos, we’d seen on TV, when they took the Jews away. But, it wasn’t a ghetto, it was forced bathing. They made the people stand in line ‘you go here, and you go there!’ ‘You get undressed here, and you over there’.

There was both good and bad in it. It stopped the spread of lice, and all that. But, it was humiliating. I think it could have been done differently, it could have been less humiliating, but that’s the kind of system we had at that time. The next day, at work, people looked at the Gypsies differently. And Hungarians living in the area would be peeping through their windows, trying to see what’s going on.

*Romano telebeshajipo ando
Csörögfalva
Gavano komedija jekh opre-
linipo
Dujto avridinipo
Iskirisardas: ifj. Dezső Lajos
Budapest, 1947.*

O than: o gavesko kher
Kon khelel: deshuttrin mursh,
shov zhuvlya

Pala soste si e vorba: Ande Csörögfalva avriginaven o ministe-
reske avrphenipo, save roma chi
beshen ando gav sako dyes ko-
dolen tele trubul te beshaven. Si
te den lenge khera, thaj vi phuv.
Intrego gav oprechingardel, ke
chi kamen te romano gav avel
pashal e Csörögfalva. O baro
godyaveresko mujalo dabe zhan-
glas tele te ashavel thaj khere te
tradel le zurales xojarnyiki ma-
nushen, phari butyi sas kodo sar
kerdas mishtyipo o mujalo, but
shaj asajven. Andre akhardas le
romen omujalo, tele kamlas te
muravel, te najarel le romen. Le
roma pale chi kamle te mukhen,
nashadyuven, tha kothe mukhen
o gav. Bari losh si ande Csörög-
falva. Trajisartatin o mujales, thaj
vi pale alosaren les.

**Cigánytelepítés
Csörögfalván**

Falusi komédia 1 felvonásban.

MÁSODIK KIADÁS.

IRTA
Ifj. DEZSŐ LAJOS

Diszlet: Hivatali szoba.
Szereplők: 13 férfi, 6 nő.

TARTALMA: Csörögfalván olvassák a kormány rende-
letét, mely szerint az ideiglenesen ott tartózkodó cigányokat
le kell telepíteni. Földet és házat is kapnak. Az egész falu
letrúdul, mert nem akarják, hogy cigányfalut építsenek
Csörögfalva mellé. Mindannyian a bírót okolják. A sró-
tos eszű bíró alig tudja lecsillapítani és hazaküldeni a
haragos atyafiakat, de a nehéz esetet, sok nevelés hely-
zetlen út, mégis megoldja. Berendeli a cigányokat egész-
ségügyi vizitre. Meg akarja borotváltatni, nyíratni, fűr-
detni a cigányokat. A cigányok természetesen nem bírják
el, inkább megszöknek, ott hagyják a falut. Nagy a bol-
dogság Csörögfalván. Eltetik a bírót, sőt újból meg is
választják.

BUDAPEST, 1947.

KÖKAI LAJOS KIADÁSA

1947. Budapesti Könyvtár
Közép-és Kelet-Afrika

*Settling Gypsies in Csörög-
falva
Village comedy in one act.
Second edition
By Lajos Dezső jr.
Budapest, 1947*

Scene: Office room
Characters: 13 men, 6 women

Content: In Csörögfalva a
Government decree stating that
transient Gypsies are to be settled
is being read. They will be given
land and houses too. The whole
village is upset: they don't want a
Gypsy settlement by their village.
They all blame the judge. The
screwball judge can barely tem-
per and send home the angry
crowd; but in the end, following
a series of entertaining scenes, he
does manage to resolve the
difficult situation. He orders the
Gypsies to his office for a sanitary
inspection. He wants to shave
them and bathe them. Of course,
the Gypsies won't stand for it;
and they run away instead, leav-
ing the village. Csörögfalva is
happy. The judge is celebrated;
they even re-elect him.

LILVALO: Thaj shundan mujalo raja o minis-teresko avriphenipo, so avri phenel le romen. Kathe trubul tele te beshavas?

MUJALO: Shundom, shundom, naj mishto kade. Maj dikhes lilvalo raja chi avla lashipo andar kado. But problema avla inke kadalenca. Apoj chi kade naj mishto ke kadelenge kon aven thaj zhan, andar kadi lashi gaveski phuv te shinas avri.

LILVALO: Abakanak sa jekh si, kado si o avriphenipo, kade trubul te keras. Kade si te keras. (*zhan*)

MUJALO: Sikadom aba lengi phuv, kaj shaj keren penge kher. Thaj sakon xutyilel pasha leste jekh cinyi bar... O Devla shaj shulaslen ande kaver rig... De chi kamen te zhan ando kaver than le melalura. Thaj akanak inke majmishto na kamen te zhan desar shunde ke xutyilen kher, thaj phuv, kathar o gav... O majshukar thana xutyilen tele, pash e Duna.

(...)

ANDRIS: Mujalo raja akhardan man.

MUJALO: Avri si te zhan, te avrichingarden kaj le rom. Beshen tele thaj iskirin... (*O András thaj o Mihály papiroshi thaj pora roden ande peski posotyí, tele beshen*)

MUJALO: No shaj phenav aba.

ANDRIS: Numa na kasavo sigo phen mujalo, raja...

MUJALO: Ash. Na vorbin iskirin. (*phenel*) Avriphenipo... E bare shere ando them, thaj e lashe jileske, gaveske manusha avriphenenke sako romano familijaske jekh nyevo kher kerel, na but love trubul te andre potyinel o gav, Pasha sako kher jekh cini bar phirel...

JEGYZŐ: Hát, hallotta, bíró uram, a miniszter úr rendeletét, mely a cigányok letelepítéséről: szó!

BÍRÓ: Hallottam, hallottam, de öleg nem jól van ez. Sok bajunk lesz még ezekkel! Meg aztán asse jól van ám, hogy ennek a csavargó népségnek abból a jó kösségi földből kell kihasítani...

JEGYZŐ: Most már mindegy. Parancs. Intézkedni kell a végrahajtásról... (*El.*)

BÍRÓ: Kijelöltem már nekik a házhelyet. Mindegyik kap hozzá egy kis kertet is ... Hogy a jó Isten tehetné őket máshová... De nem akarnak innen elmenni, a komiszak... Különösen most mióta meghallották, hogy házat, meg fűdet kapnak a kösségtől... Mit kellene kitalálni?! Mert csak így, egyszerűen kirúgni nem lehet őket a faluból... Pedig a legszebb helyet foglalják el éppen a Duna mellett.

(...)

ANDRIS: A bíró úr hivatott.

BÍRÓ: Mindjárt kimentek dobolni a Cigányszerre... Üljetek le, oszt írjátok!... (*András, Mihály papírt ceruzát kotornak elő a zsebükből, leülnek*)

BÍRÓ: No, lehet mán?

ANDRIS: Csak ne tessék gyorsan, bíró uram...

BÍRÓ: Csönd!... Ne beszéljete, hanem írjátok... (*Diktálja.*) Közhírét tétetik... Hogy a nasságos kormány és a jószívű kösségi vezetőség minden cigány családnak egy új házat fog építtetni, csekély pénzüsszeg hozzájárulásával... Minden ház mellé kert is adatik...

NOTARY: Well, your Honour, have you heard the new ministerial decree on the settlement of the Gypsies?!

JUDGE: I've heard, I've heard, and it's not good news. You'll see nothing good is going to come out of it. We'll be having a lot of trouble with them. And also we'll have to give these lowlifes some of the village's good land.

NOTARY: Can't do anything about it now. An order is an order. We have to carry it out... (*Away.*)

JUDGE: I have already allotted them a spot for their houses. They'll all have a little garden, too. ... If only the good Lord could have put them elsewhere! ... But no, they don't want to leave, the scoundrels... Especially now that they've heard that they'll be getting land from the village... What should we do!? ... 'Cause we just can't kick them out of the village, like that! ... And they'll be taking the best spots by the Danube.

(...)

ANDRIS: You called for me, Your Honour.

JUDGE: Soon, you'll be going out to the Gypsies. Sit down and write. (*András and Mihály sit down; they get some paper and pencil out of their pocket, and begin to write.*)

JUDGE: Can we start already?

ANDRIS: Please, not so fast, Your Honour
JUDGE: Silence! Don't talk; write! (*He dictates.*) Let it be known that the honourable government and the kind-hearted village administration will be building a new house

Iskirin vi kodo pasha leste... Gataj?

ANDRIS: Xutyilen... Iskim vi kodo karing... Gataj?...

MUJALO: Dijajlan, Andris? Kodo numa chi iskirindan karing?

ANDRIS: Thaj vi kodo o mujalo raja phen-das.

MUJALO: Kodo paluno cirde avri, te dilino sheresko... No tu Mihály ginav opre so iskirisardan. Apoj na keren variso nasul ke karuing tumende malavav o kalamarishi.

MIHÁLY (*Ginavel peski bari dumasa*): Avri phene le oprune bare manusha, thaj le gaveske lashe jileske manusha, sako romano familija jekh nyevo kher si te kerel peske... jekh cino love si te del andre...

MUJALO: No mishtoj zhi kathe kadej. Akanak iskirin majdur. O majbaro mujalo raj nashtig mukhel ande shukar uzho kher andre te zhan chikale phunresa. Andar kode avri phenav me, le gavesko mujalo sako rom kon akanak kathe beshel ande Csörögefálva, ande kadi minuta te avel angla mande te uzhitartatarav les. Bubas Nagy Istvan mujalo. Gataj? No aknak sigo ande kor te len tumare punre. Apoj numa pe duj rig trubul te chingaren avri kado. Anda kode zhan dujzhene, ke ande jekh minuta trubul te anen kathe le roma. Kaver naj... No kiden tume... Apoj kaj o Salamon vulyica andre te na zhan ande kirchi-ma, ke vi tumen uzhitartatarav...

MIHÁLY: Na zhas ame andre mujalo raja. (*zhantar*)

(...)

JANI: (*anel o bradyi thaj e vursha*) Kathe e bradyi

Írjátok azt is hozzá... Megvan?

ANDRIS: ... adatik ... írjátok azt is hozzá ... megvan?

BÍRÓ: Megkegyültél, Andris?... Azt csak nem írtad hozzá?

ANDRIS: hát azt is a bíró úr mondta...

BÍRÓ (*mutatja*): Azt az utóját húzd ki te borzas fejű ökör!... No, te Mihál, olvasd el, eddig mit írtál? De aztán ne tökéletlenked-jetek, mert mindjárt hozzátok vágom ezt a kalamárist!

MIHÁLY (*olvassa. Jellegzetes dobolási hang-súllyal*): Közhírré tétetik... hogy a magasságos kormány és a kösségi jószívű vezetőség minden cigány családnak egy új házat fog építtet-ni... csekély pénzüsszeg hozzájárulásával.

BÍRÓ: No, megjárja... Eddig így van. Most írjátok tovább!... A nasságos főbíró úr azon-ban nem engedélezi, hogy a szép tiszta laká-sokba ollan piszkosan betegyék a lábukat... Ezért elrendelem én a kösségi bíró eská, hogy minden cigány, amel jelenleg Csörögefál-ván létezik, tisztogatás céljából rögtön megje-lenni alkalmatlankodjék, ide la, az én szí-nem elé azonnal. Bubos Nagy István bíró eská. Megvan?... Na, gyorsan a nyakatokba a lába-tokat... Aztán csak a Cigányszer két végén kell elmondanotok... Azért mentek ketten, hogy rögtön hozzátok is a cigányokat. Más dobolás nincs... No mozgás... Aztán a Sala-mon-köznél be ne térjetekek a kocsmába, mert akkor titeket is megisztogatlak!...

MIHÁLY: Dehogy megyünk, bíró uram!

(...)(*Elmennek.*)

(...)

for every Gypsy family in return for a minimal sum of money ... By every house, there will be a garden ... Also add that ... go it?

ANDRIS: garden ... Also add that ... go it?

JUDGE: Have you gone mad Andris? You didn't write that too?

ANDRIS: That's what you said ...

JUDGE (*Pointing*): Cross that out at the end, you idiot ... Mihály, read out, what you've written so far ... And don't you guys be morons on me, 'cause I'll be throwing this gavel at you ...

MIHÁLY (*reads aloud like a town-crier*): Let it be known that the honourable government and the kind-hearted village administration will be building a new house for every Gypsy family in return for a minimal sum of money

JUDGE: Well, that should be ok Now write-on. ... The Honourable Judge, however, cannot allow them, being so filthy, to set foot in such nice and clean homes. ... Therefore, I, the judge of the village, order that every Gypsy presently in Csörögefálva present themselves to me in order to be washed. Judge István Bubos Nagy. Got it? ... Come on, get going already! ... And you'll only have to announce it at the two ends of the Gypsy camp ... I'm sending two of you; so that you can immediately bring the Gypsies immediately. There's nothing else to announce. Get moving ... And don't be going into the pub in Salamon Lane; or I'll be washing you too!

MIHÁLY: We wouldn't do that, Your Honour. (*They leave.*) (...)

andom vi meso, thaj vi vursha, jekh vi jekh piko mesesho si.

MUJALO: Kadej mishto! (*Talaj e vorba le rom xanpen, o Andris pale le romnyen pizdel avri de chi kamen te zhan.*)

ANDRIS: Zhan aba hé! Tumen inke adyes trubun te muraven.

JUDI: Oj, oj, oj, so kamen kathar muro rom? Dore kamen te zhungales te keren andar muro shukar rom? Ruzsi kide avri leske jakha, kodoleske bengeske!

RUZSI: Karing mande te na unzol... Karing mande numa muro rom shaj unzol. Inger kathar kodole melale vasta!

ANDRIS: Melalej apoj tye phure dadeske vasta, tyo shero te shon tela tyi thaka! (*Telaj e vorba o Gergő kidel pes, o Jani zhuil leske. O mujalo pala e mesalya beshel, pe skamin, dikhel.*)

Bi khanchesko tholyaripo. Bolond Istók asalyepesko nyevipo. 1909.
 „– Thaj kado zhungalo zhukel sostar trubul tumenge, dade?
 – Jaj, chumidav te vasta bare raja, trubul amenge kado zhukel, voj thovel avri amare tejare!”

Olcsó mosogató. Bolond Istók című vicclap. 1909.
 „– Hát ez a csúnya kutya minek kell nektek, dadé?
 – Jáj, kiérem álásun, nágyon hásnos állat ez. Ű mosogatja el a tányírjainkat!”

Cheap sink. From the comic “Bolond Istók”. 1909.
 “– What on earth do you keep this ugly dog for?
 – This is a very useful dog. It washes the dishes for us.”

JANI (*hozza a vedret, meg a meszelőt*): Itt a vödör. Hoztam bele habot is. Hanem a meszelő egy kicsit meszes.

BÍRÓ: Nem baj. A’ még jobb lesz. (*Beszéd alatt a cigányok vitatkoznak. Andris meg a cigányasszonyokat tolja kifelé, de nem akarnak kimenni.*)

ANDRIS: Menjetek má... Hé! Titeket még ma nem borotválnak.

RUZSI: In hazzsám ne nyúljon! ... In hazzsám csak ázs urám nyúlhat. Vigye innen ázst á piskos kezsit!...

ANDRIS: Piszkos ám az öregapád keze, hogy a fejed csavaroggyik a hónod alá!... (*Beszéd alatt Gergő készülődik, Jani segít neki. A bíró az asztal mögött a széken ül, figyel. A bíró asztalával szemközt egy széket állítanak, mellette egy asztal, arra rakosgat a kis Gergő: borotva, szappan, nyírógép, pamacs. Az asztal mellett a veder, tele habbal, mellette a meszelő.*)

GERGŐ (*Fogja a pamacsot, és habot akar keverni.*)

BÍRÓ: A pamacsodat elteheted, az a meszelő jobb lesz, meg a vödör.

JANI (*brings the bucket and the whitewash brush*): Here’s the bucket. I brought some foam in it. Otherwise, the brush is a bit chalky.

JUDGE: Doesn’t matter. All the better. (*During their conversation the Gypsies are arguing. Andris is trying to push the Gypsy women out, but they don’t want to leave.*)

ANDRIS: Get out already... We won’t be shaving you today.

JUDI: Oh my! What do you want from my man?! ... Maybe you want to spoil my beautiful man? Ruzsi! Scratch out the eyes of that pushy brute!

RUZSI: Don’t be touching me! ... Only my man can touch me. Take your dirty hands off me!

ANDRIS: Your father’s hands are dirty, damn it! (*During the conversation Gergő is getting ready, Jani helps out. The judge is sitting on a chair behind the table and watching. They put a chair facing the judge’s table, next to it a table, on which little Gergő place a few things: a razor, soap, clippers, brush. By the table there is a bucket full of foam and a whitewash brush.*)

GERGŐ: (*takes the brush and begins to stir the foam*)

JUDGE: Put your brush away, whitewash brush and bucket will do better.

GERGŐ: But, Your Honour, they’ll murder me.

JUDGE: Don’t worry, my son, they won’t even be killing a single louse either here. ... You can start already. Andris! ... Get that long bearded man seated on that chair! (*The shouting peaks at this point. Gypsy women are all*

Pashal o mujaleske mesalya shon jekh kaver, pe kado shol o cino Gergő: bricho, sapuj, musadyi mashina, pamachii. Pashal e mesalya si bradyi, pherdo mesosa, pasha leste e vursha.)

GERGŐ: *(Xuttyarel o pamachi ando sapuj)*

MUJALO: Tyo pamachi shaj garuves, maj-mishto avla o bradyi thaj e vursha.

GERGŐ: De Mujalo raja kadal mudaren man. MUJALO: Na dara muro shavo, chi mudarna kadal tut. No akanal shaj keres! Andris...! *(Akanak ab chingarnas le roma. Le romnya avral pashal o vudar ashile. Le romnya andar e vudar thaj andar pe fejlyastra dikhnas andre. Romanes kushnas le Mihalyes thaj e Andrishes.)*

PANNI: *(sic!)* Csoreve mit gázsine dádé...

JUDI: *(sic!)* Ma lubikus Devla kopedu micu.

RUZSI: Budidade csefácsi horebesku.

MUJALO: Chi xutyilen andre andre tumaro muj! Maj dav tumenge mura rojasa, kade ke bristena inke vi le musdale baleske chingardipo. Jani tu rordyu pashal o vudar... thaj te chingardav tuke ande jekh minuta nash kaj le shingale. *(Pe kadi vorba le roma todyle. O Andris pala kede cirdelas le romane shavoren, numa kodol chi mukhnas penge dades.)*

MUJALO *(roma avri)*: Traden avri kadale purdevura!...

LAKATOS: Na zhan kodol, baro raja.

KOLOMPÁR *(karing le shavore) (sic!)*: Aló protácsu, kuvedu... kuvedu... kuvedu... *(Pe kadi numa dikhnas, thaj majdur kothe tordyonas.)*

MUJALO: Atunchi kothe ashen, te xal tumen o Devla. *(O Lakatos tele beshel pe skamin, abakanak leske punre xutyilen le shavora. O Gergő jekh gono shuvel anglal o rom. Makhel andre le*

GERGŐ: De bíró bácsi, ezek meggyilkolnak engem.

BÍRÓ: Ne félj, fiam, nem fognak ezek itt többet még egy tetűt se meggyilkolni... No, kezdheted! Andris!... Ültesd arra a székre azt a nagyszakállút!... *(Most éri el tetőpontját a kiabálás. A cigányasszonyok már kívül vannak. Mihály áll kívül az ajtó előtt. Az asszonyok az ajtón, meg az ablakban kukuskálnak be. Cigányul szidják Mihályt, meg Andrist. A cigányasszonyok szinte egyszerre kiabálnak.)*

PANNI: Csoreve mit gázsine dádé...

JUDI: Ma lubikus, Devla kopedu micu...

RUZSI: Budidacsi csefácsi horebesku...

BÍRÓ: Nem fogjátok be a pótfatokat?! Majd megdevlázlak én mindjárt benneteket a botommal, hogy elfelejtitek a beszédet, mint a döglött disznó a rőfögést. Jani, állj oda az ajtó mellé... és ha kiáltok a rendőr alhadnagy úrért, akkor rögtön rohansz az őrsre. *(Erre a cigányok egy pillanatra elhallgatnak. Andris közben húzza a cigánypurdékát, de hiába, mert azokat lefejteni se lehet az apjuk lábáról.)*

BÍRÓ *(a cigányok felé)*: Küldjétek ki ezeket a purdékát!...

LAKATOS: Nem mennek ázsok, nagyságos bíró úr.

KOLOMPÁR *(a rajkók felé)*: Aló protácsu, kuvedu hu... kuvedu, kuvedu... *(Erre kezdenek még csak nyüszíteni a rajkók, de ott maradnak változatlanul.)*

BÍRÓ: Hát akkor itt maradtok, de csönd legyen, mert mindjárt bekap a devla benneteket. *(Lakatos közben leült a székre. Most már valamennyi purdék annak a lábába kapaszkodik gyor-*

out by now. Mihály is standing outside in front of the door. The women are peeping through the door and window. They grumble at Mihály and Andris in the Gypsy language.)

PANNI: Csoreve mit gázsine dádé...

JUDI: Ma lubikus devla kopedu micu...

RUZSI: Budidacsi csefácsi horebesku...

JUDGE: Shut up already! I will give you some devla with my stick to forget that language of yours the way a dead pig forgets how to grunt. Jani! Stand over there, by the door ... and if I call for the police commander, immediately run over to the station. *(The Gypsies fall silent for a while. Meanwhile Andris is trying, in vein, to pull the Gypsy mites out; they just can't be taken off their father's legs.)*

JUDGE *(to the Gypsies)*: Send these mites out!

LAKATOS: They won't leave, honourable judge.

KOLOMPÁR *(to the mites)*: Aló protácsu, kuvedu hu ... kuvedu, kuvedu ... *(The Mites begin to mutter even louder; but they stay.)*

JUDGE: Well stay then, but keep quiet, 'cause the devla will eat you up in one bite.

(Meanwhile Lakatos sat down on the chair. All the mites are now hanging onto his legs. Gergő ties a sack in front of the Gypsy and begins to paint him with the whitewash brush. The Gypsy can hardly see or breathe from the foam.)

LAKATOS *(shouting)*: Bru-u-u-u... Judi, Judi!

JUDI *(from outside)*: Why're you whitewashing my man?! His face isn't some wall.

PANNI, RUZSI *(from outside)*: Let him go!... You're going to kill the dádé.

mesosa le romes. Aba chi na shunel chi na dikhel o rom.)

LAKATOS (*chingardel*): Bru-u-u-u...Judi, Judi...

JUDI (*avral*): Andre makhes mure romes, tu limalo, chi kernyol avri tyo muj?!?

PANNI, RUZSI (*avral*): Mukhen les... Mudaren amaro dados.

MUJALO (*avri vorbil*): Ashen! ... Tume inke na cgingarden,tumen detehara randavtatij, thaj pala kede ande sako shon, sako romes telena-jartatij.

SÜTYI: Kon shundas inke kasavi, chore romente najaren, te randen...

KOLOMPÁR: Na azba amen, chi kerdam ame khanchi...

SÜTYI: Mukh amen!

LAKATOS (*Aba intrego shero sa sapuj si, tasol*): Háááp-ci! Inger kathar kodi vursha, o Del te pahosarel tele tye punre!...

GERGŐ (*numa chores dikhel po mujalo, kon pale beshel peske po skamin*): Mujalo raja...

MUJALO: Ker majdur... naj kec-mec, kathe uzhipo si te avel!

GERGŐ (*xutyilel o bricho, andre shinel*): Jaj!

LAKATOS: Mudares man, tu beng...

MUJALO: Na xuttyker ke tele shinel tye kana... ker majdur!

GERGŐ (*pe kaver rig kamel te kerel, izdral lesko chang, thaj leske vasta*).

MUJALO: So izdras... thaj kam leski korr shines!

PANNI, JUDI, RUZSI (*avral*): Na azba aba les, zhutin aba! ... Mudaren les! ...

JUDI: Av dade, nashadyuvas!

san. Gergő egy zsákot köt a cigány elébe. Meszeli a meszelővel. A habtól már se hall, se lát a cigány.)

LAKATOS (*ordít*): Bru-u-u-u... Judi, Judi!...

JUDI (*kívülről*): Mír meseled le táknos ázs urámát, nem válogfál a pófája.

PANNI, RUZSI (*kívülről*): Eressik el... megelik á dádét...

BÍRÓ (*kiszól*): Csönd!... Ti még ne ordít-satok, titeket majd holnap sikáltatlak meg, és ezentúl minden hónapban az egész cigány népséget megfürösztjük.

SÜTYI: Ki hállott má illyet, seginy ártátlán csigányokát megmázdátni, megbaratválni.

KOLOMPÁR: Ne tessik benninket kénozni, nem érdemeljük mi ázst...

SÜTYI: Eriszen el benninket!...

LAKATOS (*már az egész feje egy hab, köhög és prüszköl*): Hááá-pci... vidd innen te fátyú ázst meselőt, hogy a Devla sitegesse meg a talpadat!...

GERGŐ (*esdekelve néz a bíró felé, aki már újból széken ül*): Bíró bácsi ...

BÍRÓ: Tovább... Nincs könyörület, itt tisztaságnak kell lenni,

GERGŐ (*fogja a beretvát, belevág*): Jaj!...

LAKATOS (*felordít*): Meggyilkols, te erdeg...

BÍRÓ: Ne ugrálj, mert levágja a füledet... Tovább!

GERGŐ (*a másik oldalon próbálja, remeg a keze lába*)

BÍRÓ: Ne remegj te, ... mert hátha a nyakát is el találod vágni.

PANNI, JUDI, RUZSI (*kívülről*): Ne bántsák ... segítsig ... gyilkosok!...

JUDGE (*from inside*): Silence!... Don't shout just yet, I'll have you screaming tomorrow! And from now on, all Gypsies will be washed every month.

SÜTYI: That's unheard of! Washing and shaving poor and innocent Gypsies.

KOLOMPÁR: Please, don't be torturing us, we don't deserve this...

SÜTYI: Let us go!...

LAKATOS (*his whole head is a ball of foam; he coughs and sneezes*): Ha-tshoo! ... Take that brush away, you bastard! May the devla burn your soles!

GERGŐ (*longingly looking at the judge, who is sitting on the chair again*): Mr. Judge! ...

JUDGE: Go on... there's no mercy; we need cleanliness in here.

GERGŐ (*takes the razor and begins to cut*): Oh my!...

LAKATOS (*shouting*): You're going to kill me! You fiend!

JUDGE: Don't jump, 'cause he'll cut off your ears!... Go on!

GERGŐ (*trying to do it on the other side, his hands and feet are trembling*)

JUDGE: Don't tremble ... 'cause you just might cut into his neck.

PANNI, JUDI, RUZSI: (*from outside*) Leave him alone! ... Help! ... Killers! ...

JUDI: Come on, dádé, let's escape!

(The two Gypsies jump from the corner to Mihály standing by the door. Mihály falls and the Gypsies run away. A loud ruckus can be heard from the Gypsies on their way. From outside: Kuvedu, kuvedu, ...martuka Another: Smoked jade

(Duj rom ande jekh rig leske xuttyel le Mihalyeske, kon ando vudar tordyol, thaj o Mihaly opre perel, le roma nashentar. Po drom romanesh chingarkeren, avri shundyol: „Kuvedu, kuvedu...nartuha...” O kaver jekh thuvalo shuko rom andre xutyilel ando vurdon thaj iskiri nashentar le roma. Akanak inke jokhar andre shinel o Gergő, o rom cirdel pesko shero anglal o bricho. O brichi pale perdal shinel lesko nak. Pe kadi o rom opre chingardel. Atunchi xuttyel avri o paluno rom.)

LAKATOS: Jaj, jaj inger kathar tu zhungalo, kaki phurdinyi, kames man te mudares!...

(Le shavore roven, oprexuttyel, oprele e sapujaski chanaka pe lesko shero shorel e sapujaki palyi, avrixuttyel pala vudar, o Mihaly opre kamel te ashel o rom pale opreshudel les. Pala leste zhal o Andris, vi les opre shudel.)

MIHALY *(avral chingardel)*: Mujalo raja nashen le roma!...

MUJALO *(chingardel)*: Xutyilen len, anen len palpale! *(Grastenge thaj vurdonenge chingardipo shaj shunen)*

ANDRIS *(nashel)*: Chi ashen kadal aba chi inke ando lumako agor.

(...)

MIHALY *(phares)*: Kade geletar sar e balval.

ERZSÓK *(tele dikhel)*: Hekam, tuvariso axtomeshko butyi kerdan kadale bengeske shavorencá?... O paluno vurdon akanak boldastar pashal amari phuv.

LILVALO: No, kado butyi mishto kerdam, mujalo raja.

MUJALO *(barimasa)*: Thaj numa avri avel aba variso andar kado baro shero...

JUDI: Gyere, dádé, meneküljünk! *(A két cigány a sarokból nekiugrik az ajtóban álló Mihálynak. Mihály levágódik, a cigányok elvágatnak. Útközben hangos cigány ricsaj. Kívülről hallatszik: Kuvedu, kuvedu... martuka ... Másik: füstös gebe horodu... sekirbe fogni iskiri, iskiri... Most belevág Gergő még egyszer, a cigány rángatja a fejét, elkapja a borotva elől. A borotva keresztülvágja az orrát. Erre a cigány felordít. Éppen most ugrik ki az utolsó cigány az ajtón.)*

LAKATOS: Jáj, jáj, te randa deg, vidd innen ázst ázs átkozsott suronyt, engemet ákars meggyilkolni!... *(A rajkók bögnek. A cigány felugrik, felkapja a habos vedret, az inas fejére borítja, kiugrik az ajtón, az éppen feltápázkodó Mihályt újra felborítja. Az utána ugró Andrist könnyen lerázza magáról.)*

MIHALY *(ordít kívülről)*: Bíró uram, szaladnak a cigányok! ...

BÍRÓ *(kiált)*: Fogjátok meg, rögtön hozzátok vissza! *(Lábdobogás, futás zaja, később nyertés, kocsizaj.)*

ANDRIS *(futva)*: Nem állnak ezek meg a világ végén sem ... *(Elszalad.)*

(...)

MIHALY *(lihegve)*: Úgy elszeleltek, mint a kámför.

ERZSÓK *(nagyon alázatosan)*: Apjukom, kend valami csodát tett ezekkel az ördög szülőtteivel?! ... Az utolsó kocsi most fordult el a mi tagunk mellett.

JEGYZŐ: Hát ezt ügyesen csinálta, bíró uram.

BÍRÓ *(önéretesen)*: Hát csak kiszorul valami ebből a kemény, magyar koponyából!...

horodu ... harness the horse to the carriage, iskiri, iskiri ... Gergő cuts again, the Gypsy pulls his head away from the razor ... The razor cuts through his nose. The Gypsy cries out. And the last Gypsy jumps out the door.)

LAKATOS: Oh, you bastard! ... take that goddam bayonet away! Do you want to kill me!

(The mites are crying. The Gypsy jumps up, takes the foam bucket and dumps it over the assistant's head; he jumps out the door. Mihály, scrambling to his feet, trips him up. He easily shakes off Andris who went after him.)

MIHALY *(shouting from outside)*: Your Honour! The Gypsies are on the run!

JUDGE *(shouts out)*: Catch them! Bring them back! *(Noise of trampling and running, followed by neighs and the sound of wagons)*

ANDRIS *(running)*: They won't stop, not even at the end of the world ... *(runs away)*

(...)

MIHALY *(breathing)*: They cleared out ...

ERZSÓK *(very humbly)*: What miracle did you use on these devil's children?! ... The last wagon just left the block.

NOTARY: This is a job well done, Your Honour!

JUDGE *(in a self-respecting way)*: Well, I can sometimes pull something out of this tough Hungarian head! ...

Jekh kaver iskiripo numa pe kodo nyevipe
Egy másik karikatúra ugyanott
Another cartoon from the same comic

„No kade sas na ke lasha dorosa xalas moro xaben, muri bari raja? Baro nav si mure man-
reske. Ja, chimudav tye vasta, nichu naj kasavo manro sar muro manro. Thaj inke vi si pe
leste jekh baro lashipo. Shaj patyas mange muri bari raja, nichu na avel kasavo uzho vasta
khanyikaske sar mange, kanak manro shulyarav. O xumer sakofelo melalyipo tele kidel pel
amare vasta.”

“The missus liked my bread, didn't you? Everybody knows my bread. No one do kneadin'
better than me. What's more, believe me, kneadin' make your hands so clean like nothing
else. The dough take off all the dirt like a shot, believe me.”

*BÉRESNÉ. Ugy-é hogg jóízüen ette meg Nagysága
a sütemet? Nagy hire is van az én kenyereimnek. Hja,
csókolom kegyes kezeit nincs hozzáfogható az én dagasz-
tásomhoz. Oszé jár meg vele külön haszon is. Tessen
elhinnyi Nagysága semmitől se méltóztatik olyan tiszta
kezet kapni mint a dagasztástól. Leszed a tészta minden
szenynyet a kézről.*

„Sas vi kasavo, kanak kasavi terni, shukari, chuchvali shej nandyolas, thaj sas kanak avri avilas varikon kathar o Gavesko Kher, kathar e Sastyimaske Organizacija, thaj andre gelas kaj le zhuwlya, le zhuwlya rovnas, voj pale asalas kanak avri avilas. Pe kadi mishto seroj. Thaj avriphendas kasavi thaj kasavi sas kaki shej”

Oláh Teofil, Pétervására

Kadale butya kade sar ande shovardesh thaj duj bersh pecisajle, inke terno shavo somas. Ande jekh bersh kerde amenca deshujekhar-deshuduvar. Pe amende xutyilde ke zhuvale sam, thaj khandine sam le. Shaj ke sas ande varikaste, de sas vi kasavo kanak numa pe lendé xutyilde. Le shingale thaj le ketani detehara krujalxutyilde le romen, thaj chi andre chi avri. Opre tordyarde jekh bari vat-ra, trubulas te nandyuvas. Ive na kamlan te nandyuvas, kanak andre gelam ando Gavesko Kher chi na chi ashunde amen, avri nashade amen. Kade ashundom ke kathar e Sastyimaske Organizacijatar bishade len, shajke o Gavesko Kher kerdas kadi butyi, chi zhanav. Aba mulas kodo gatho kon kerdas kadale butya. Voj sas kodo kon losarlas po uzhipo. Kade akhardamles: le zhuvengo manush.

Muro dadesa balyare samas, pe kodo dyes inke chi kodo chi mukhnas te avri te tradas le bale. Ame shavore majanglal loshajlamas ke shaj nandyuvas, majpalal kanak aba oprebaruvasas, aba zurales dukhalas kadi butyi. Zurales

„Vót, hogy olyan fiatalabb, jóképű, mejjes lány fürdött, a tanácstó, vagy a köjáltó jött ember meg bement, oszt sivalkódtak a nők, az meg röhögve jött ki. Erre nagyon jól emlékszem. Elkezdte mondani, hogy ilyen, meg olyan vót ennek a lánynak, ilyen melle, ilyen micsodája.”

Oláh Teofil, Pétervására

Ezek olyan hatvankettő körül történtek, még fiatal, suttyó gyerek vótam. Úgy évente megcsinálták, vagy tizenkét-tizenháromszor. Ránk fogták, hogy tetvesek vagyunk, meg bűdösek. Lehet, hogy volt valakibe, de vót, akire csak ráfogták. A rendőrség meg a katonák kora hajnalban körülfogták a cigánytelepet, se ki, se be. Felállítottak egy hatalmas sátrat, muszáj vót megfürödni. Hiába tiltakoztunk, ha bementünk a tanácsra, meg se hallgattak, kizavartak minket. Ahogy hallottam, a Köjáltól vótak ezek kiküldve, vagy talán a tanács rendezte, nem tudom. Már meghalt az az ember, aki ezzel foglalkozott. Ő volt, aki a tisztaságra felügyelt. Úgy hívtuk: a tetűvizsgáló.

Az édesapámmal pásztorok vótunk, aznap még azt sem engedték meg, hogy kihajtsuk a nyáját. Mi, gyerekek eleinte örültünk a fürdésnek, de aztán, ahogy nőttünk, már nagyon bántott. Fájtt nagyon a dolog, mert nem éreztük magunkat piszkosabbnak, mint a többi fehér bőrű parasztok. De bele kellett mennünk, mer alacsonyabb rendűek vótunk, mint a

“Sometimes when a good looking, younger and large breasted girl would be washing herself some guy from the council or the KÖJÁL would walk in; the women would scream, and he'd come out laughing. I remember that very well. He started telling everyone how she looked, how big her breasts were and how her thing looked.”

Teofil Oláh, Pétervására

This all happened around '62, I was still a little brat back then. They'd do it 12-13 times a year. They told us that we've got lice and that we stink. Some might have had lice, but for the others they just made it up. Police and soldiers surrounded the settlement at day-break: no way in, no way out. They put up a huge tent, and forced us to bathe. Didn't matter that we protested; if we went to the Council; they didn't even listen to us; they just kicked us out. I think they came from the KÖJÁL, maybe the Council organised it; I don't know. The man who was in charge passed away. He was the one who was responsible for the supervision of cleanliness. We called him the 'louse-inspector'.

Me and my father, we were shepherds; on that day they didn't even let us take out the flock to pasture. We, kids, really liked the bath; but, as we grew older, it really started to bother us. It really hurt us, because we didn't feel we were any dirtier than other peasants with white skin. But, we had to go in there,

dukhalas, ke chi xatyardamas amen melaleske, chi samas majmelalo sar le parne morchege gazhe. Numa andre trubulas te zhas ande kadi butyi, ke ame roma majtele samas sar le parne gazhe. Chi najarde kothe le parne gazhe, numa amen le kale morchege romen. Len nichu ande shkola chi dikhle chikanak. Ame uzhes phirdem ande shkola, sas vi kade ke amari dej ratyasa thovlas, ke detehara uzhes te zhas ande shkola. Efta samas phrala, chi sas amenge baro kher, numa jekh than thaj jekh kinda, thaj chi samas chikanak melale. O sitt-yarniko chikanak chi phendasas pe amende ke melale sam le, vaj zhuvale sam le. Thaj vi kade pe amende xuterde: ande jekh shon inke vi duvar dikhnas amaro shero, amare gada, amare gadenge korr, te sas pe amende sostyin vi kodo dikhnas. No ame sakanak uzhe samas, amen chi makhle andre ande shkola. Ande kaste sas variso kodoles andre makhle varisosa, so me zhanav sosa.

(...)

Kanak najarde amen,chi kothe chi dikhnas chikanak, zhuvale sam le vaj na. Numa kodo sas, avile, thaj andre tradinde amen, majjaglal le zhuvlyan, majjapalal le murshen. Vi me kothe trubulas te zhav, lazhavo sas mange andre te zhav, de kanak duvar pe mande shinde le botasa aba andre trubulas te zhav. Kon chi kamlas andre te zhal, aba vi xuterdas le botasa. Tele samas pizdime. No mishtoj, vi akanak kade si, numa akanak ashunen amari vorba, atunchi te gelamas andre ande Gavesko Kher, thaj kamasas te pushas variso, kodo phendas amenge o gavesko shero, no soj tuke

fehér nép. Nem mosdattak ott fehér bőrt, csak minket, a barna bőrű cigányokat. Őket az iskolába se nézték meg soha. Mi elég tisztán jártunk, vót, hogy anyám éjszaka mosott, hogy reggel tisztán menjünk iskolába. Heten voltunk testvérek, nem volt nagy házunk, egy szoba-konyha, de mindig tiszták voltunk. A tanár soha nem mondhatta, hogy piszkosan járunk, vagy tetvesek vagyunk. Mégis ránk főgták: egy hónapba kétszer is megnézték a fejünket, a holminkat, az ingnek a gallérját, vagy hogyha alsónadrág vót rajtunk, annak a gumis részét is megnézegették. De hát állandóan tiszták vótunk, minket nem kentek be az iskolába. Akibe vót azt bekenték főregirtóval, vagy mit tudom én, mivel.

(...)

A mosatásnál se vizsgálták sohase, hogy tetvesek vagyunk-e. Csak az vót, hogy jöttek, és behajtottak bennünket, előre a nők, utánuk a férfiak. Én is odakerültem, szégyelltem bennem, de két gumibot után muszáj volt bennem. Aki nem akart, már kapott is a gumibottal. El vótunk nyomva. Jól van, most is el vagyunk, de azért most szóba állnak velünk, abba a rendszerbe, ha bementünk a tanácshoz, kérdezni akartunk valamit, azt mondta a tanácselnök, hogy no, mi van cigány, mit akarsz? A bálból is kivettek a rendőrök, a munkásörök, gyomorszájba vertek, jól meg-rugdostak. Azt üttek meg, akit akartak. Övék volt a hatalom, miénk a nyomor. Ezzel is úgy vótunk, hogy jobb, ha engedelmeskedünk, mer ha nem, kapunk. A nők is vót, hogy kaptak, egyszer-kétszer, őket is elérte a gumibot.

'cause we were lesser people than the whites. They never bathed the whites, just us, dark-skinned Gypsies. They never checked them in school either. We were really clean; my mother would sometimes wash our clothes at night; so we could go to school clean in the morning. We were seven brothers and sisters, we didn't have a big house just a room and a kitchen; but we were always clean. The teacher would never have said that we were dirty or had lice. But we were the ones they checked; our heads twice a month, our stuff, our shirt collars, and if we were wearing underwear they'd check its rubber band, too. But since we were always clean, they never shampooed us in school. They used some insecticide shampoo or something like that on whoever had lice.

(...)

At the bathing they didn't check to see if we were infected either. They just came there, herded us in, first women, then men. I was there too and I was too embarrassed to go in, but I couldn't refuse after a couple of nightstick blows. If you refused, they beat you with a nightstick. We were oppressed. Ok, we still are; but, now they don't refuse to talk to us outright. When we went to the council during socialism, if we wanted to ask something, the Council head said 'what's wrong, Gypsy, what do you want?' The police, the worker's guards also dragged us out of the ball once; they beat us up and kicked us good. They beat up anyone they wanted to. They had power; we had misery. It was the same

roma, so kames? Vi andar khelyipo avri ingerde amen le shingale, o civil shingalo, mishto andre marde ande amare perra, thaj mishto ande amende bechilde. Kodolen marde kas kamle. Lenge sas sakofelo, amaro numa o chorripo. Vi kadalesa kade samas, majmishtoj te kodo keras so phenen, te na, atunchi xutras. Sas vi kade ke vi zhuvlyen marde, jekhvar-duvar vi len marde le botasa. Ke vi von lazhannas pen, chi von chi kamle te keren sakofelo. Sas vi kade ke kasavi shukari, terni, chucuvalyi shej nandyolas, kathar o Gavesko Kher, kathar o Sastyimaske Organizacija avilas jekh manush thaj andre gelas, le zhuvlya rovnas, o gazho pale asalas. Pe kado mishto seroj. Thaj phendas kadalake shake kasavi sas thaj kasavi.

(...)

Chi dine amenge khanchi te nandyuvas, numa andre tradinde amen, najar tut, thaj gata. Najar tut, melalo rom. Tele najardam ame, avri avilam, sas jekh kotor ande soste xoslam amen, avri beshlam po xam, thaj shuttyilam.

Mert hát ugye ők is lázadoztak, szégyellték magukat. Vót, hogy olyan fiatalabb, jóképű, mejjes lány fürdött, a tanácstó, vagy a Kőjáltól jött ember meg bement, oszt sivalkodtak a nők, az meg röhögve jött ki. Erre nagyon jól emlékszem. Elkezdte mondani, hogy ilyen, meg olyan vót ennek a lánynak, ilyen melle, ilyen micsodája.

(...)

Nem adtak nekünk semmit se a fürdéshez, csak egyszerűen bezavartak, hogy fürödj meg oszt kész. Fürödj meg, te koszos cigány. Megfürdöttünk, megmosakodtunk, kijöttünk, volt egy rongy, amibe megtörölköztünk, kiültünk a napra, és megszáradtunk.

with this, we went along with whatever they wanted, because otherwise we got beaten. Sometimes even women were beaten; they too got to feel the nightstick. Because they also revolted; they were embarrassed. Sometimes when a good looking, younger and large breasted girl would be washing herself some guy from the council or the KŐJÁL would walk in; the women would scream, and he'd come out laughing. I remember that very well. He started telling everyone how she looked, how big her breasts were and how her thing looked."

(...)

We weren't given anything for the wash, they just herded us in saying 'wash yourself. 'Wash yourself, you dirty Gypsy.' We took a bath, washed ourselves, came out; there was a rag that we wiped ourselves with; we sat out in the sun and dried.

„Xuttykerdem. Shordyolas pa'l mande o palyi. Inke numa jekhvar zhanglom te krujal xuttykerav kodi baro shkola. So avilosas, avri te phenosas soj o chachipo, sostar chi zhanglom te resav ande shkola? Naj slobodo, nashtig. Kanakodi zhuvalo ashuvav ande lenge jakha.”

Farkas Kálmán: O vizito*

Opral po Csisznyikó, opral po romano foro, inke vi le nuveronge shil sas pe kadi tomnaki detehara. Kade mezilas sar varikon andre te sharavelas le cini kolyibi, le vudara pe soste poxtanosko firhango si. Varikathar telal e dolma chingaripo shundyolas.

– Khatelj le shingale. Vizito si! – chingardelas varekon andar dar, thaj shundyolas le shejenge, romnyenge rojipo angla khera. Kado chingardipo kade nashlatar perdal po romano foro, sar jekh jagalo sap.

Vi ame opre ushtyilam. Muro majbaro phral andar o cino kher nashlas avri, ame cine shave pale dopashnanges xuttyasas avri. Vi muri dej avri avlas andar o pato, avri sas mukhle lake bala, kasavi sas lako trupo sar jekh chiriklyake, numa jekh poxtanesko gad sas pe late, vi voj avri avlas angla o kher. Avri garadyonas vi le sheja. E Magdi, Ilonka, Éva izdranas kathar o shil, azhukarnas so pecisajvel.

– Sakon te avel avri andar o kher, Mari nuna! – chingardelas pe muri dej kado pinzhardo manush, kon sastyipesko butyari sas.

– Sostar keren manca kado zhungalyipo! Kasavi chi pecisajlas inke amena. Inke chi

„Ügettem. Szakadt rólam a veríték. És még csak egyszer sikerült megkerülnöm az iskola téglalap alakú, hatalmas épületét. Mi lenne, ha megvallanám, valójában miért is késtem el? Nem, ez lehetetlen. Örökre tetves maradnék a szemükben.”

Farkas Kálmán: A vizit*

Didergő párafelhők kúsztak a kora őszi reggelen a Csisznyikó, a cigányváros felett. Valósággal bebugyolták, beburkolták az apró házakat, a vászonfirhingos putriajtókat. Valahonnan a part alja felől sikoltás hallatszott.

– Itt vannak a csendőrök. Vízit van! – kiabálta valaki kétségbeesetten, s hallani lehetett a putrik elé kihajtott lányok-asszonyok sikoltozását. Úgy futott végig a hír a cigányvárosban, mint a tűzkigyó.

Felrebbentünk. Bátyám a kisházból szaladt a gangra, mi, kisebb fiúk félmeztelenül, gőzölgő testtel ugrottunk ki. Anyám vállára engedett hajával, madártestén összehúzott vászoningben kászálódott le az ágyról, indult a ház elé, ahol a család gyülekezett. Kibújtak a lányok. Magdi, Ilonka, Éva és fázósan, remegve, megszeppenve várták, mi is történik.

– Mindenki jöjjön ki a házból, Mari néném! – szólította fel anyámat az ismerős egészségőr.

– Mit csúfálgoltok! Ilyen nem fordult elő velünk még. Az én házamat mindig elkerültétek, tiszteltétek!

– Vízit van, Mari néném! Ez mindenkire

“I kept on leaping. I was sweating like a horse. And I'd only gone around school's huge brick-shaped building once. So what if I did admit why I was late? No, there's no way I could. In their eyes, I'll always have lice.”

Kálmán Farkas: The visit*

Wintry steamy clouds were creeping over Csinyizkó Gipsytown in the early autumn morning. They wrapped around the tiny houses, their plastic curtain doors. Screaming is heard from somewhere down by the shore.

‘The police are here. They’ve come for a visit!’ someone shouted in desperation, and the girls’ and women’s screaming was heard as they were herded out of the slum. The news ran through the Gipsytown like fire.

We leapt to our feet. My brother ran out of the house into the yard; we, smaller boys jumped out half-naked our bodies steaming. My mother, with her hair let down and her fragile body covered with a denim shirt rolled out of bed, and started out to the front of the house where the family was gathering. The girls also came out. Magdi, Ilonka and Éva. Freezing, shivering and stunned they were waiting to see what was going on.

‘Aunt Mary, everyone should be getting out of their houses,’ ordered the sanitary officer we knew.

‘What the hell are you doing! This never happens to us. So far, you’ve always avoided

jekhvar chi avile andre ande muro kher, inkerde muri patyiv!

– Vizito si, Mari nuna! Kado pe sakoneste hatyadyol – phendas kado sastyipesko butyari, thaj kamlas te zhal andre ando kher.

Muri dej angla leste ashlas.

– Khanyikaj! – chingardelas oprevazdime kujenca, losarlas peski familija. Muro majbaro phral pesko vusht chambelas. Avri nashlas o rat andar leste. Nichi jekh glaso chi avlas avri andar lesko muj. Lokhes avilas pe peste.

– So gindyin? Kasko kher si kado? – chin-gardelas, numa apoj o shingalo pe leste chingardelas.

– Tut khonyik chi pushlas! Xuter andre tyo muj, ke me dav tute! Kade gindvisardom akanak maripo avla, muro phral akanak pe leste xuttyel. Muri dej angla leste ashilas. Tele xuterdas les.

– Na ker muro shavo, na! – angalyi delas peske kujenca, thaj mukhlas te keren pengi butyi le shingale.

Pe avlina kothe ashnas le zhuvlya, avri dicholas lenge chucha, zurales marelas lengo jilo, lenge bala tele trubulas te mukhen, kothe ashnas ande lazhavo. Mukhnas te dikhen lenge bala. Lenge kale jakha, lengo muj phabolas kathar o lazhavo, numa armaja thaj kushlyipo avilas avri andar lengo muj.

Kaj le rom, ande intrego them kasave vizonca kamnas uzhipo keren, te thoven avri o melalyipo, o posh, o khandyipe. Chi dikhnas khanyikas, uzho manush, melalo manush sa jekh sas, lazhavo kerde lenca. Avri trade jivendesa-milajesa le romen, detehara trade

vonatkozok – erősködött az ór, s be akart menni a házba.

Anyám elé állt.

– Sehoval! – kiáltott rá széttárt karokkal, ziháló mellett védve-óvva családját.

Bátyám ajkát rágta. Belebénult a jelenetbe. Nem jött ki hang a száján. Lassan ocsúdott.

– Mit gondolnak? Kinek a háza ez? – kezdte hangosan, de mielőtt befejezte volna, a csendőr ráordított.

– Téged nem kérdezett senki! Fogd be a pofád, különben velem gyűlik meg a bajod! – tegezte le. Azt hittem, elszabadul a pokol, nekiugrik a csendőr őrmesternek. Anyám elé-éllt. Lefogta.

– Ne fiam, ne! – ölelte át karjával, s engedte, hogy végezzék dolgukat.

Égre nyíló keblekkel, hevesen dobogó szívvel, lobogó fekete hajjal álltak megszegyenítve az udvaron a nők. Tűrték, hogy a hajjukban turkáljanak. Fekete szemük égett, arcuk a szegyentől pirult, kemény szitkok, átkok szálltak szájukból.

A cigánytelepeken országszerte rendszere-sen tetűvizitekkel próbálta a hatóság a piszkot, a szennyet, az elmaradottságot tisztára mosni. Nem kímélve senkit, tisztákat, tisztátlanokat egy kalap alá vont és megszegyenített. Kihajtottá télen-nyáron, kora hajnalokon az utcára a cigány családok apraját-nagyját, csecsemőket, aggastyánokat, fertőtlenítették a házakat. Alul-felül lenyírták a férfiakat, nőket. Egy-egy ilyen vizit után olyan volt a Csisznyikó, mint a deportáltak telepe. Tele volt kopaszra nyírt, ordítózó, kiabáló, jajveszékélő embe-

and respected my house!

‘This is a “visit” Aunt Mary! It applies to everyone’ stressed the officer who then tried to enter the house.

My mother stood in his way.

‘No way!’ she shouted her arms spread out, breathing fast, protecting her family.

My brother was biting his lip. He froze. He couldn’t speak. He slowly got back to his senses.

‘Just whose house do you think this is?’ he began loudly, but, the officer shouted at him before he could finish.

‘Nobody asked you! Shut up, or you’ll be in it deep!’ I thought, all hell would break loose, that he was going to attack the officer, but my mother stood in front of him. She held him back.

‘Don’t, son, don’t!’ she held him in her arms and let them to do their thing.

Breasts exposed, hearts beating fast and hair rippling in the wind, the women stood in the yard humiliated. They endured the hands rummaging through their hair. With their fiery black eyes, and faces burning with shame, they were cursing them through their lips.

Throughout the country the authorities were using louse inspections to try to wash off the dirt, filth and backwardness of the Roma settlements. Sparing no one, clean and unclean all in the same basket, all humiliated. Summer and winter alike, at daybreak they would drive Gypsy families, young and old, babies and elders, into the street and disinfect their

Zhuvengo dikhipo. Sántos, shovardesheske bersha.

Tetüvizsgálat. Sántos, 60-as évek.

Inspection for lice in Sántos in the 1960's.

avri le romane famlijen pe vulica, xurde shavoren, thaj vi le phuren, avri makhnas le khera. Vi telal thaj vi opral tele randenas le murshen thaj le zhuvlyan. Kanak nachilas jekh kasavo vizito, kasavo sas e Csisznyikó sar kaj deportálime manusha si. Pherdo sas kushle manushenca, chingardenas, rovnas. Thaj e policijake sa jekh sas, chi pinzharlas o lazhave, o jertyisaripo.

Mura da mishto pinzharde vi le shingale, vi le gaveske butyara. Shajke inke vi ande patyiv inkerde la. Kade sas ke pe amende chi ande kasavo baro lazhave. Na kade kerde la Julcsa nunasa. Telal e bar nashlas ke amende, rovlas thaj armaja delas.

– Mari! Tele rande vi mura sha, a Juliska, te perel ande lende e pustija! Muri shukar somnakuni shej – chingardelas pe vulyica, thaj sa avri cirdas peske bala.

Me aba na but shundom. Telal e bar, mashkar le kashta sidyaros ande shkola. Aba chi reslom ande shkola. Zhanglom ke aba chi resav andre ande shkola, sa pe kodi gindysardom so te phenav. Zurales sidyardom ande shkola. Numa khanchi lashi vorba chi avilas mange aminti tala intrego drom. O angluno chaso aba nachilas kanak andre reslom. O xuttykerdipo aba nachilas, o shkoloke butyari aba andre tradelas le shavoren, o sittyari kade busholas Benedek, akanak diklas man.

– Tu sostar akanak avilan – strafilas leske jakha.

Chi phendom khanchi.

– Muto san? Pushlom variso! – phenlas.

Chi phendom khanchi.

rekkel. És a hatóság nem ismert sem kivételt, sem szemérmert, sem kegyelmet.

Anyámat jól ismerték a csendőrök is, az előljáróság emberei is. Még talán tisztelték is. Így aztán megkímélték a családot a teljes megszégyenítéstől. Nem így Julcsa nénéméket. Jajveszékelt, átkozódott, amikor a kert végén átszaladt hozzánk. Rövid szárú cserépipája szája sarkában lógott. Füstölt kegyetlenül, és sipákoló hangon szólt anyámhoz.

– Marink! Hát nem megnyírták Juliska lányomat is, hogy a r...k essen beléjük! Az én aranytiszta szőke szépségemet – kiabálta végig az utcát, gyér haját tépve.

Én már csak a hangfoszlányokat hallottam. A gledícia bokrok között igyekeztem szökni az iskolába. Már jócskán késtem, s azon töprengtem, mit is találjak ki mentiségemül. Szedtem a lábaimat, csaknem a polgári iskoláig. De semmi, a világon semmi elfogadható érv nem jutott az eszembe egész úton. A reggeli tanóra végére érkeztem. Befejezték a békaügetést, becsengetett a pedellus, amikor Benedek tanár úr megpillantott.

– Te miért késél – villámlott a tekintete. Hallgattam.

– Megnémultál? Kérdeztem valamit! – szólított ismét. Hallgattam.

– No, ha hallgatsz, akkor majd megoldódik a nyelved, ha háromszor körülugrálod békaügetésben az iskolát. Gyerünk! – A bakómat az iskola falához állítottam, s felkészültem, az ügetésre. Leguggoltam, s vártam a számolást.

– Rajta! – kiáltotta el magát a biológia-

homes. They shaved men and women above and below. After one of these visits Csinyiszko was like a deportee camp. Full of shaved, screaming, shouting people. And the authorities made no exceptions, had no inhibitions, no mercy.

Both the police and the local authorities knew my mother well. Maybe they even had some respect for her. As a result, they kept the family from complete humiliation. It wasn't so for my aunt Julcsa. She was shouting and cursing when she came over through the garden. Her meerschaum pipe was hanging from the side of her mouth. She was smoking like a chimney and she spoke to my mother with a shrilling in her voice.

‘Mari! They shaved my daughter Juliska, too, I hope they burn in hell! My pure blond beauty’ she shouted down the street, ripping away at her own scant hair.

I could only catch a few sounds by then. I escaped to school through the honey-locust bushes. I was already very late and I was trying hard to find some excuse. I was running, all the way to the public school. But, no excuse came to mind, none whatsoever. I got there by the end of the first class. They were through with the leapfrogging, the janitor had rung the bell when Mr. Benedek caught sight of me.

‘Why are you late?’ his eyes looking at me sharply.

I stood there silent.

‘What happened to your voice? I asked you something’ he said again.

– No te na phenes khanchi atunchi akanak trivar krujal xuttykeres e shkola, thaj maj atunchi avri phuterdyol tyo muj. Zha! – Muro trasta tele shutom pash o zido, thaj azhukardom, kanak trubul te xuttykerav. Tele beshlom, zhutyardom o ginalyipo.

– Ushtyi! – chingardas o sittyarnyiko, malavlas kethane peske palma, trubulas te xutt-yarkerav. Le majbutzhene kothe tordyonas, sas jekh kher ande lesko vudar, le majbut pale ande bar.

Lazhavo kernas mange. Me na bunyijas. Vi muro cino gindo maj baro sas kathar kodo, akanak karing te dikhav. Shordyolas pala mande o palyi, pe kodo gindyijas, so shaj rakhos avri? So te phenav le Benedek sittyaroske, kasavo te phenav so vi patyal mange sostar avilom majpalal. Numa o nasulyipo avilas ande muri godyi. Dore patyala, te phenom muri dej sas nasules? Thaj mange trubulas te nashav vash o Máté doktori, voj sas le romengo doktori? Na, kado na avla mishto. Akanak avilas khere andar e robija muro kumnato. Apoj?! Chi kado chi avla lasho. Nasules kerdyilom ando drom. Pattyala? Kon maj zhanel. Nashilom. Shindyolas pala mande o palyi. Numa jekhvar zhanglom krujal te nashav le shkolako baro kher. So avlas avri te phenos o chachipo, sostar chi avilom majsigo? Na kadi nashtig phenav avri. Ande lenge jakha me sa zhualo asho. Lazhavo kernas mange. Dore inke vi kushlinas mure shukar bala.

– Na sas ma zor, izdralas muro kolyin, chi xutyildom ajeri, aba chi tromajlom te phenav

torna tanárunk, és a csattogatóval diktálta az ütemet.

Az osztály egy része ott áll az épület udvarra nyíló hátsó ajtajában, a többiek a gyakorló-kert körül helyezkedtek el.

Gúnyoltak. Kit érdekelt. Kisebb gondom is nagyobb volt annál, hogy most erre figyeljek. Izzadtam, szenvedtem, s azon töprengtem, mit találjak ki mentésemre? Mit mondjak Benedek tanár úrnak, valami elfogadható, elhíhető dolgot késésemért. Képtelen érvek jutottak csak az eszembe. Talán elhiszi, ha anyám hirtelen rosszulletére hivatkozom? S nekem kellett Máté doktorért, a cigányok orvosáért elszaladnom? Nem, ez nem jó. Most érkezett meg a fogságból a sógorom. No és?! Ezt is elvettem. Rosszul lettem útközben. Elhiszi? Ki tudja? Ügettem. Szakadt rólam a veríték. És még csak egyszer sikerült megke-rülnöm az iskola téglalap alakú, hatalmas épületét. Mi lenne, ha megvallanám, valójában miért is késtem el? Nem, ez lehetetlen. Örökre tetves maradnék a szemükben. Csúfolnának. Talán még kopaszra is nyírnák hullámos hajamat.

– Fogyott az erőm, zihált a mellem, kapkodtam a levegőt, s már kezdtem meginogni korábbi elhatározásomban. Megmondom. Tudja meg az egész osztály, a tanár úr, a tanári kar, mindenki, miért késtem el!

– Vánszorogtam, vonszoltam magam, és örültem, mert már csak egy negyed környit kellett ügetnem, hogy teljesítem a három kört. Sikerült, de a kimerültségtől elterültem a földön, ott, a gyakorló-kert tövében.

I stood there silent.

‘If you’re so silent now, then let’s have you leapfrog around the school three times and see how much you’ll have to say then. Come on!’ I put my bag against the school wall and prepared to leapfrog. I knelt down and waited for him to start counting.

‘Go on!’ shouted the biology-phys. ed teacher tapping a rhythm with a flapper.

Part of the class was standing by the backdoor that opened on the schoolyard, the rest were around the sports field.

They laughed at me. I couldn’t care less. Whatever went on around me was the least of my problems. Sweating and suffering, I was trying hard to find some way out of this predicament. What should I tell Mr. Benedek; some credible excuse for my being late. Only nonsensical excuses came to mind. Maybe he would believe me, if I told him my mother suddenly fell ill. I had to go get Dr. Máté, the Gypsies’ doctor. No, that’s no good. My brother in law just got released from jail. So what? Wouldn’t work either. I got sick on the way here. Would he believe me? Who knows? I kept on leaping. I was sweating like a horse. And I’d only gone around school’s huge brick-shaped building once. So what if I did admit why I was late? No, there’s no way I could. In their eyes, I’ll always have lice. They would just make fun of me. They might even shave off my curly hair.

I was running out of strength, breathing fast, catching my breath, and my resolution began to falter. I’ll tell him. Let the whole

Anglal o murrelyipo.
Snitto andar o filmo: Sára Sándor „Feldobott kő”, 1968.

Nyírás előtt.
Filmjelenet Sára Sándor „Feldobott kő” című filmjéből, 1968.

Before haircut.
Scene from Sándor Sára's movie, “Feldobott kő”, 1968.

khanchi. Avri phenav o chachipo. Te shaj zhanen intrego shkola, o sittyarniko, sittyarkinya thaj sakon sostar chi avilom majsigo!

– Dabe zhanos te xuttyav, chi birijas te cir-dav man, loshos ke mange aba jokhar trubulas krujal te xuttyav e shkola. Kerdom les, de kade avri pharilom kothe pashjilom avri pe phuv.

– Kothe tordyolas, opre pasha mande lekashtesa ande lesko vast o Benedek sittyarniko. Pasha leste o thulo, lolo mujesko cino Pelyhe Miska. Lesa sittyuvos e matematika.

– Csattogatóval a kezében a szikár Benedek tanár úr alakja magasodott fölöttem. Mellette a pufók, rózsá arcú, kis Pelyhe Miska állt. Vele oldottuk meg mindig a matek feladatokat. Szemeiben most szomorúság vibrált. Adamik Pista arcáról együttérzést olvastam le, és valami olyasmit próbált dadogni, hogy végre valamit találjak már ki. Már tudtam: képtelen vagyok hazudni! És elhatároztam, lesz, ami lesz, vállalom, csak az igazat mondom. Remegő térdekkel feltápászkodtam, és poros, gyűrt nadrágomban, maszatos

class, the teacher, and the whole of the teaching staff know why I came in late!

I was dragging myself along and I was happy because I had already covered three-quarters of my third and last leapfrog around the school. I made it; but the exhaustion made me collapse right on the edge of the sports field.

Flapper at hand, Mr. Benedek's lean silhouette towered over me. The round little rosy-cheeked Miska Pelyhe stood by his side. We always used to solve the math problems

Ande leske jakha e briga dicholas. Vi o Adamik Pista sunujas man, ke apoj kasavo variso phenlas te phenav aba variso. Aba zhanglom: chi zhanav te xoxavav! Kade gindiyisardom, avla so avla, avri phenav o chachipo. Izdranas mure changa, opre tordyilom, sa melali sas muri kalca, thaj vi muro muj, kade kothe tordyilom angla o Benedek sittyarniko, thaj phendom leske:

– Sittyarniko raja! Akanak patyivales avri phenav tuke anda kode chi avilom majsigo, ke adyes detehara ande Csisznyikóvo zhuvalo rodajipo sas. Le shingale krujal phandade le romenge khera, thaj me majpalal zhanglom numa te nashadyuvav. Khonyik chi phendas khanchi pasha mande. Pesko baro kokalano mujesa numa diklas pe mande o Benedek. Kamlas te phenel mange variso thaj chi zhanlas te phenel khanchi. Krujal phiravlas peske jakha pe le shave, thaj jokhar phenel:

– So dikhen? Zhan andre! Avel sittyaripo! – Nashadas pasha peste sakones, vi le Pelyhes Miskas. Tele shiladom muri kalca, kaj e xajing thodom man, xoslom muro muj, mure jakha, tala muri thak lom muri trasta, thaj gelom andre ande shkola. Tele beshlom, le shave numa dikhnas pe mande. Chi chingardenas, na butara apoj aba sako zhanglas pala mande so pecisajlas manca. Ande kode zhanglom aba ando kaver chaso, chi beshlom pasha le Csóri shave, kodol pale sa melale gunujasle sas le.

Korkori beshlom ande kodo bersh palal.

arccal odaálltam Benedek tanár úr elé, és megvallottam:

– Tanár úr! Tisztelettel jelentem, én azért késtem el, mert ma reggel a Csisznyikóban túvizit volt. A csendőrök körbezárták a telepet, és nekem későn sikerült megszöknöm előlük.

Megbotránkozó csend támadt körülöttem. Döbbenet ült ki Benedek tanár úr csontos arcára. Száját minduntalan szólásra csücsörítette, de egy hang sem jött ki rajta. Körbe hordozta tekintetét a fiúkon, majd hirtelen megszólat:

– Mit bámultok? Indulj a tanterembe! Kezdődik az óra – rebentette szét maga körül az egytűtérző Pelyhe Miskáékát. Leporoltam magam, az ivókútnál megmosakodtam, zsebkendővel megtörölgettem az arcom, szemem, hónom alá vettem a bakóm, és elindultam a tanterembe. A fiúk tekintetének keresztüzében foglaltam el helyemet a padban. Bár hangosan nem beszéltek róla, gyorsan híre futhatott a történeteknek a tanári karban, az egész iskolában. Ezt arról sejttem, hogy a következő órán már elültettek a mindig piszkos, trágyaszagú Csóri fiúk, az ikrek mellől is.

Egyedül ültem egész tanévben a hátsó padban.

*Avridine/Megjelent/Published: Farkas Kálmán:
Csisznyikovako hirbura/Csisznyikói cserepek/
Csisznyikó Tiles. Sóstófürdő, 1998

together. There was such distress in his eyes now. I saw sympathy in Pista Adamik's face and he stuttered as he told me that I should say something already. I knew it then and there: I can't lie. So I decided, to take the bull by the horns, and tell the truth. My knees shaking, I stood up; and in my dusty, wrinkled trousers and dirty face I stood in front of Mr. Benedek and confessed:

'Mr. Benedek! I came in late today because there was a louse inspection at Csinyiszko this morning. The police surrounded the settlement; and, by the time I managed to escape, I was already late.'

A terrible silence followed. There was a stunned look on Mr. Benedek's skeletal face. His lips moved as he tried speak; but he couldn't make a sound. He slowly looked at the boys around him, and suddenly snapped:

'What are you staring at? Get in now! Class is beginning.' Sending off all the sympathetic Miska Pelyhe's. I dusted off my trousers, washed myself at the water fountain, wiped my face and my eyes with my handkerchief, stuck my bag under my arm and went in to class. In the crossfire of the boys' glances, I went to my place on the bench. Although it wasn't spoken about openly, the news quickly spread through the teaching staff and the whole of the school. From the next class on I was told to sit away from even the always filthy Csóri twins with their manure-stench.

I spent for the rest of the year, alone on a bench in the back of the classroom.

„Butzhene avnas te dikhen amen kon na sasle roma. Uzhes seroj, kothe phirnas te asan pe amende. Biciklijasa avnas dikhnas phennas kothe penge – no najaren le romen. La skolako lashrniko vi voj avri dikhelas, aba atunchi milaj sas aba atunchi na trubulas te phiren ande skhola. Unyivar vi la gavesko shero avri avilas.”

Radics József, Domony

Cino shavoro somas kana o angluno najaripo sas, ande 1970-e bersengo anglal. Ande sako juliushi avile bare ketanenge autovosa, vatrasa kaj le romenge khera. Shtar bare autovo sas, duj ande le vatrura, duj pale ande o palyi ande bare durulya. Krujal phirde le gava, kado jekh baro programo sas, sako romen te inkren ando uhzipo. Duj kurke sas le kothe kadal Kőjalicke manusha, sako dyes trubulas te zhas. Kathar le inje chasi zhi kaj pe ratyi kaj le efa chasi inkerdas. Andre grouponde gelam, jekh groupo tela jekh caso najilas. Sar kamlan kade gelan angla mizmeri, pala mizmeri.

Me deshustar-desupanzhengo somas kana gelomtar kheral, pala kode inke jekh-duj bersh sas. Kade sar ando 1985-86 sas, aba kana chi avile majbut. Khanyikas na najarde numa le romen. Pala kode ame shavora xuthyiel-dam cukoro, le phure pale lon thaj aro, thaj jekh cino xajipo. Kado cino xajipo numa katyi sas: jekh kila cukoro, jekh kila aro, thaj najlonicko trasta ande soste khere shaj ingras. Kade gindisarde, kadale cine xalyiposa shaj linen amare godyi. No mishtoj, kado jekh

„Sokan kíváncsikodtak a nem cigányok közül. Tisztán emlékszem, oda jártak nevetni rajtunk. Biciklivel jöttek, néztek, mondták ott a magukét – na fürdessétek meg őket. Általában az iskolaigazgató is kinézett, pedig nyári szünet volt. Néha megnézte a tanácselnök is”.

Radics József, Domony

Kisgyerek voltam még az első ilyen mosdatáskor, a hetvenes évek elején. Minden júliusban, megérkeztek nagy katonai kocsikkal, sátrakkal a cigánytelep végére. Négy nagy autó volt, kettő hozta a sátrakat, kettő meg a vizet a tartályban. Végigjárták a megyét, ez egy nagyszabású program volt, hogy a cigányokat rendbe rakják és tisztán tartsák. Két hétig ott táboroztak ezek a köjálós emberek, minden nap menni kellett. Reggel kilenckor elindult és este hétig folyamatosan ment. Csoportokba jártunk, egy óra alatt fürdött meg egy csoport. Eldönthetted, hogy dél előtt, vagy délután mész.

Én tizennégy-tizenöt éves koromban elkerültem otthonról, azután még volt egy-két évig. Olyan 85-86-ban lehetett vége. Senki mást nem fürdettek, csak a cigányokat. Utána mi, gyerekek cukorkát kaptunk, a felnőttek lisztet, sót, kisebb élelmiszercsoomagot. Jó esetben egy kiló liszt, egy kiló cukor, meg egy műanyag táska, amibe haza lehetett vinni. Ezzel próbálták kompenzálni a dolgot. Ez gyakorlatilag egy csapda volt. Nem szedtek

“There were a lot of curious non-Gypsy onlookers. I can remember real well how they used to come to laugh at us. They came by bike, they watched and cheered on ‘Come on, wash them’. Sometimes even the school’s headmaster would come, and this was during summer-break. Sometimes even the head of the Council would come.”

József Radics, Domony

I was just a small kid when the bathings started in the early 70s. Every July they would come with their big army vans and tents to the edge of the Gypsy settlement. They would have four vans, two with the tents, and the other two with water tanks. They covered the whole county; the cleaning and smartening up of the Gypsies was a major project. The KŐJÁL people would camp there for two weeks; and we had to go there every day. It started at 9 a.m. and went on non-stop until 7 p.m. We would go in groups and it took a group one hour to be bathed. They would let us decide to if we preferred going in the morning or in the afternoon.

I left home when I was 14 or 15; and this went on another year or so. It was over by about '85 or '86. They never bathed anyone else, only the Gypsies. After the bath, we kids were given candies, while the adults got flour, salt or small food parcels. Best we could hope for was a kilo of flour, a kilo of sugar and a plastic bag in which we could take it all home. That was supposedly our compensa-

baro xoxalyipo sas. Chi kide amen kethane zorasa, de diknas e gaveske manusha kon zhaltar, thaj kon na. Kodo kode shaj reslas, kathar kodo gavesko shero kon atunchi sas, thaj vi akanak voj si le gavesko baro shero, sakofelo retorzivo sholas pej familija. Chi phende avri, numa kodo chi xutyildas ande kodo shon, chi love khanchisosko zhutisaripo. Trubulas te zhas, ke amare phure daranas kathar o retorziovo. Sar oxtoshela zéne beshasas kethane, sakones najarde, numa jekh percento shaj sas kon chi kamlas te najol. Kathar kodo jekh percento kon chi muklas te najaren les – akanak kade gindij kodol mish-to kerde, sas len kattyi phuttyaripo – o Gavesko Kher chi das amenge zhutimosko love. Kodol zhangle kado te keren kas na kikidas o chorripo. Ame, majbutzhene, zurales chorre samas, nashtig kerdam khanchi. Amare phure sakofelo kerde, kade te keras sar le bare manusha kamen.

(...)
Kethane trubulas te kidas ame, opre trubulas te inkras amare vast, dikhle amare thaka, amare jakha. Nas lende khanchi sosa te dikhen amen. Numa kattyi phende kana dikhle amen: mishtoj, shaj zhas, shaj zhas.

– *Sas kasavo kas sastyarde, sas kas andre trade te sastyaren les?*

– Na. Chi patyav ke kodo shaj sas o baro pushipo ke rakhen ande varikaste nasvalyipo vaj na. Kado na sas bari vorba. Numa kodo sas e bari vorba, ke khathe e romen „ando uzhimto te shon” tela kadal duj kurke.

Butzhene avnas te dikhen amen kon na

minket össze erőszakkal, de figyelte a Tanács, ki nem megy el. Az azt kockáztatta, hogy a tanácselnök, aki most polgármester, különböző retorziókat hoz a család ellen. Nyíltan nem mondták ki, de az nem kapta meg az ahavi segílyt vagy más támogatást. El kellett mennünk, mert félték a szüleink a büntetéstől. Vagy nyolcszázán laktunk a telepen, mindenkít végigfürdettek, egy százaléktól, ha ellenállt. Attól az egy százaléktól, aki megpróbált kibújni – így utólag azt gondolom, hogy jól tették, volt annyi büszkeségük – a Tanács megvonta a segílyt. Azok tudták ezt megtenni, akik nem voltak rászorulva. Mi, a többiek, borzasztó szegények voltunk, nem akartunk szembeszállni. A szüleink mindent megtekett, hogy alkalmazkodjunk a rendszerhez.

(...)
Csoportokba kellett állnunk, fel kellett emelnünk a kezünket, megnézték a hónaljunkat, a szemünket. Nem használtak műszereket, a vizsgálat végén azt mondták: jól van, mehetsz, mehetsz.

– *Volt olyan, akit gyógyítottak is, vagy beutalták kezelésre?*

– Nem. Nem hiszem, hogy érdekelte őket az, hogy találtak-e valakinél betegséget, vagy nem. Erről szó sem volt. Az érdekelte őket, hogy itt a cigányokat „rendbe rakják” ez alatt a két hét alatt.

Sokan kíváncsiskodtak a nem cigányok közül. Tisztán emlékszem, oda jártak nevetni rajtunk. Biciklivel jöttek, néztek, mondták ott a magukét – na fürdéssetek meg őket. Általában az iskolaigazgató is kinézett, pedig

tion. In practice it was a trap. They didn't use force to make us go; but the Council was keeping track of who refused to go. By refusing, they and their family would face reprisals at the hands of the head of the Council (who has since become the mayor). It was an unwritten rule, that any monthly financial aid would not be paid out. We had to go, because our parents were afraid of the reprisals. There were some 800 of us living in the Roma settlement; and everybody had to wash; no more than one percent ever refused. The Council wouldn't pay out the financial aid to that one percent that refused; today I think they did the right thing, they had some pride. The only ones who could get away with it were those who weren't dependent on it. The rest of us were really poor and didn't want to refuse. Our parents made every effort to conform.

(...)
We had to go in groups, raise our arms; they checked our armpit and eyes. They didn't use any instruments, at the end of the examination they'd said 'alright, you can go'.

– *Did they ever try to heal anyone or was anyone recommended for further treatment?*

– No, I don't think they were ever interested in finding sick people. No, definitely not. They would use these two weeks to try to “smarten up” the Gypsies.

There were a lot of curious non-Gypsy onlookers. I can remember real well how they used to come to laugh at us. They came by bike, they watched and cheered on 'Come

sasle roma. Uzhes seroj, kothe phirnas te asan pe amende. Biciklijasa avnas dikhnas phennas kothe penge-no najaren le romen. La skolako lashrniko vi voj avri dikhelas, aba atunchi milaj sas aba atunchi na trubulas te phiren ande skhola. Unyivar vi le gavesko shero avri avilas.

(...)

Andre gelem ande vatra, tele trubulas te shudas amare gada, nanges te ashuvas. Kothe ashilem pala jekhekavres, thaj avri trubulas te shuvas amari palma, thaj kasavo khandino „sapuj” dine ande leste, thaj kodo phende amenge ke kodole „sapujestar” amare bala fimlale avla, thaj ame pale uzhe. P’amare bala trubulas te makhas andre, thaj amaro trupo. Kamlam ame te shudasles tele pé phuv, ba na tromajlam te keras. Kasavo zuralo sas, kanak geletar le ketani, kaj sas kodolengi vatrengei than, kothe aba nicho o char na barilas avri, nas jekh piko zeleno char khanyikaj. Kodo manush zurales dikhlas sar najaras amen, thaj chingardas: thov tye thaka, thaj amenge shavorengi phendas thov tyi car mishto. Numa pe kodo diklas zurales te thovas amare bala. Sa rat sas mure jakha, kade zhasas khere, na numa ame shavora, vi le phure. Nicho o palyi na sas uzho palyi. Aba ande durulyi na sas uzho, hamisarde varisoske mirgosa, ke churindelas.

Numa jekh najardesko than sas, thaj numa shov manush reslas andre, majanglal le mursha, thaj pale le zhulya, le sheja. Nicho na dikhnas von kodo, ke le roma lazhaven pes, taj kado sosko bimanushengo butyij. Na jekhtar sas kade, kanak zhulya, sheja nandyile

nyári szünet volt. Néha megnézte a tanácselnök is.

(...)

Bementünk a sátorba, le kellett vetkőzni mindenkinek meztelenre. Sorba álltunk, bejött egy ember, a markunkat kellett tartani, és ilyen nagyon bűdös vegyszert nyomtak bele, annyit mondtak, hogy ettől szép lesz a hajunk, fényleni fog tőle, szép tiszták leszünk. Rá kellett tenni a hajunkra és be kellett vele kenni a testünket. Próbálkoztunk ledobni a földre, de nem nagyon mertük megtenni. Olyan erős szer volt, hogy mikor elment a katonaság, a sátrak helyén már fű sem nagyon nőtt, kisárgult az egész terep, még a gyom is elpusztult. Nagyon figyelték, hogy látegyük magunkra, és adták az instrukciókat, hogy hogyan fűrdjünk: mossad a hónod alját, nekünk gyerekeknek mondták, hogy mossuk meg rendszeren a nemi szervünket. Arra is nagyon figyelték, hogy a hajunkra sok vegyszer menjen. Vérbe borult a szemem, úgy mentünk haza, nem csak mi gyerekek, a felnőttek is. Még a víz sem volt igazi víz. Már a tartálykocsiban összekeverték valamivel, mert vegyszer nélkül is csipett. Egy zuhanyzó volt, hat rózsával, első csoportban mentek be a férfiak és a fiúk, másodikban a nők, lányok, asszonyok. Nem érdekelte őket, mennyire embertelen a dolog, hogy a cigányok mennyire szegénylősek. Nem egyszer, amikor a nők és a lányok fűrdtek, valami kitalált indokkal a személyzetből bement egy-két férfi, adták az instrukciókat, kérdezték, hogy „elég-e a vegyszer”? Volt ott visongatás. Soha nem fele-

on, wash them’. Sometimes even the school’s headmaster would come, and this was during summer-break. Sometimes even the head of the Council would come.

(...)

We went in the tent; everyone had to get undressed. We stood in line; a man came in, we had to hold our hands out so that they could put this foul smelling chemical into them. It’ll make your hair nice, it’ll make it shiny and clean, they would tell us. We had to rub it in our hair and all over our bodies. We wanted to throw it away; but we didn’t really dare to. The chemical was so strong that, after the army left, right where the tents had once stood, the grass didn’t grow much; the whole area just turned yellow; even weeds died out. They made real sure that we would put it on, and gave us instructions how to wash ourselves: wash your armpits; they told us, the kids, to wash our genitals properly. They also made sure that we put a lot of that chemical in our hair. My eyes were bloodshot, that’s how we went home, and not just the kids, but the adults, too. Even the water wasn’t real water. They already mixed it with something in the tank; it burnt even without the chemicals.

There was one shower with six showerheads. The first group to go in was made up of boys and men, the second group of girls and women. They didn’t care about how humiliating this was or about how shy Gypsies were. On the occasion, when women were taking a bath, a couple of the

le gazhe andre zhanas ke trubul inke variso, thaj pushnas dostaj e o „sapuj”. Le romnya thaj le sheja chingardenas, rovnas. Mishto seroj ke sas jekh baro thulo gazho, butivar andre gelas kanak le zhulya najarde, thaj pala kode avilas avri thaj asalas, phendas sar dikhel avri kaki thaj kaki zhuji, shej. Kaki butyi zurales fajolas le gazhenge, sar te na kanak sa dilenge dikhnas le romen. Amare phure papuven, mamijen kade akharnas „tu”, aba lenge kade nashtig te phenasas. Kade bish manusha kerde kothe butyi, sas mashkar lende vi doktori, taj sas kodola manusha kon andar o Kőjali avile. Ame maj zurales kathar o Kőjali darasas, kodolen aba mishto pinzhasas, ke ande jekh bersh shtarvar avile ande skola. Na phende amenge chikanak kanak aven ande skola, de sas kade ke dikhlamas lense vurdon ando gav. Thaj kanak kade sas, na zhasas ande skola. Kerdem sakofelo, te na zhas ande skola. Andas peske kado manush „peske posh” thaj makhlas andre sako romane shavores. Te shaj samas zhuvalej, te na. Kado zurales bimanushengi butyi sas, thaj dikhlas ame sako shavoro ande skola. Ande amaro klaso duj romano shavo sas, amende kade kerde ke le romane shavoren ande „dilenge skola” tradinde ande jekh. Mange bax sas ke muro dad thaj muro dej ingerdas man kaj o doktori, thaj kodo phendas lenge ke me nashtig te ashuvav ande kode skola. Numa duj romane shave sas, ame, shaj gindyis sar zhasas tehara ande skola, kanak majanglal andre makhne amen! Shaj gindyis majpalal andre behasas so le dujzhene. Kado Kőjállicko ga-

jtem el, volt egy olyan száztíz kilós ősz hajú ember, aki rendszeresen bejárt, utána mosolyogva jött ki. Megjegyzéseket tett: milyen szépek a cigánylányok, asszonyok, vagy éppen milyen milyen csúnyák. Nagyon élvezték a munkájukat, főleg, mikor „poénoskodtak” a romákkal. Az öregasszonyokat, embereket a személyzet természetesen tegezte, de persze őket nem lehetett. Vagy húsz ember dolgozott, volt köztük orvos, akkor a kiszolgáló személyzet, meg a kőjáltól volt valaki. Attól féltünk a legjobban, azt nagyon jól ismertük, mert évente négyszer jött az iskolába is. Soha nem mondták meg, hogy mikor jön, de volt, hogy megláttuk a kocsiját a faluba. Ilyenkor nem is mentünk iskolába – nem érdekelt, hogy igazolatlant kapunk. Megpróbáltunk mindent megtenni, hogy kijátszuk őket. Hozta a maga kis vegyszerét és minden cigány gyereket bekent. Ha volt bennünk tetű, ha nem. Borzasztóan megalázó volt, mindig az osztálytársaink előtt csinálta. Az osztályban ketten voltunk cigányok, nálunk gyakorlat volt az, hogy a cigány gyerekeket automatikusan a gyógypedagógiába rakták. Nekem szerencsém volt, mert a szüleim megvizsgáltattak, látták, hogy abból az iskolából nem fogok tudni továbblépni. Ketten voltunk cigányok, kettőnket poroztak le, a többi gyerek előtt. Gondolhatod, hogy mentünk iskolába, mikor az előző nap leporoztak minket! Persze, hátul ültünk mind a ketten. Ez a kőjálós ember nagyon megmaradt bennem a félelem miatt. (...)

Nem számított a kor, igazándiból átgondolva

men on staff found some excuse to go in; they'd give some instructions or ask if they needed more of that chemical. You would hear screaming then. I'll never forget, there was this one grey haired 110 kilo man who went in regularly and came out smiling. He'd make remarks about how the Gypsy girls and women were good-looking or ugly. They really enjoyed their job, especially when they'd be making jokes about the Roma. The staff, of course, would talk to elderly women and men on a first-name basis; but obviously we couldn't be the same with them. There were about 20 of them, doctors, assistants and someone from KŐJÁL. He was the one we were most afraid of; we knew him really well, because he also came to our school four times a year. We never knew when he would be coming; but sometimes we'd see his car in the village. On those days we would cut school; we didn't care that we'd get in trouble. We'd do anything to keep away from him. He brought his own little chemical and shampooed every Gypsy kid. Didn't matter if we had lice or not. It was so humiliating, he always did it in front of our classmates. We were two Gypsies in the class in our school; where we lived the general practice was to automatically send all Gypsy kids to schools for the retarded. I was lucky, my parents had me take an exam; because they knew I wouldn't make it anywhere from that school. We were two Gypsies in my class; and the two of us were disinfected in front of the other kids. You can imagine how we felt

Poshalyipo.
Tata, panzhvardesheske bersha.

Porozás.
Tata, 50-es évek.

Delousing.
Tata, in the 1950's.

zho vi akanak avel mange aminti, vash o dar-alyipo. (...)

Na kodo sas o bajo ke soski luma sas, chaches perdal te gindysisaras kadi historija, bimanush-eski butyi sas, khonyik chi diklas le romen manusheske. Kanak inke shavoro somas na but hatyardem anda kadi, mange numa kodo poshalyipo sas nasul.

az egész történetet, teljesen embertelen volt, se a személyzet, se a Tanács nem vette ember-számba a romákat. Gyerekfejjel még persze nem láttam át az egészet, akkor a legmeg-alázóbbnak az iskolai leporozást tartottam.

when we went to school the day after having been disinfected! We both sat in the back row. I remember that KÖJÁL man very well, because I was so afraid of him. (...)

Age didn't matter, if I think about it, the whole thing was so humiliating. Both staff and Council considered us Gypsies subhuman. But as a child I couldn't quite grasp what it all really meant; for me the school disinfections were the most humiliating.

„Lazhavo kernas amenge. ‘Zhuvale roma’, thaj kasave, thaj kado-thaj kodo. No tumen na avla kaver trajo, kadoj tumaro trajo.”

„Pista bácsi” – Encs – Fügöd

Kana sas kado dale, sode bershengo somas? Kade desh-deshuduj. Terno cino shavoro somas kade 1965 shaj sas. Le shingale sa kothe sas le pe amari korr, thaj ame nashtig shaj kerdam khanchi. Sa jekh sas sosko sas o manush, ke kasavo na sas kaske ande leske bala na sas khanchi. Atunchi pashal e Várdomb, pe mal trajinas le roma, de patya mange kothe maj-mishto sas amaro trajo sar kado. Kothe avile pe mal, vatra tordyarde opre. Le zhulya le shavorenca gele, thaj le manusha rigate. Me pe jekh kasavo najaripo seroj. Le shingale sakko dyes kothe sas le. Thaj vi kathar le gavesko kher avile. Detebara kade karing le desh chasi avile – mure dadesa avri samas le guruvnyenca pe char, thaj khere trubulas te zhas. Kothe nas avri kidinipo, kidinipo kathe naj, kathe ande jekh zhal intrego. Tele trubulas te shudas pala amende sakofelo. Lazhavo kernas amenge. Tume zhuvale roma, thaj kasave, thaj kado-thaj kodo. No tumen na avla kaver trajo, kadoj tumaro trajo. Vi le gazhe dikhle o najaripo, de so shaj phende, inke vi kodol avri gele te dikhen. Kasavo pecisajlas amenca muro lasho raja, thaj inke vi shaj pecisajvel.

„Gúnyolódtak. Hogy tetves cigányok, meg ilyenek, ez-az. Na, tik más sorsra nem juttok, ez a sorsotok.”

„Pista bácsi” – Encs-Fügöd

Mikor volt ez anyám, hány éves voltam? Olyan tíz vagy tizenkettő. Fiatal kisgyerek voltam, olyan ’65 körül lehetett. A rendőrség rendszeren kényszerítette a cigányságot, hát az ember úgy se mert semmit se csinálni. Mind-egy milyen volt, mert hogy volt olyan, tényleg, hogy nem volt még egy ízé sem a hajába. Akkor a várdombon, a pályánál éltek a romák, de higgye el, jobb volt az élet ottan, mint ez. Odajöttek ki a pályára, sátrakat állítottak le. A nők külön mentek a gyerekekkel, férfiak is külön. Én egy ilyen fűrdetésre emlékszem. A rendőrség ottan rendszeren készenlétet tett. Meg a tanácstól is voltak. Reggel jöttek úgy tíz óra körül – apámmal kint voltunk a jószággal a legelőn, oszt haza kellett menni amiatt. Ottan nem volt kivétel, kivétel itt nem nagyon van, itten egybe megy az egész. Le kellett vetközni csupasza. Gúnyolódtak. Hogy tetves cigányok, meg ilyenek, ez-az. Na, tik más sorsra nem juttok, ez a sorsotok. Magyarok is látták ezt a fűrdetést, de mit mondtak volna, még azok is nézték, kimentek ezt nézni. Ilyenek megtörténtek kedves uram, meg talán meg is fog történni.

“They made fun of us. They said dirty Gypsies, and things like that. You won’t make it anywhere, this is your fate.”

“Uncle Pista” – Encs-Fügöd

When the heck did this all happen? Must’ve been about 10 or 12 years old. I was a small kid back then, sometime around ’65. Police, they forced the Gypsies, so we never really dared to do anything. Didn’t matter if you had anything in your hair; ‘cause there were some who really didn’t have any of those things in their hair. Back then the Roma lived up on the hill in the field by the castle; but, believe you me, life there was much better than this. They came to the field and put up tents. Women went together with the kids and the men went separately. This is how I remember the washing. The police were on alert like for some big crackdown. There were even people from the Council. They came at around 10 a.m., me and my father, we were out on the pasture; and because of them we had to go back home. They made no exceptions there; there aren’t really any exceptions around here; everyone is mixed together. We had to get naked. They made fun of us. They said dirty Gypsies, and things like that. You won’t make it anywhere, this is your fate. Hungarians would also watch the bathing; but what could they have said? They came out to see what was going on. Well Sir, these are the kind of things that happened; and they may even happen again.

SASTYIMASKO MINIS-
TERIUMO Tema: sar te
tifusi 1961 sastyaras o
opremalado
Budapest, V. Akadémia
u. 10.
62 de jivendes
/1961 V/3

SAKO SASTYARICKO-
KAJ OPREMALADYOL
NASVALYIPO - CEN-
TROSKO DIREK-
TORESKE
ANDO SAKO THAN

Avri trubul te phenen
kodole manushenge kon
kode butyi trubul te
keren te na avel ande le
le roma zhuva, (gavesko
doktori, nasvalyicko
garda, sastyarnyicko
garda, najaricko garda),
kanak avriuzharen anda
le roma o zhuvalyipo,
atunchi te na avel
mashkar lende xolyaripo,
kanak kadi butyi keren te
maladyol opre nasulyipo.
Kodo sastyaricko butyari
kon na kade phirel sar
trubul, varikas xolyarel,
kodoles si te traadentar.
O zhuvalyipo so zhi pe

EGÉSZSÉGÜGYI MINISZTERIUM
Budapest, V. Akadémia u 10.
Tel.: 122-730, 114-600.
56:365/1961. V/3.

Tárgy: Kiütéses tifusz elleni vé-
dekezés 1961/62. telén.

VALAMENNYI KÖZEGÉSZSÉGÜGYI-JÁRVÁNYÜGYI ÁLLOMÁS IGAZGATÓJÁNAK
S Z É K H E D L Y É N .

Figyelmeztetni kell a tetvesség elleni küzdelemben eljáró egészségügyi dolgozókat /körzeti orvos, járványügyi ellenőr, egészségőr, fertőtlenítő/, hogy a tetvesség elleni védekezés során szükséges rendszabályok végrehajtása közben tartózkodjanak minden sértő megjegyzéstől, ami az eljárás alá vont személyek körében ellenérzést válthatna ki. A meg nem engedett magatartást tanúsító egészségügyi dolgozó ellen minden esetben kellő erállyal kell fellépni.

A tetvesség elleni küzdelemben az eddiginél nagyobb súllyal kell alkalmazni a meggyőzés és nevelés eszközeit.

(...)

Az egészségügyi felvilágosítás és nevelés helyes gyakorlati alkalmazásának a példája a Somogy megyei Közegészségügyi-Járványügyi Állomás kezdeményezése a cigánytelepek közötti tisztasági verseny szervezésére. Ennek lényege a következő: a telep lakóinak aktivizálására minden telepen tisztasági felelőst jelöltek ki, ezek a községi vb.-nek havonta beszámoltak a munkáról. A KÖJÁL tisztasági táblázatot dolgozott ki, amelyben a telep közegészségügyi jellemzőinek meglétét pontosza. A pontozás alapján a telepek között járási és megyei győztest jelöltek ki. A győztes telepek vándorserleget, illetve díszoklevelet kapnak. Pelhivom figyelmét a fenti munkának a bevezetésére.

(...)

Kérem Igazgató elvtársat, hogy a jelen utasítás maradéktalanan végrehajtását szorgalmazza és az azzal kapcsolatos tapasztalatokról a KÖJÁL-jelentésekben folyamatosan számoljon be.
Budapest, 1961. évi november hó 1-én.

A kiadvány hitelélül:

irodavezető.

Dr. Tóth Béla s.k.
főosztályvezető.

MINISTRY OF HEALTH
Budapest, V. Akadémia
u. 10.
56.365/1961. V/3.
Subject: Protection
against typhoid fever in
winter 1961/62.

TO THE DIRECTOR OF
EVERY PUBLIC
HEALTH AND EPIDEMIO-
LOGY STATION
AT THE HEADOFFICE

Employees involved
delousing procedures
(Doctor, sanitary officer,
medical officer, disinfect-
ing specialist) have to be
warned that during the
implementation of regula-
tions for the protection
against louse infection
they refrain from the use
of humiliating comments
that could cause resent-
ment among the persons
involved in the proce-
dure. Health employees
who behave inappropri-
ately should, in all cases,
face appropriate sanc-
tions.
In efforts to control lice
infection more emphasis

akanak sas, pala kede inke majmishto kothe trubul te dikhen pe le kasave probleme.

(...)

Kede sastyaricko butyi, sistyaricko butyi kade trubul te keren sar ande Somogy medya, o Sastyaricko Centrrro opre manglas le romen, te sikaven jekhekavreske kon avla maj uzho, kodoleske phirla potyinipo. Anda kode avla kado lasho: sakkro rom mashkar pende akharna kasave manushes savo pala o uzharipo kothe si te dikhel ande sako shon trubul te andreginavel pe peske butyi.kaj le Gavesko Kher. O KÖJÁLi kasavo papiro keredas so avri shutas po zido, pe kado papiro kole gavesko anav iskirisarde avri savo sas o majuzho, kodo xutyeldas avri potyinipo, thaj shukar lil. Opre akharav sakkoneske gindyipo pe kado opruno butyi.

(...)

Opre mangav le direktores so akanak avri dom kade te kerel, thaj so atunchi kadala butyasa sama las si te phenel, ande sakkro shon le KÖJÁLeske.

Dr Tóth Béla sk.
opruno direktori

Snitto.

Uzhalyipesko butyako programo. Kercseliget, shovardesheske bersha.

Pillanatkép.

Tisztasági mozgalom. Kercseliget, 60-as évek.

Snapshot.

Sanitary movement. Kercseliget, in the 1960's.

has to be put on persuasion and education.

(...)

The initiative of the Somogy County Public Health And Epidemiology Department to hold a cleaning competition among Roma settlements is a good example of the practical application of health education. It involves the following: a person responsible for cleanliness was nominated in every settlement to motivate its inhabitants. They reported monthly to the town's executive committee. The Public Health And Epidemiology Department has worked out a table to grade the various cleanliness parameters on the settlement. Based on this grading system county and district winners will be selected from among the settlements. Winners were given a prize and a certificate. This practice is to be introduced in all counties.

(...)

I ask the Comrade Director to push for the implementation of the present decree, and to continuously report to KÖJÁL any related experiences.

Dr Béla Tóth
Head of Department

„Mange shukar thaj lungi bala sas, thaj kanak phende amenge, tordyon avri kaske zhuwalej peske bala, chingar kerdine mange le romnya: ande tyo shero naj khanchi, zha shaj kam vi amen skepisajvam. Sas vi kade ke le manushenge bala kade tele shingrenas ke chacho kushlo sas. Shaj makhenas andre amaro shero, na, von xutyilde pengi mashina thaj tele shingerde amare bala, kushi samas.”

Lendvai Ilona, Tüskevár

Kade shtare bershengi simas, kana muro dad xasalaylas. Deportalisarde les nyamcura ande shtarvardesh thaj shtar: ingerde vi les, vi mure duj papuves, thaj vi mura dake phralen ando Nyamco ando Dakhajo. Numa mura dako jekh phral avilas palpale pala trin bersh. Amen ando oktoberi ingerde.(...) Ande Komároma samas ando barakko oxto shon samas kothe. (...)

Kanak khere reslam ando Tüskevaro, chi ashilas amenge khanchi. Sakofelo ingerde amendar. Muri lala azhukarlas amen, voj ando Érdo beshlas, na mukhlas len o mujalo. Ashundas ke mukhen aba amen khere, thaj azhukardas amen ando Tüskeváro. Tatyardas amenge palyi, thaj najardas amen. Avri huladas amare bala, ke pherde samas zhuvenca. Sar tele cirdas pe amende le gada, kade shudas le ande jag. Mange thule thaj lunge bala sas, na kamlas tele te shingrel len, kade andre makhlas amaro shero petroliumosa. (...) Muri pheny trine bersheshki sas, korkores ashilas an-

„Nekem gyönyörű nagy hajam volt, osztán mikor mondták, hogy a tetvesek álljanak elé, kiabáltak a cigányasszonyok: menj oda hamar, a tiedbe úgy sincs, hátha megússzuk. Volt akiket kopaszra vágatok. Nem hogy irtót szórtak volna rá, fogták a nullás gépet, és kopaszra.”

Lendvai Ilona, Tüskevár

Hat éves vótam, mikor édesapánk elveszett. Eldeportálták a németek negyvennégyben: őt, meg mindkét nagyapámot, meg a nagybátyáimat Németországba és Dakhajóba. Egy anyai nagybátyám gyűtt vissza, rá három évre. Az gyűtt vissza egyedül ennyi családból. Bennünket októberba vittek el. (...) Komáromba nyolc hónapig vótunk abba a barakkba. (...)

Amire hazaértünk Tüskevárra, a világon semmink nem maradt. Mindenünket elvittek. A nagynéném várt bennünket, ő Érden lakott, őket nem engedte el a bíró. Megtudta, hogy engednek minket haza, várt bennünket Tüskeváron. Vízet melegített, megfűrésztett egyenként. Kifésülte a hajunkból a tetűket, mert annyi vót bennünk, hogy az iszonyatos. Ahogy levette rólunk a ruhát, úgy dobta bele a tűzbe. Gyönyörű nagy hajam vót, vastag, aztán bepetrólumozta a fejünket, mert sajnálta a hajunkat levágni. (...) A hugom akkor vót három éves, egymaga mászkált a házba, a

“I had beautiful long hair; when they told us that those with lice should step forward, the Gypsy shouted to me: ‘Just go there; you don’t have any anyways; they might let us all off the hook’. Some had their heads totally shaved. They didn’t try to treat them or anything; they just grabbed that machine and shaved them.”

Ilona Lendvai, Tüskevár

I was only six when I lost my father. In '44 the Germans, deported him together with my uncles and both my grandfathers to Dachau, Germany. Three years later one of my uncles came back. He's the only one from the family who came back. They took us away in October. (...) We spent 8 months in those barracks in Komárom. (...)

By the time we got back to Tüskevár, we had nothing left. They took away everything. My aunt was waiting for us; she lived in Érden and the judge didn't let them take her away. She found out that we were heading home; so she went to wait for us in Tüskevár. She boiled water for us and washed us one by one. She combed the lice out of our hair; 'cause we had so much of it; it was disgusting. As she took off our clothes; she threw them right in the fire. I had beautiful long hair, real thick; she treated it with petroleum, 'cause she would've regretted having to cut it. (...) My

do kher, ke le majbuten tele pashlyinas vi le phure vi le terne aba na zhangle te keren khanchi, kasave slabi sas le. Atunchi ushtyile opre numa kana trubulas te keren amenge jag, xaben. Le romnya korkores ashile, chi kodo chi zhangle, so te keren. Pushenas sakkones, shajke trajil inke lengo rom. Khonyik chi zhanglas te phenel lenge khanchi.

(...)

Pala kode kanak reslam ande Rákosi luma avilas kasave vreme kanak „kames na kames najaren tut le gazhe”. Kado kerde amenca pala duj-trin kurkenca. Le shingale shinna, malavnas, shingrenas le romen, kothe rom chi ashilas pe phunre. Sas kasavo institucija: KÖ-JÁL, avri zhalas vurdonenca, kerdas le romenge cerhi, kothe trubulas te nandyon, numa duj trin than shaj sas, kaj te ashen. Kado baro lazhavo sas, najis le Devleske manca numa jekhvar kerde. Man numa jekhvar trade andre te nandyuvav, majbut na trubulas te zhav, amaro gavesko sastyaro chi mukhlas. Pushlas lestar o majbaro sastyaro, so gindyis, kathar e Ilonka trubul te zhal varikon te nandyol? Voj kodo phendas, na na trubul. Chi mukhlas. Mange shukar thaj lunge bala sas, thaj kanak phende amenge tordyon avri kaske zhuvalej peske bala, chingar kerdine mange le romnya: ande tyo shero naj khanchi, zha shaj kam vi amen skepisajvam. Sas vi kade, ke le manushenge bala kade tele shingrenas ke chacho kushlo sas. Shaj makhenas andre amaro shero, na, von xutyxilde pengi mashina thaj tele shingerde amare bala, kushli samas.

többi mind feküdt, idősebbek, fiatalabbak mind, annyira gyengék vótak. Csak annyira keltek fel, hogy tüzet rakjanak, meg etessenek bennünket. Maguk vótak asszonyok, azt sem tudták mit csináljanak szegények. Tudakolták, életbe vannak, nincsenek-e a férfiak. Senki sem tudott mit mondani.

(...)
Aztán a Rákosi rendszerben meg jöttek ezek a kényszermosdatások. Két-három hetente. A rendőrök kényszerítették, ütötték, vágták őket, a cigánynak megállása nem volt. A KÖJÁL kiment fertőtlenítő kocsival, a sátorban egy pár rózsza volt, ott kellett fürödni.

Nagyon megalázó volt, hála Istennek velem csak egyszer történt meg. Egyszer behajtottak abba a fürdős izébe, de utána már nem kellett, a körzeti orvos nem engedte. Kérdezte tőle a tisztiorvos, mit szólsz, az Ilonkától mehet valaki a fürdetőbe? Ő meg azt mondta, hogy nem. Nem engedte.

Nekem gyönyörű nagy hajam vót, osztán mikor mondták, hogy a tetvesek álljanak elé, kiabáltak a cigányasszonyok: menj oda hamar, a tiedbe úgy sincs, hátha megússzuk. Vót akit kopaszra vágtak. Nem hogy irtót szórtak volna rá, fogták a nullás gépet, és kopaszra.

Majanglune butya.
Bács-Kiskun medya, shovardesheske bersha.

Előkészületek.
Bács-Kiskun megye, 60-as évek.

Preparations.
Bács-Kiskun County, in the 1960's.

little sister was three at the time; she'd run around the house on her own. The rest of us, young and old were all just lying around; we were all so weak. They'd only ever get up to set the fire and feed us. The women were on their own; poor things didn't know what to do. They tried to find out if the men were alive. No one knew what to tell them.

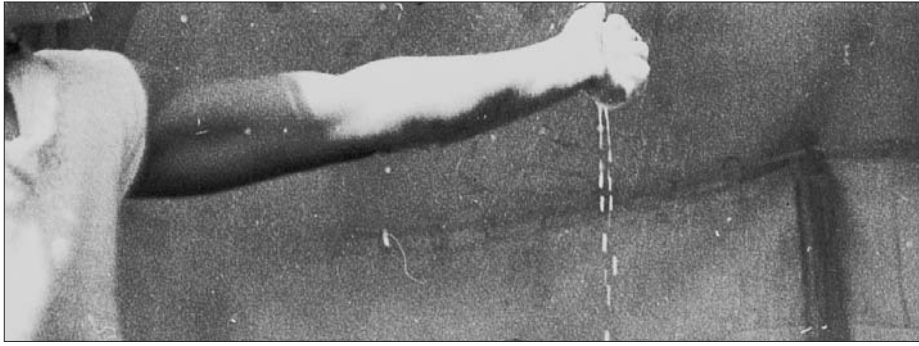
(...)
Then the forced bathing started under Rákosi. Every two-three weeks. The police push, hit and beat the Gypsies all the time. The KÖJÁL came out with its disinfection wagon; there were a couple of showerheads in the tent; that's where we had to wash.

It was really humiliating; thank God, it only happened once to me. Once they forced me into that bathing thing; but after that I never had to; our doctor didn't allow it. The Medical Officer asked him if anyone from Ilonka's should be bathed. He'd say no. He wouldn't allow it.

I had beautiful long hair; when they told us that those with lice should step forward, the Gypsy shouted to me: 'Just go there; you don't have any anyways; they might let us all off the hook'. Some had their heads totally shaved. They didn't try to treat them or anything; they just grabbed that machine and shaved them.

Kothe andre. Bács-Kiskun megye, shovardesheske bersha/Odabent. Bács-Kiskun megye, 60-as évek/Inside. Bács-Kiskun County, in the 1960's.

Pogrom

Kurko dyes: foro.
Luja, marci, tetrydy:
najaripo

„Andre ingerde vi mura chorra da. Gelom pala late, zorasa cirdomas avri andar vat-ra. Le shingale pale pizdenas la tele ande jekh oskamin. Dale tut na, phendom, ke na zhanes te zhas butyi te keres, ke kodo phenen tuke, pherdyi san zhuvenca, chi trubus khanyikaj butyi te keres, atunchi so avla manca, kadi phendom lake. Thaj xuterdyom man te rovav, ke akanak len mura daki patyiv. haj chi zhanel love te rodel majdur. Tele shingerde lake bala, pala kodo jekh terno manush vi man xuterdas. No, phenel vash kode ke phirel tyo muj, akanak vi tyire bala tele shingren. Sar o dilo somas. Rovdom, cipindom, kanak tele shingerde mure bala.”

Birkás Kálmán – Pápateszér

Ando Veszprém Medya, ande 1960-engi októberi, pala e kurko dyesesko foro, perdal sar trin dyes, ande trin gava najarde tele le romen.

Luja. Csót.

Nyári Sándorné Orosz Erzsébet

Ando 1956 avilom kathe ando Csóto, mure dujto romesa. Kothe beshlem mashkar le rom, karing akanak fotbalozin. Beshle kothe

Vasárnap: búcsú.
Hétfő, kedd, szerda:
mosdatás

„Szegény anyámat bevitték. Mentem utána, húztam volna ki a sátorból erőszakkal. A rendőrök meg nyomták be a fodrászszékebe. Anyu, téged, mondom, nem, mert nem tudsz elmenni dolgozni, mert azt mondják, hogy teli vagy tetűvel, nem kellesz sehová dolgozni, akkor énvelem mi lesz, ezt mondtam neki. Elkezdtem sírni, hogy elveszik anyám tisztességét, becsületét és nem tud pénzt keresni. Megnyírták, utána egy ilyen fiatal ürge engem is elkapott. Na, azt mondja, jár a szád, te is le leszel nyírva! Meg voltam örülve. Sírtam, sivítottam, mikor lenyírták a hajamat.”

Birkás Kálmán – Pápateszér

Veszprém megyében 1960 októberében a vasárnapi búcsú után három nap három környező településen mosdatták végig a telepeket.

Hétfő. Csót.

Nyári Sándorné Orosz Erzsébet

1956-ba költöztem ide, Csótra a második férjemmel. Odaköltözködtünk a cigánytelepre, a futballpálya mellé. Laktak ott talán még hat-

Sunday: village carnival.
Monday, Tuesday, Wednesday:
bathing

“They took my poor mother in. I went after her, I would’ve tried to pull her out of the tent with force. The police were forcing her into the hair-dresser’s chair. No Mom, I said, Not you! ‘cause you won’t be able to go to work. ‘cause they’ll say you’re full of lice, they won’t give you any work! What’ll happen to me then? I started to cry, that they’re taking away my mother’s self-respect, that she won’t be able to work. They shaved her; then some young guy got hold of me, too. We’ll teach you to talk so much, he said, we’ll shave you too. I went crazy. I cried and screamed while they shaved my head.”

Kálmán Birkás – Pápateszér

In Veszprém County in October 1960, after the Sunday village carnival, they bathed the inhabitants of three neighbouring settlements for three days.

Monday: Csót.

Mrs. Erzsébet Nyári

I moved to Csót in 1956 together with my second husband. We moved to the Gypsy settlement by the soccer field. There were

dore vi shovarshel roma, numa bashevalicke roma. Ame aba chi sam chache bashevalicke roma, nichu muro rom chi bashavel aba. Numa muro dadeske dad. (...) Kasavi xajing sas ande sostar te cirden trubulas o palyi. Elektronika chi sas khanyikaste, numa lampa sas, chorripo sas. Numa jekh cino drom sas, vi kodo sa chik sas, véce kade sas te sakkon hunavlas peske jekh gropa ande baresko agor. Nichi gad na sas amen numa jekh. De kodo jekh ando uzhipo inkrasas. Najardem ame ande balaji sako ratyi.

Kade seroj, ke ando gav numa jekhvar sas kado najaripo, ando 1960. Bishengi simas. Svuntone Mihályesko dyes sas, thaj foro tala duj dyes. Sakkon azhukardas aba. Le sheja getetar te keraven penge bala. Gazho kerdas amare bala, o Puli Ottó. Sas kothe but strejino manush. Kerasas amari voja zhi kaj detehara, inke le gazhenka khelasas andre ando gav. Chi dikhnas ame tele, ke kasavi san, thaj kasavo san. Ando lashipo samas le gazhenka, de vi akanak. Kathe ande Csóto naj kasavo teledikhipo.

Pala kodo detehara khere gelem, tele pashjilem. Numa jekhvar muro kakk andre chingardelas ande sako than: ushtyen opre sigo, sidyaren, aba pale krujal len ame, aba pale ingren ame, internalin ame. Kade sas, chachej ke kade sas. Chachej krujal ashnas amen le shingale. Azhukardam, akanak so avla, internalin amen pale. Me shtare bershengi simas, kanak mure dades ingerde ando '44-engo bersh ando Auschwitz. Kothe merlas chorro, de numa muri mami shaj zhanelas te phenel

százan is, csak muzsikus cigányok. Mink mán nem vagyunk igazi muzsikusok, a férjem se muzsikál mán. Csak a szüleinknek a szülei. (...) Ilyen húzós kút volt a telepen. Villanya senkinek nem volt, petróleumlámpával világítottunk, szegénység volt, no. Ilyen kis gyalogút vezetett a telepre, wc is csak úgy volt, hogy ástott magának minden család a kert végében. Nem volt úgy ruhánk, csak egy. De azt tisztán tartottuk. Lavórban fürdöttünk minden este.

Úgy emlékszem, hogy a faluban csak egyszer volt ez a fürdetés, '60-ban. Húsz éves voltam. Búcsú volt, Szentmihály napján, két napos búcsú. Mindenki készült rá. Elmentünk dajeroztatni, minden. Magyar ember dajerozott minket, a Puli Ottó bácsi. Nagyon sok vendég jött. Mulattunk reggelig, táncoltunk a faluba benn a magyarokkal. Minket nem néztek le, hogy most ilyen vagy, vagy olyan vagy. Szórakoztunk, beszélgettünk. Jóba is voltunk a magyarokkal, még most is. Csóton nincs ilyen, hogy cigányoznak.

Aztán reggel felé hazamentünk, lefeküdtünk. Hát egyszer csak a nagybátyám kiáltozik mindenhová: jaj, keljetek föl, siessetek, mert megint körülkerítettek bennünket, elvisznek, elinternálnak bennünket mind. Így volt, tényleg így volt. Hát tényleg körbe volt az egész cigánytelep fogva rendőrökkel. Vártunk, hogy mi lesz, hogy tényleg elinternálnak-e bennünket megint. Én négy éves voltam, mikor az apámat elvitték '44-be Auschwitzba. Ott halt meg szegény, de csak szegény nagymamám tudná megmondani, hogy mikor halhatott meg, neki jött az a halál-papír.

some six hundred people living there, all Gypsy musicians. We're not real musicians any more, my husband doesn't play anything either. Only our parents' parents did. (...) There was one of those hand-pumped wells on the settlement. Nobody had electricity either, we used kerosene lamps for light: there was a lot of poverty. Just a small walking pass led to the settlement. Only toilets we had were the holes we dug at the back of the garden. We didn't have clothes, just the one set. But, we kept it clean. We'd wash ourselves in a tub every evening.

As far as I can remember, there was only one of these bathings in the village; it was in 1960. I was 20. It was the St. Michael's Day village carnival; it lasted two days. We were all getting prepared. We were all getting a perm. The hairdresser was a Hungarian, Uncle Ottó Puli. There were a lot of guests. We were partying until the morning, dancing in the village with the Hungarians. They didn't look down on us, they didn't care what kind of person you were. We had fun; we talked. We even got along with the Hungarians; we still do. They don't harass Gypsies in Csót.

Then at daybreak, we went home to sleep. All of sudden we hear my uncle shouting: Wake up! Hurry! They've surrounded us again! They'll take us all away! That's what happened, really. Really, the whole Gypsy settlement was surrounded by police. We were all waiting to see what would happen, to see if they really were going to be taking

kanak, voj xutyildas kodo papirosi palaj o meripo. Mura da pale ande Komároma ingerde, vi la ando '44-engo bersh, zhi kaj shovshon sas le kothe. Uzhes seroj, kanak avral pe vulyica kethane tradinde le romen, vi le shavoren vi le manushen. Kodo phende lenge le shingale ke trubul te zhan ropaj te kiden ande Hegyeshaloma. Kethane kide len, thaj aba vi ingerde len. Ame pale khere ashilam a mamijasa. Akanak muri dej, chorri kodi patyalas ke pale ingren len ando lageri.

Muro kakk andre chingardelas „ushtyen opre sigo, sidyaren, pale ingren amen”. Ame pale opre ushtyilam, thaj azhukardam. Jekhtar numa kodo dikhas, ke varisoske vatra maren tele le shingale. Phennas le murshenge, te zhutin lenge, von pale pushnas, sostar? „Maj zhanen, maj zhanen”. Pala kede zhanglem avri, ke najaripo avla, thaj inke vi tele shinen amare bala, ke zhuvalej le roma. Apal na sas le zhuvalej.

Sas jekh brichesko butyari, thaj jekh doktori kodol dikhnas amen. O brichesko butyari o Varga Dénes sas, o doktori pale o Berki Sándor sas lo. Thaj inke kothe sas e bába, o romengo mujalo, – kodi phendas ke voj si o mujalo – e Olotovszkiné. Inke vi o gavesko shero kothe sas. Kothe tradinde amen kaj e vatra, majanglal kaj e romanyi mujalkinya trubulas te zhas. Jekh ceruzasa dikhlas amare bala, thaj phenlas, vi katka si, vi kutka si. De najis Devleske, mange chi shinde tele mure bala.

De le vi strejingo manushengo bala tele shinde. Ke sas le kothe vi andar Takácsi vi

Az anyámat meg Komáromba vitték el szintén '44-be, hat hónapig voltak ott. Nagyon emlékszek rája, mikor kinn az utcán összehajtották a cigányokat, kicsitől, nagyig. Azt mondták nekik a csendőrök, hogy répát szedni mennek Hegyeshalomra. Összefogták és mán kísérték is őket. Mink meg otthon maradtuk a nagymamánkkal. Anyám szégyén azt hitte, hogy megint elviszik a táborba.

Kiabál be a nagybátyám, hogy „keljetek föl, megint elvisznek bennünket”. Mi meg felkeltünk és vártunk. Egyszer csak láttuk, hogy valami sátort vernek le a rendőrök. Mondták a férfiaknak, hogy segítsenek nekik, azok meg kérdezték, hogy minek? „Majd megtudjátok, majd megtudjátok”. Utána tudtuk meg, hogy fűrdetés lesz, meg, hogy lenyírnak bennünket, mert hogy tetvesek a cigányok. Pedig nem voltak azok.

Volt egy borbély, meg egy orvos, azok vizsgáltak. Varga Dénes bácsi volt a borbély, az orvos meg a Berki Sándor volt. Meg ott volt a bábaasszony, a cigánybíró, – azt mondta, hogy ő a cigánybíró – az Olotovszkiné. Meg a tanácselnök is ott volt. Odahajtottak minket a sátorhoz, először a cigánybírónőhöz kellett menni. Ceruzával nézte a hajunkat, osztán mondta, hogy itt is van, ott is van. De hál' Istennek, engemet nem nyírtak meg.

De megnyírtak ám igen sok vidékit is. Mert voltak itt Takácsiból meg Szanyból, meg mit tudom én, honnan még. Akire haragudott ez a cigánybírónő, annak lenyíratta a haját, szidták is eleget a cigányok, de bántani nem merték. Meg se tudták volna verni, mert

us away again. I was only four years old, in 1944, when my father was sent to Auschwitz. That's where the poor man died, but only my poor granny knows when he died, she's the one who got the death certificate. My mother was taken to Komárom in '44; they spent six months there. I can remember real well how they got all the Gypsies together out in the street, both young and old. The police told them that they would be going to Hegyeshalom to pick carrots. They got them together and drove them off. My grandmother and I, we stayed behind. My mother thought that they would be taking us to the camp again.

'Wake up! They'll be taking us away again!' shouted my uncle. We woke up and waited. Suddenly we saw the policemen putting up some tent. They told the men to help them. 'What for?' they asked. 'Soon you'll understand; soon you'll understand.' Later we found out that we'll be washed, and shaved, because Gypsies have lice. But that just wasn't true.

There was a barber and a physician; they examined us. Uncle Dénes Varga was the barber; the physician was Sándor Berki. There was the midwife and Gypsy judge, Mrs. Olotovszki; she called herself the Gypsy judge. And the head of the Council was also there. They sent us to the tents. First we had to go to the Gypsy judge. She went through our hair with a pencil, she'd say that there's some here, some there, too. But thank God, I wasn't shaved.

andar Szany, thaj so me zhanav inke kathar. Pe kaste xolyajlas kadi romanyi mujalkinya, kodoleske shinadas tele leske bala, butivar kushnas la le roma, de chi tromajle te azban la. Nichi na zhanenas la te azban, ke majzuralyi sas. Zuralyi, bari, thulyi zhuvlyi sas. Te trubulosas inke vi le murshen marelas.

Kodi chachoj, ke zhuv chi sas ande kha-nyikaste. Sa rovnas, ke ande lende naj. Pala kadi nichu na sas aba. Tordyardeles. Chi zhanav, ke kon tordyardas.

Varga György

Deshushove bershengo somas karing 1960, mashkar le roma beshlom mure dadesa thaj mura dasa, ande jekh cino kher sar le romen sittyilas te avel. Jekh cino phuvano szoba thaj kinda sas, piko kher sas, o piláchi aba andre sas phandado amende. Deshuduj zhene samas phrala, aba atunchi numa shtarzhene beshle khere, kodol majterne sas sar me.

Bucusvo sas, po dujto dyes detehara avile kadale murade manusha. Kade sas, ke numa dikhen amaro shero, apoj variso te rakhen kodolen tele muraven, ande kaste naj zhuv kodoles pacha den. Thaj sakones telemuraden. Ande butzhene chi na sas zhuv. Lazhavo kerde po gav.

Ame pale kodo kerdam so phende amenge. Kothe tordyilam anglal e vatra, inke vi le shavora. Inke vi kodolen tele murade, kon na kothe beshnas, chi dikhnas kathe beshel, na kathe beshel. Inke vi le murshengi mustaca tele shinde. Sas apoj rojipo, chingarkeripo dosta, chi avri chi tromajle te zhan pe vulyi-

erősebb volt. Erős, magas, derék nő volt. Még a férfiakat is megverte, ha kell.

Az biztos, hogy tetű nem volt senkibe. Mind sírtak, ríttak, hogy őbennük tetű nem volt.

Aztán utána már nem volt. Megállították. Nem tudom, hogy ki állította meg.

Varga György

Tizenhat éves voltam '60-ban, a cigánytelepen laktam a szüleimmel ilyen egyszerű kis házban, mint a cigánynak szok' lenni. Földes, cserepes szoba-konyhás házacska volt, villany is volt benne. Tizenketten voltunk testvérek, de akkor már csak négy testvérem lakott otthon, mind fiatalabbak énnálam.

Búcsú második napján hajnalban jöttek ezek a nyírószok. Úgy volt, hogy csak meg-nézik a fejünket, aztán ha valamit találnak benne, azt megnyírják, akibe meg nincs tetű, azt békén hagyják. Aztán közbe mindenkit megnyírtak. Pedig igen sokba nem volt tetű. Meg lett szégyenítve a falu.

Mi meg azt csináltuk, amit mondtak. Odaálltunk a sátor elé, mindenki ott volt, még a gyerekek is. Még a vendégeket is lenyírták, nem nézték, hogy idevaló, nem idevaló. Még a férfiak bajuszát is. Volt ott ordítózás elég, ki se mertek utána menni sehová, a faluba se, úgy szégyellették. Aki meg kiment, azután meg azt kiabálták a falusiak, hogy megkopasztottak minket, mert teli vagyunk tetűvel. A cigánybíró meg csak ki-nevetett minket. Ő volt a nagyfőnök. Ilyen rendőrspicli volt, féltek tőle a cigányok. Azt is

But, they did shaved a lot of us rural people. 'Cause there were people here from Takácsi and Szanyi and who knows where else. The Gypsy judge took out her grudges on people by having them shaved. The Gypsies gave her a piece of their mind; but no one dared touch her. They couldn't even hit her if they wanted, she was stronger than them. She was a strong, tall woman. If she needed to, she could even hit the men.

One thing's for sure, nobody had any lice. They were all crying, screaming that they had no lice.

After that they never came again. They stopped coming. I have no idea who made them stop.

György Varga

I was 16 years old in '60 and lived with my parents in this simple little house, like the ones Gypsies usually have. It was a two-room house with a tiled roof. We had electricity, too. I had 11 brothers and sisters; but by then only four others lived at home, all younger than me.

They came at daybreak on the second day of the village carnival. They told us that they'd just look at our heads, and they'd only cut your hair if they found anything in it. The rest, those without lice, would be left alone. They ended up cutting everyone's hair. And many of us didn't have any lice at all. The whole village was humiliated.

And we did whatever they told us to. We stood by the tent. Everybody was there, even

ca, chi ando gav, kade lazhanas pen. Kon pale avri gelas pala leste chingardenas ando gav, tele murade tumen, ke pherde san le zhuvenca. Le romengi mujalkinya pale avri asajlas amen. Voj sas e barikinya. Kasavi shingalkinya sas, le roma daranas latar. Vi kodolen tele muradas ande kaste na sas zhuv. Mulas aba dulmut.

Kolonics Istvánné

Bisht thaj oxto bershengi simas, atunchi inke but roma beshnas kathe, ande Csóta, baro bucsuvo sas atunchi. Le romnya sa nyeve gada kinnas penge thaj keravnas penge bala. Sas kasavi romnyi savi de angluno dyes keravtatindas peske bala ande Pápa, thaj tele shinde lake bala. Sas kaske o intrego kher telephurde, jekhe romnyake, e Szórádiné, lako kher shukar uzho sas. Kade sar avri sas shutime o xaben, sar xanas ande kinda kade phurdine

Butya le balesa.

Sastyipesko Ministeriumosko lil „Uzhipo–Sastyipo”. 1963.
 „Trubul te butivar avri thoven le bala, butivar avri te hulaven, ke kade na kerdyuvas zhuvaleske. Ando sakkó dujto kurko trubul te thovas avri amare sheres, trubul te hulaves avri amare bala dyeseske kanglyasa. Sakkoneske uzho trubul te avel leske bal.”

Hajápolás.

Az Egészségügyi Minisztérium
 Tisztaság–Egészség című szórólapja. 1963.

Hair care.

From the flyer of the Ministry of Health “Cleanliness and Health” 1963
 “You can prevent lousiness by regularly caring and combing your hair. Wash your hair every fortnight and give it a dense comb! A clean and neat hair is part of the decent appearance.”

megnyíratva, akibe nem volt tetű. Már meghalt rég.

Kolonics Istvánné

28 éves voltam, akkoriban még sok roma lakott itt Csótón, nagy búcsúk voltak akkoriba. Az asszonyok mind új ruhát vettek a búcsú napjára, kifodrászkodtak. Volt olyan asszony, aki előtte való nap dajeroltatott Pápán

**A RENDSZERES HAJÁPOLÁS ÉS FÉSŰL-
 KÖDÉS MEGÓV A FEJTETVESSÉGTŐL. KÉT.
 HETENKINT MOSSUNK FEJET ÉS FÉSŰL-
 KÖDJÜNK SŰRŰ FÉSŰVEL. A TISZTA.
 ÁPOLT HAJ A RENDES KÜLSŐHÖZ TAR-
 TOZIK!**

the children. Even guests had their heads shaved; they didn't really care if you lived here or not. Even the men's moustaches came off. There was a lot of shouting going on. Afterwards, they didn't dare to go anywhere, not even into the village; they were so ashamed. Whoever did go in, got to hear the villagers shouting at him that we were shaved, 'cause we're full of lice. The Gypsy judge was just laughing at us. She was the big boss. She was some kind of police spy; all the Gypsies were scared of her. She even had people who didn't have lice shaved. She already died a long time ago.

Mrs. Kolonits Istvánné

I was 28 years old. There were a lot of Roma living in Csót back then; we had huge village carnivals. The women used to buy a new dress for the carnival and get their hair done at the hairdresser's. Some women went out to Pápa the day before to get a perm; they shaved off their hair anyways. For one of the women, Mrs. Szórádi, they even had her whole home sprayed; and she was a very clean woman. They sprayed the whole kitchen: the table in it where they'd been sitting with the guests, the food on the table. They didn't care that there was food on the table; they sprayed it anyways. They spoiled all the food. They didn't go to any other houses, only hers. Didn't matter that she told them they're clean; they did it anyways.

In a way it was the people of Csót who organised it. You know, the Gypsies would

tele e kinda. Chi azbalas len ke avral sas o xaben, sakofelo telephurdenas. O but xaben sa nasuleske kerdyilas. Ande kaverengo kher chi gele andre, numa ande lako. Voj phenlas ke lako kher uzhoj, de sa tele phurde.

Kadi le Csótoske nípura kerde. Atunchi khetane avile le but roma, ke kathe lasho buchuvo sittyilas te avel, apoj gindyisarde akanak but roma kethane aven, shaj keras. Kethane vorbisarde le sheralé manusha, thaj tele nashle le roma. Sas kon chi na beshlas kothe vi kodolen ingerde. Sa jekh sas katha-rutno si. Aba atunchi mashkar le gazhe beshlam ando gav, de vi amende andre avile, vi amen ge sas te zhas. Kon atunchi rom kothe sas, sa tele murade len. Le romen sa kothe akharde anglal e vatra, ande Port vulyica, thaj pala jekhekavres trubulas te tordyon. Sas jekh romnyi, Szerénake akharde la. Voj sas e bari romnyi. Pe kaste voj xojajvelas, te sas te na vi atunchi kodo phendas zhuvaloj. Voj sas e mujaleski pheny, thaj sakkones pinzhardas ando gav. Lako shero, thaj laka familijake shero chi na dikhlas khonyik, de von sas le pherde zhuvenca. Voj tordyolas anglal e vatra, thaj voj dikhlas le romengo shero. Thaj te xojajvelas pe varikaste, vi te uzho sas lesko shero, kodo phendas zhuvaloj. Ande amaro shero na sas, pal muri de kode phendas ke zhuvalij. Me pale phendem lake: „shun kathe Szeréna! Amenge na sas ande amaro trajo inke zhuv, de tuke thaj tyá familijake kathar kode majbut. Tut dikh majanglal! Murav man, ker de. „No, man na tromajlas te muravel, chi mure romes, chi mure shavoren, numa mura

a fodrásznál, mégis megkopasztották. Volt olyan is, hogy az egész lakását befűjatták egy asszonynak, a Szórádinének, pedig az nagyon tiszta asszony volt. Úgy, ahogy a vendégekkel ültek reggel, az étel kitálalva, úgy lefűjatták az egész konyhát. Nem törődtek azzal, hogy az étel, minden kint van, azt is lefűjták. A sok étel mind tönkrement. Más házába nem mentek, csak az övébe. Hiába mondta, hogy ők tiszták, mégis csinálták.

Ezt majdhogynem a csóti nép rendezte. Ugye ilyenkor összejöttek a cigányok, mert itt mindig jó bűcsű szokott itt lenni, aztán gondolták, hogy most sok cigány összegyűlik, aztán csináljuk. Összebeszéltek a fejesek, és meglepték a cigányokat. Jöttek vendégek mindenfelől, aztán azokat is elintézték. Ha vidéki volt, ha helybéli, mindegy, hogy ki volt. Mink mán akkor nem a telepen laktunk, hanem bent a faluba a magyarok között, de hozzánk is bejöttek, nekünk is mennünk kellett. Aki akkor ott volt cigány, mindenkit megnyírtak. A cigányokat mind odahívták a Port utcába a sátorhoz, sorba kellett állni. Volt egy cigányasszony, Szerénának hívták. Az volt a fővezér. Akire a Szeréna ki volt rúgva, az ha tetves volt, ha nem, azt mondta, hogy van benne. Hogy megkopasszák őt. Ő volt a cigánybírónak a testvére, és neki volt ismeretése a faluban. Az ő fejét, meg a családja fejét meg se nézte senki, pedig azokba volt csak igazán. Ő állt a sátor előtt, ő vizsgálta a cigányokat. Oszt akire haragudott, hiába tiszta volt a feje, mégis azt mondta, hogy tetves. Nekünk nem volt a fejünkbe, anyámrá mégis

come together for one of these; we have good carnivals here; so they thought a lot of Gypsies are here, so let's do it. The bosses worked together and caught the Gypsies by surprise. There were guests from all around; they took care of them too. You could be from out of town, from here, it didn't really matter who you were. By then we didn't even live in the settlement we lived in the village, with the Hungarians. But, they came to our place too; we also had to go. Any Gypsy who was there had his hair shaved off. They made all the Gypsies go to the tent on Port Street; there we had to stand in line. There was a Gypsy woman there, Szeréna. She was the boss. If Szeréna had it out for you she'd say you had lice, made no difference if you had lice or not. She'd have you shaved. She was the Gypsy judge's sister and she knew everybody in the village. No one checked her hair or any of her family members' hair; and they had lice for sure. She was standing in front of the tent; she examined the Gypsies. And whoever she didn't like she'd say they had lice, didn't matter if their hair was clean. We didn't have any; but she still said that my mother had lice. Listen Szeréna, I said, no one in my family has ever had any lice; your family on the other hand... You should be examining yourself instead! Get my head shaved, just try. She didn't try to get me shaved, not my husband nor my kids, but she wasn't afraid to try with my mother. It was my mother's turn and she sent her into the tent to get her shaved. She went

da. Muri dej avilas, vi andre tradas la ande vatra, te shingren tele lake bala. Vi andre gelas kaj o Varga Dénes, kon shingerdas le bala, voj pale palpale tradas la , ke na sas ande late khanchi. Thaj mishto lazhaveo kerdas la Szerénake, sostar so kerdas. Avri ashlas pasha amende, ke zhanglas, soske sam, thaj ande amende naj khanchi.

Vörös Ottó

Inke numa shove bershesko somas, de pe sakofelo seroj. Pe kado shovardeshengo bersh baro kushalyipe kerde, aba nachilas o bucsuvo, detehara avile. Gindyisarde atunchi kethane si le roma, sakon khere si. Thaj gindyisarde, aven roma andar kaver gava thaj akanak zhanen te muraven amen. Andar Győrszemere sas le amende nyamura, mura dako phral thaj leski romnyi. Thaj kushlano gele khere. Po muj gelas khate o intrego. Mure dades thaj mure phrales na, de mura da thaj man aba tele murade. Pe kaste xojajvelas e Szeréna. Muri dej angluno dyes keradas peske bala po bucsuvo. Te avilosas ande lako shero atunchi chi kerdosas lake bala. Thaj sa murede la. Kanak avri avilas andar e vatra chi pinzhardom la opre. Atunchi zurales darajlom. Chi bistrav, kanak dikhlom la kade bibalenge. Nasul hatyaripo sas.

azt mondta, hogy tetves. Én meg mondtam neki: „ide figyelj Szeréna! Nekünk soha életünkben nem volt a fejünkbe, de neked, meg a családnak annál inkább. Magadat nézd meg inkább! Nyírassál meg, próbáld meg”. No, engem nem mert megnyírítani, se az embert, meg a gyerekeimet, csak az anyámmal mert kezdeni. Anyámra került a sor, be is küldte anyámat a sátorba, hogy lenyírják a haját. Be is ment a Varga Déneshez, aki a hajakat nyírta, az meg visszaküldte anyámat, mert nem volt benne semmi. És leteremtette a Szerénát, hogy mit csinált. Kiállt mellettünk, mert tudta, hogy milyenek vagyunk, és tudta, hogy bennünk nincs.

Vörös Ottó

Még csak hat éves voltam, de mindenre emlékszem. Ezen a '60-as, nagy kopasztáson a búcsú utáni hajnalon jöttek. Gondolhatták, hogy ilyenkor együtt van a sok cigány, nem hiányzik senki. Meg gondolták, vidékről is jönnek, aztán lehet kopasztani. Győrszemeréről voltak nálunk vendégek, édesanyám testvére a feleségével. Kopaszon mentek haza. Arcra ment itt az egész. Édesapámat, meg a testvéremet nem, de az édesanyámat meg engem lenyírtak. Akire haragudott a Szeréna. Édesanyám előző nap dajeroztatta a haját búcsúra. Ha lett volna a fejibe, nem csinálták volna meg neki. És mégis megnyírták. Mikor kijött a sátorból, nem ismertem meg kopaszon. Akkor nagyon megijedtem. Sose felejttem el, amikor kopaszon megláttam. Szörnyű érzés volt.

in to Dénes Varga who was shaving everyone; he sent her away; 'cause she didn't have anything in her hair. He told Szeréna off for what she did. He stood by us, 'cause he knew what kind of people we were; and that we didn't have any lice.

Ottó Vörös

I was only six at the time; but I remember everything. They came at daybreak the day after the carnival for the big 1960 shave. They knew that there'd be a lot of Gypsies, that everybody was going to be there. They figured there'd even be guests from out of town, a lot of shaving in one place. We had guests from Győrszemere, my mother's brother and his wife. They went back home bald. The whole thing was totally arbitrary. They didn't shave my father or my brother; but they did shave my mother and me. Whoever Szeréna had it out for. My mother got a perm the day before for the carnival. If she would have had lice; they wouldn't have given her the perm. They shaved her anyway. When she came out of the tent bald, I couldn't recognise her. It really scared me. I'll never forget that moment I saw her bald. It felt horrible.

Marci. Pápateszér

Birkás Kálmán

Uzhes zhanav pale te seroj pe kado randelipo, apal numa efa bershengo somas. Mashkar le roma barilom opre kathe le gazhe kade phenen Hűvösvölgy. Sa bashavalicke roma beshnas kathe. Muri dej korkores baradas man opre, ando gav phirlas butyi te kerel kaj le gazhe. Sa la akharnas, ke pinzhardnyi sas, mishto kerlas sakofelo. Kasave manusha akharnas la sar o rashaj, sar o majbaro mujalo. Thaj kasave buzhangle sas le, ke – kamne te dikhen soski romnyij – tele shudinde jekhdudj kuchipo, vaj somnakaj. Thaj voj, me pe kado phuttyardo som, pale das lenge. Muri dej ingerdas man pesa ande butyi, kado sas muro shavorosko trajo. Phuvalo thanoro, lampa nas, thaj baro muchedo. Kaj le roma na sas palyi, varikana ande ‘64-’65-engi bersh o gavesko shero das le romen jekh cini xajing.

Kedd. Pápateszér

Birkás Kálmán

Konkréten vissza tudok emlékezni erre a bo-rotválásra, pedig csak hét éves voltam. A telepen nőttek fel, a helybéli magyarság Hűvösvölgynek nevezte el. Mind zenészek laktak itt. Anyám egyedül nevelt fel, a faluba járt napszámba a magyarokhoz. Mindig őt hívták, mert szorgalmas volt, és mindenki megbízott benne. Olyan körök foglalkoztatták, mint a pap meg a főbíró. És huncut módon volt olyan is, hogy – kipróbálták ugye, mert ő cigány – ledobtak egy-két értéktárgyat és próbára tették. És ő, énnekem egy büszkeség, visszaadta nekik. A mama vitt magával a napszámba, ez volt az én gyerekkorom. Földes szobácska, villany nem volt, el volt gombásodva minden. Víz nem volt a telepen, valamikor ‘64-be, ‘65-be a tanácselnök adott a kis romáknak egy kis kutat. Azelőtt a folyóból

Tuesday. Pápateszér

Kálmán Birkás

I remember the shaving very clearly; and I was only 7 when it all happened. I grew up on this settlement; local Hungarians called it ‘Hűvösvölgy’, or ‘Cool Valley’. Only musicians used to live there. My mother raised me alone; she worked by day for the Hungarians in the village. They’d always ask for her; because she was a really hard-worker and they all trusted her. She worked for people like the priest and the head judge. Her being a Gypsy, of course they’d sometimes test her; they’d drop some valuables. And, I’m really proud to say, she always gave it back to them. Mom used to take me to work with her; that’s how I spent my childhood. We had a single room, ground beneath our feet, no electricity, and fungus growing everywhere. There was no water in the settlement either, in ‘64 or ‘65 the council gave the little Roma a little well. Before that we used to drink and eat from the river. We’re lucky we never got infected.

On that day in 1960, that day that they shaved us, the police had come in at day-break. We were surrounded. My aunt Elvira

Baro tholyipo.

Chipinzhardo than. Shovardesheske bersha.

Nagy mosás.

Ismeretlen hely, 60-as évek.

Washing-day.

Unknown place, in the 1950’s.

Majanglal andar o leno pilam, thaj xalam. Bax sas ke chi xuterdam nasvalyipo. Pe kado dyes, kanak tele shinde amare bala, aba zorilas kanak avile le shingale. Krujal line amen. Aratyi avilas khere muri lala, kushli sas. Ando foro sas ando Csót. Thaj phenlas ke ando Csóto soski zhungalyi butyi kerde, ke kethane ki-dinde le romen thaj tele shinde lenge bala. Apoj kaver dyes vi amenge.

Andar o kher chi mukhle avri khanyikas, inke nichí pe véca. Kothe nashtig te mishkilas pes o manush. Trubulas te zhav avri, duma trubulas te dav le shingaleske. Thaj vi leske kothe trubulas te ashel, zhi kaj na kerdom muri butyi. Atunchi kade gelas kado.

Atunchi detehéra karing e efta chaso vat-rura tordyarde opre. Le shingale phirnas andar jekh kher ando kaver, te na skepisajvel khonyik. Sama line pe amende, zhi kaj chi reslam ke vat-rura. Kothe pale pala jekh kavereste andre shudinde amen. Andre ingerde mura chorra da. Gelom pala late, zorasa cirdomas la avri. Le shingale pale zorasa pidzenas la tele ande jekh oskamin. Dale tut na, phendom, na ke chi zhanes te keres butyi, ke kodi phenen tuke, ke pherdyi sas zhuvenca, chi trubus khanyikaj, thaj manca so avla, kado phendom lake Xuterdyom man te rovav, ke len mura daki patyiv, thaj chi zhanel love te rodel. Tele shinde lake bala, pala kodi jekh terno manush vi man xuterdas. No, phenel vash kode ke phirel tyo muj, vi tuke tele shinen tye bala! Dilo kerdyilom. Rovos, cipinos kanak shingerde mure bala. Trin vatra sas. Ande dujende shingerde, thaj ande jekh najarde. Tele tribu-

ittunk, a folyóból ettünk. Szerencsére nem kaptunk fertőzést.

Ezen '60-as napon, mikor lenyírtak bennünket, hajnalban megleptek a rendőrök. Körül voltunk fogva. Előző nap jött haza kopaszon az Elviránk, a nagynéném. Csóton volt búcsúba, és mondta, hogy Csóton milyen ronda világ volt, hogy a romákat összereltek és megnyírták őket. Másnap minket is.

A házból senkit nem engedtek ki, még vécére se. Ott nem mozdulhatott meg ember. Vécére kellett mennem, szólni kellett a rendőrnek. És őneki is ott kellett lenni, míg a dolgomat végzem. Így mentek akkor a dolgok.

Aztán reggel hét óra körül sátrakat állítottak fel a telepen. A rendőrök jártak háztól-házig, hogy egy ember se bújjon ki alóla. Kordon között kellett elmenni a sátorig. Aztán egyenként mindenkit belöktek. Szegény anyámat bevették. Mentem utána, húztam volna ki a sátorból erőszakkal. A rendőrök meg nyomták be a fodrászszékbe. Anyu, téged, mondom, nem, mert nem tudsz elmenni dolgozni, mert azt mondják, hogy teli vagy tetűvel, nem kellesz sehová dolgozni, akkor énvelem mi lesz, ezt mondtam neki. Elkezdtem sírni, hogy elveszik anyám tisztességét, becsületét és nem tud pénzt keresni. Megnyírták, utána egy ilyen fiatal ürge engem is elkapott. Na, azt mondja, jár a szád, te is leleszel nyírva! Meg voltam örülve. Sírnam, sívítottam, mikor lenyírták a hajamat.

Három sátor volt. Kettőbe nyírtak, egybe meg fűrésztöttek. Le kellett vetkőzni, úgy mint a koncentrációs táborban, aztán behin-

had come back home bald the day before. She'd been at the Csót carnival. She talked about how horrible Csót was; how they got all the Roma together and shaved them. And the next day the same happened to us.

No one was allowed out of the house, not even to the toilet. Inside, no one was allowed to move. I had to go to the toilet. I had to ask an officer; and he would have to go with me and wait until I was finished. That's how it worked.

Then, in the morning, at around 7 o'clock, they put up tents in the settlement. The police went house to house to make sure no one got away. We had to go to the tent along a cordoned path. Then they pushed us in one by one. They took my poor mother in. I went after her, I would've tried to physically pull her out of the tent. The police were forcing her into the hairdresser's chair. No Mom, I said, Not you! 'cause you won't be able to go to work. 'cause they'll say you're full of lice, they won't give you any work! What'll happen to me then? I started to cry, that they're taking away my mother's self-respect, that she won't be able to work. They shaved her; then some young guy got hold of me, too. We'll teach you to talk so much, he said, we'll shave you too. I went crazy. I cried and screamed while they shaved my head.

There were three tents. Two of them for shaving, and one for bathing. You had to get undressed like at concentration camps; then they'd powder them with some Matador.

Avri avel.
Bács-Kiskun medya, shovardesheske bersha.

Kifelé jövet.
Bács-Kiskun megye, 60-as évek.

On the way out.
Bács-Kiskun County, 1960's

las te shudas amare gada, sar ande koncentraciosho lageri, apoj tele makhle len Matadorea. De me aba chi gelom kothe, skepisajlom. Dabe kade aba numa ashundom.

(...)

Kodole bikhancheske manushen kon andas kothe, me na zhanav te phenav, nichu akanak chi zhanav. Chi pinzhardam len. Chi dikhnas kodol khanyikas, sakoneske tele shingerde le bala. Te dikhen ande kaste si zhuv, ande kaste naj, kasavi chi sas. Von numa andar kodo avile kothe, ke te keren amenca, romenca kado lazhavo. Pe kado dyes avri gele vi ande shkola, kethani kidinde le romenge shavoren, thaj inke vi kodol shavoren savengo dad na sas kommunnista, vi kodolen kathe ande thaj vi lenge tele shingerde lenge bala. Sas ando gav jekh manush o nano Vesztergom Tibi, majdulmut voj shingrelas amare bala. Sas les duj sheja, vi lenge bala tele shingerde. Andar shkola ande len kothe, thaj tele kushlinde len. Kasave terne manusha shingrenes le bala. Ande vatruva kothe ashile e but bala. Kade seroj, ke jekh kasavo terno shavo phabarlal jekh papiroshi, kamlas te phabarel opre le bala, o kaver pale pe leste das duma: tu dilo, na phabar andre, ke kado kuch si.

(...)

Atunchi but gazhe opre das kadal manushen, vash kado zhungalyipo, lazhajipo so kerde le manushenca. De so pecisajlas lenca me aba chi zhanav te phenav. Vi pala kodo sas inke kasavo zhuvengo dikhipo, numa atunchi aba chi shingrenas le bala tele, denas le romenge kasavo drab thaj posh.

tették őket ilyen Matadorrall. De én már nem mentem oda, mert megléptem. Úgyhogy ezt csak hallomásból tudom.

(...)

Hogy azokat a sintéreket ki hozta, a mai napig nem tudom megmondani. Vidékiek voltak. Nem vizsgáltak azok semmit sem, mindenkinek lenyírták a haját. Fejvizsga, hogy kibe van, kibe nincs, ilyen nem volt. Ők már szándékosan jöttek, hogy a cigányságnak a megszégyenítését elvégezzék. Azon a napon elmentek a suliba is, kiválogatták a nem kívánt embereknek a gyerekeit, akik a kommunista tárcától messze voltak, azokat is odahozták. És őket is elhozták, megnyírták. Volt egy falubeli fodrász, a Vesztergom Tibi bácsi, híres fodrász volt, jól dolgozott. Annak a két lányát is lenyírták. Suliból odahozták őket, meg se vizsgálták őket, oszt megkopasztották őket.

Ilyen fiatal fodrászok nyírták a haját. Nagy halom hajak voltak a sátrakban. Úgy emlékszem, hogy egy ilyen fehér köpenyes fodrász fiú begyűjtött egy papírt, hogy meggyújtja a haját, egy másik meg rászólt: te hülye, ne gyűjtsd meg, ez érték.

(...)

Akkor több magyar ember is feljelentést tett az emberiség meggalázásáért. De, hogy mi lett ezekkel, azt én már nem tudom elmondani. Utána is folytatódott a tetűvizsgálat, de akkor már nem nyírtak, hanem ilyen vegyszereket adtak a cigányoknak.

But, I didn't go there; I managed to slip out by then. Everything I know, I heard from the others.

(...)

To this day, I don't know who brought those butchers here. They were from the country. They didn't check anything; they just shaved everybody's head. There never checked to see who had lice, who didn't. They came with one goal in mind, to humiliate the Gypsies, to crush them. They even went to the school and picked out the children of those who weren't quite close enough to the communists. They brought them over, too; and shaved their heads with the rest. There was a hairdresser in the village, Uncle Tibi Vesztergom. He was a famous hairdresser; he was really good. His two daughters were also shaved. They brought them over from school and didn't check them or anything, just shaved them.

These young barbers were shaving us. There were huge piles of hair in the tent. I sort of remember one of the uniformed men lighting a piece of paper to burn the hair. Another snapped: you stupid, don't burn it, it's worth a fortune.

(...)

At the time, many Hungarian also lodged a complaint for having been humiliated. As for what then became of these complaints, I have no idea. After, they continued to check for lice; but they didn't shave anymore, they just treated the Gypsies' hair with these chemicals.

Tetradyi. Takácsi

*Ande Takácsi, kaj barvale bashavalicke
roma beshnas, kathar e shtarvardesheski
bersh zhi kaj e shovardesheske bersha
– but zhene kade seron, ke numa lazhavo te
keren le romenge – kerde kado shingeripo.
Kade mezil avri chaches, ke ando
gav andre avilas diuj romani familija,
thaj vi kodolen avri ingerde te dikhen len kethane
le majbutenca.
Ando 1960 kanak sas kado najaripo thaj shin-
geripo, jekh romnyi – Burdi Mária – kamlas te
mudarel pes.*

1944 – V. P.

Vi kanak sas o Lumake Marajipo ando '44, sas kado télekushlipo. Le roma – sas kade shov-efta bashavalicko familija – kethane beshnas. Me kade deshocto bershengo somas, ande Pápa kerdom butyi, ande fabrika, ande o Auto2. Savatone pale bashavalisardom ande bijav, ando foro. Kanak avri avilas e primavara, avri denas ke le romen avri trubul te uzharene kathar le zhuva. Dabe ande amende na sas. Kado numa téledikhipo sas. Kade kerde amenge lazhavo ke tele shingerde le ternenge bala. Kathe vi ande kodi luma butyi kerde le roma. Sas amen sakofelo, shukares phirasas. Amare sheja kinde le shukara gada, shukares huravnas pen opre, thaj le barvale gazhe ando gav pale xale sas le, ke amare sheja shukara sas le. Vi phendas o Novák doktori, kanak andre gelas leste jekh rom, aba chi zhanel so te del pe peski shej, so tena dikhlo

Szerda. Takácsi

*Takácsiban egy jobb módú,
zenész cigányok lakta telepen a '40-es évektől
a hatvanasig voltak – a visszaemlékezők
egyöntetű véleménye szerint főként bosszúból –
borotválások. Ezt látszik megerősíteni,
hogy 1960-ban az addigra a faluba beköltözött
két roma családot rendőrök kísérték ki a telepre,
hogy az ott lakó romákkal együtt megvizsgálják
őket.
Az 1960-as akció után az egyik vissza-
emlékezőnk – Burdi Mária – öngyilkossági
kísérletet követett el.*

1944 – V. P.

A háború alatt, '44-ben is volt ez a kopasztás. A cigányok – olyan hat-hét muzsikussal – még a telepen éltek. Én 18 éves voltam, Pá-pára, a Vagongyárba jártam dolgozni az Autó 2-be. Hétfvégén meg muzsikáltam lakodal-makban, búcsútkban. Tavasz felé jött ez a ren-delet, hogy a cigányokat meg kell tisztítani a tetűtől. Oszt bennünk meg hiába nem volt. Ez valami bosszúállás volt. Úgy álltak bosszút rajtunk, hogy lekopasztották a fiatalokat. Itt a cigányok dolgosak voltak ám akkor is. Volt mindenünk, szépen jártunk. A lányok vették a szép ruhákat, öltöztek szépen, a helyi hatal-masságok meg irigykedtek, hogy a lányok olyan szépek voltak. Mondta is a Novák or-vos, amikor egy cigány bement hozzá a ren-delőbe, hogy már nem tud milyen ruhát adni a lányára, amit a cigány lányokon ne látott volna. Ugye, volt miből öltözni, mert jól ke-

Wednesday. Takácsi

*In Takácsi, a settlement in which most inhabi-
tants were wealthier Gypsy musicians, shaving
was carried out from the 1940s through the
1960s; all who have recounted the events share
the opinion that this was used as a tool for
revenge. This seems to be supported by the fact
that in 1960 two Roma families that had by
then moved into the village, were escorted to the
settlement by police to take part in the louse con-
trol together with the other Roma. One of those
recounting below, Mária Burdi, attempted to com-
mit suicide after the 1960 shaving.*

1944 – V. P.

In '44, during the war, these shavings also took place. Back then, Gypsies, six or seven musician families, lived on the settlement. I was 18; and I worked at Pápa in a car factory, 'Auto-works 2'. On weekends I played music at weddings and village carnivals. It was around springtime, a decree came out that they had to clean the lice out of the Gypsies. But, it didn't matter that we didn't have any. It was all some form of revenge. They took their revenge on us by shaving the young ones. Gypsies were hard workers back then, too. We had everything; we dressed well. The girls bought nice dresses, they dressed nice; and the local authorities were jealous that our women were so nice. Even Dr. Novák said that, after a Gypsy would come into his office, he didn't know anymore what kind of dress he could put on his little girl that

pe romane sheja. Sas ande soste te huraven pen, ke mishto rodenas le roma. Majpalal jekh-duj shej sas, kaske tele shingerde lenge lunge bala. Vi mange tele shingerde, ke vi pe mande xale sas le. Vi akanal trajil kado shingalo, kattyi bershengoj sar me, voj sas avri atuncsi khate le drabaresa. Lesko anav chi phenav, ke vi akanal trajil, thaj chi akanak chi vorbisaras kethane. Detehara karing e shtar chaso gelem mange pe stancija, te zhav ande butyi ande fabrika, thaj pale bishalde man. Kade sar panzh-showzhene sas le shingale, krujal xuterde le romen thaj chi mukhnas avri khanyikas. Thaj kade sar oxto chaso avilas jekh baro drabari andar e Pápa, thaj inke jekh manush kon shingreles le bala. Sa kethane tradinde amen. Andar jekh kher avri ande jekh oskamin, thaj pala jekhekavereste tele beshade le romen, o drabari dikhelas sakonesko shero. Chi rakhlas chi jekh zhuv. Vash kode shordas len e xolyi. Le terne roma zhannas te phiren ande fabrika butyi te keren, vi kade kushlo sherenca, numa te bashaven kade aba lazhavo sas. Stadyasa ando shero, aba kade lazhavo sas. Nichi na zhannas te zhan, azhukarnas kanak baron avri lenge bala. Le sheja pale dikhlo phandenias pe pengo shero, te sharaven tele pengo lazhavo, thaj kaske sas kattyi love andre gelas ande Pápa, te kinel peske kaver balá.

But but perdal trajisardam. Nichi naj mishto kanak vorbisaras pal'lende. Aba eftavardesh thaj panzhe bersheshko som vi me, de pale te trubulas te kerav so kerdom, na, shajke akanak opre umblavos man.

restek. Végül egy-két leányt nyírtak meg, akin bosszút álltak. Engem is megnyírtak, mert rám is irigyek voltak. A mai napig is él az a csendőr, velem egyidős, aki akkor itt volt az orvossal. A nevét azért nem mondom, mert még ma is él. Azóta se beszélek vele. Reggel négy felé mentem az állomásra, menjek dolgozni a gyárba, hát visszazavartak a csendőrök. Olyan öten-hatan jöttek, körbefogták a telepét, és nem engedtek ki senkit. Aztán reggel nyolc körül megjött a tisztiorvos Pápáról, meg egy helyi fodrász. Kiállították minket a telep közepére. Az egyik házból hoztak ki egy széket, arra ráültették sorba a cigányokat, az orvos megnézte mindnek a fejét. Tetűt nem találtak, ezért felmérgekedtek. Ugye, a fiatal férfiak a gyárba még el tudtak menni kopaszon dolgozni, de muzsikálni már szégyenlették magukat. Kalapba meg nem muszállhattak. Nem is tudtak menni, amíg ki nem nőtt a hajuk. A lányok meg kendőt kötöttek, hogy eltakarják szegyenüket, akinek meg volt pénze, bement Pápára, és vett magának parókat, hogy ne lássák a kopaszságát.

Sok mindenben keresztülmentünk ám mink. Nem is jó róla beszélni. A 75-ikbe vagyok én is, de hogyha még egyszer kezdődne az életem, inkább elemészteném magam, mint ezt a sok szenvedést végigcsináljam sok éven keresztül.

he hadn't already seen on a Gypsy girl. Of course, Gypsies had what it takes to buy nice clothes; they made good money. In the end, they'd shave two-three girls, girls that they wanted to take revenge on. I was shaved, too, 'cause they were jealous of me, too. The officer that came here then with the doctor is still alive, he's my age. I won't tell you his name, 'cause he's still alive. I haven't spoken to him since, though. In the morning at around four, I went to the station, to take the train to work; well, the police sent me back. There were about five or six of them; they surrounded the settlement, and didn't let anyone out. Then at around eight the medical officer arrived from Pápa with some local hairdresser. They made us stand us in the centre of the Roma settlement. They took a chair from one of the houses; and the Gypsies sat down on it one at a time. They checked their heads. They didn't find any lice; so they became real angry. Even bald, the young men could go to the factory to work; but they were really too ashamed of themselves to play music. And you couldn't play in a hat. They had no idea what to do with themselves until their hair grew back. The girls wore scarves to hide their shame. The ones with money went to Pápa and bought themselves a wig to keep people from seeing their baldness.

We went through a lot. It doesn't do any good to talk about it. I'm in my 75th year now. But if I had to start this life over again; I'd rather shrivel up and die than go through all those years of suffering.

V. P.- né

Pe kodo dyes me chi simas khere. Ande Győra phirdem butyi te kerav, kaj jekh baro manush kon ande officija kerdas butyi. Kamnas man, me barardem lenge cine shavores. Vi voj akanak si aba kade sar panzhvardeshe bershesko. Vi andar leste baro manush kerdyilas. Mishto zhalas mange kothe, ba numa trin shon shaj ashilem kothe, ka atuncsi sas kodo luma, kanak numa pe papiroshi denas amen xaben. Sakofelo numa pe papiroshi shaj xuterdamas. Vash kadi muri dej khere ingerdas man, ke trubulas vi mure papirosha.

Kado ando '44 sas, primavera sas, kade sar 17 berheski simas. Muri dej shukares huravlas man, mure gada shukare sas le, uzhe sas le, thaj lunge bala sas man. Nichi le gazhikane sheja na phirde majmishto. Ande Győra suvadyem mange gada, ande kodi gelem te kerav butyi. Pe stancija azhukardem o zibano, thaj maladyilem e Novák drabaresa, voj sas vi amaro drabari. Zurales nasul drabari sas. Majpalal ande Pápa kerlas butyi, sar majbaro drabari. Sastyardas voj le romen, ba kade „vi kerav variso vi na”. Tele dikhlas le romen, thaj zhungales vorbilas lenca.

Kado Novák zhungales pe mande dikhlas, thaj kodo pushlas: so si, aba nashes tuke? Me pale boldem man, chi phendem khanchi. Nichi na zhanglem, pe soste phenel kadi vorba. Voj aba shaj zhanglas, so avla tehara, vash kade phendas, sostar nashav. Pala kado aba xatyardem, kanak pala jekh kurko avilem khere, thaj dikhlem, ke le terne shejange bala

V. P.-né

Aznap nem voltam otthon. Győrbe jártam szolgálni egy főkönyvelő családjánál. Igen szerettek, a főkönyvelő fiának én voltam a dajkája. Hát ugye, már az is ötven felé jár. Valami nagy ember lett belőle. Igen jó sorom volt, de csak három hónapig maradhattam ott, mert akkor volt ez a jegyvilág. Minden jegyre ment. Édesanyám hazahozatott a jegy miatt, hogy kapja énutánam is.

Ez 44 tavaszán volt, olyan 17 éves lehettem. Édesanyám igen szépen öltöztetett, tiszta vasalt ruhába jártam, szép hosszú hajam volt. Nem volt különb egy magyar sem tőlem. Győrbe varratom magamnak ruhát, abba mentem vissza előző nap dolgozni. A vasútállomáson várom a vonatot, hát összetalálkozok a Novák doktorral, aki akkor körzetes orvos volt. Az igen rossz orvos volt. Később Pápara került, tisztifőorvos lett belőle. Meggyógyította az a cigányokat, de csak úgy „rúgd föl, hagyd ott” módon. Nem állhatta az a cigányokat, nagyon szemtelenül is beszélt velünk.

A Novák szemtelenül végignézett rajtam, és azt kérdezte: na mi van, menekülsz már? Én meg csak elfordítottam a fejem, és nem szóltam neki. Nem is tudtam, hogy mire mondta. Ő már akkor tudhatta, hogy másnap mi lesz, azért mondta, hogy menekülök. Aztán megértettem, amikor egy hét múlva jöttem vissza, és láttam, hogy a fiatal lányoknak levágták a hajukat. Az összes barátnőim szép hosszú haját. Mind ott sírtak-rítottak kopaszon, meg irigykedtek rám, hogy nekem

Mrs. V. P.-

I wasn't home on that day. I worked in Győr, I was a servant for this chief accountant's family. They liked me a lot; I was the accountant's son's governor. Of course, even he's about 50 now. He became some big shot. I had it good there; but I only stayed for three months, 'cause that's when they started with those vouchers. Everything was sold for vouchers. My mother made me come home for vouchers, so that she'd get some for me, too.

This was back in the spring of 1944; I must've been about 17 at the time. My mother dressed me real nice: I walked around in clean ironed dresses, and I had beautiful long hair. Didn't look worse than any Hungarian. I had my dresses made in Győr; and I'd gone back to work in one of those the day before. I was waiting for the train at the station when I met Dr. Novák, he was our G.P. at the time. He was a really bad doctor. He later ended up in Pápa; he became the medical officer. He never tried too hard when it came to healing Gypsies. He probably couldn't even stand the Gypsies; he was so arrogant when he spoke with us.

Novák arrogantly checked me out and asked: so what's up; you trying to escape? I turned away and didn't say a word to him. I didn't even know what he was alluding to. He knew already what was going to be happening the next day, that's why he said I was escaping. Two weeks later, when I came back and saw that little girls had had their hair cut

tele shinde. Intrege shejange bala. Sa kothe rovnas tele xusles, xalye sas le, ke mange inke sas bala. Kas sas kattyi love gelas andre ande Pápa thaj kindas peske bala, kas na sas, koki pále dikhlo phandelas pe pesko shero. Le shingale sa kothe sas le mashkar le roma, sa kodo dikhnas so keras, vaj tele shingrenas amare bala. Sas jekhvar kasavo ke varikon ando gav chordas le bute khanyan. Avri avile le shingale, avri tordyarde le romen pe vulyica, thaj jekh zhukel sungalas len krujal, dore kon chordas le khanyan.

Majpalal opral avile ke chi na rom sas kon chordas, jekh barvalo gazho sas. Butivar sas, ke ratyasa marnas pe le rom e felyastra le shingale. Sas kon avri phuterdas o vudar, atunchi inke vi le tigalya dikhnas, so kirade le roma.

1960: Burdi Mária

Khate ande Takácsi rakhadyilem ando 1928, aba ando Eftavardesh thaj trito bersh phirav. Ando 1971 avilem ande kado kher, majanglal mashkar le rom beshlem. Kaj o podo sas o telepo, bashavalo-telepo kade akharnas les, ke numa bashavalicka roma beshnas kothe, kade sar bish familija. Kasave cine papurane khera sas. Ande amaro numa jekh than sas, jekh shparhelto, thaj jekh shifoni. Andre pajardam e phuv thaj shutam andre kasavi makhjardi phuv, kodolasa makhlam tele e phuv, thaj shukareske kerdyilas. Petrovicko lampa sas amen. Pashal o kher pale jekh wc. Na sas kade te shuvas opre paji te tatyol, thaj najuvas – ande Gerence phirasas te najuvas. Inke chi xajing na sas kothe, kathe ande Pere phirasas

megvolt a hajam. Akinek volt pénze, bement Pápára, vett magának parókát, hogy ne lássák, hogy megcsúfították őket. Akinek meg nem volt, az kendőt kötött.

A csendőrök állandóan zaklatták a cigányokat, hol ezzel a kopaszítással, hol meg a razziákkal. Egyszer olyan volt, hogy valaki lopta a tikokat a faluban. Kijöttek a csendőrök a telepre, kiállították sorba a cigányokat, az utcára, és egy kutyával vizsgálták, hogy ki vihette el a tikokat. A végén kiderült, hogy nem is cigány, hanem egy előkelő magyar családból vitte el egy ember. Sokszor megtörtént bizony, hogy éjszaka a cigányokra verték az ablakot a csendőrök. Akik meg beengedték őket, sokszor még a fazekakat is fölemelték, hogy mit főztek a cigányok.

1960: Burdi Mária

Itt, Takácsiban születtem '28-ban, a hetvenharmadik évemet taposom. 1971-ben költöztem ebbe a házba a cigánytelepről. A hídnál volt, zenész-telepnek hívták, mert csak zenészek, valami húsz család lakott akkor ott. Olyan kis zsupos, nádas házakban. A miénkbe csak egy szoba volt, egy sparhelt, meg egy szekrény. Megáztattuk a földet, aztán kenyőfölddel, ilyen agyaggal besárgítottuk, oszt szép lett tőle. Petróleumlámpánk volt. A ház mellett meg egy ilyen pottyantós véce. Nem volt ám az, hogy majd fürdünk, teszünk föl vizet és megmosdunk – a Gerencébe jártunk fürödni. Még kút se volt, ide jártunk a Perébe, jó fél óra járásra. Szegény apánk Szentlászlóra járt bandába, kontrás volt. Szegény anya, az

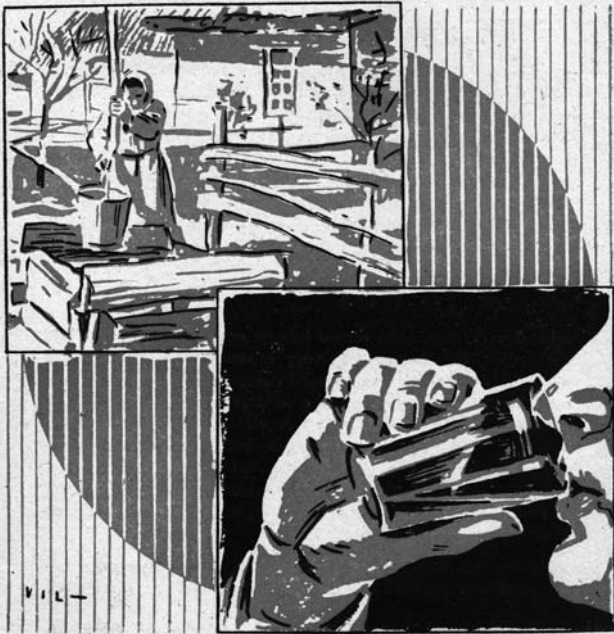
off, I understood. All my girlfriends' beautiful long hair gone. They were all crying, all envious because I still had my hair. The ones who had money went to Pápa to buy themselves a wig; to hide their baldness. Whoever didn't have a wig wore a headscarf.

The police were always harassing the Gypsies: once it was the raids, next time they'd shave. Once someone stole some hens in the village. The police came out to the settlement, and made all the Gypsies stand in a line; so that their dog could sniff out the one who took the hens. In the end, it turned out it wasn't even a Gypsy that stole the hen; but some Hungarian from some well-to-do family. The police came by real often knocking on the Gypsies' windows at night. Whoever let them in, the police would open up their pots and check out what they were cooking.

1960: Mária Burdi

I was born here in Takácsi in '28 and I'm 73 now. In 1971, I moved from the Gypsy settlement into this house. It was by the bridge, they called it the musician settlement, 'cause only musicians lived there then, about twenty families. They had these small houses with thatched roofs. In ours we had only one room, an oven and a cupboard. We made the ground wet, and covered it with this yellow clay; that made it real nice looking. We used kerosene lamps. There was an outhouse by the house. We couldn't just take water, boil it and wash ourselves, we had to go to the Gerence [stream] to wash ourselves. We did-

A JÓ IVÓVÍZ EGÉSZSÉGÉRE VÁLIK

A SZENNYEZETT VÍZ BETEGSÉGET OKOZ

O lasho palyi. Chipinzhardo than, panzhvardesheske bersha.

Az ivóvíz. Ismeretlen hely, 50-es évek.

Drinking-water. Unknown place in the 1950's

So das andar o uzho palyi/Amit a tiszta vízből adunk/Drink clear water: in print only

„O lasho palyi sastyipo kerel tuke. O melalo palyi nasvalyipo kerel.” Sastyipesko Ministeriumo. 1954.

„A jó ivóvíz egészségére válik. A szennyezett víz betegséget okoz.” Egészségügyi Minisztérium. 1954.

“Clear drinking-water makes you healthy. Polluted water makes you sick.” Ministry of Health, 1954.

pala o paji, kade sar jekh dopash chaso sas kanak khere reslam le pajesa. Muro choro dad ando Szentlászlóvo phirlas le romenca te bashavel. Muri dej pale phirlas te bikinel le kashki. Malomsok sas lako gav. Dur sas, dosta dur sas, thaj kothe phirlas sako dyes. Ande shkola purangles phirdem, thaj ande jekh coxa. Thaj kanak aba avilas o shil, avilas e tomna, aba atunchi chi zhanglem te zhav. Vi kade kanak shil sas, kasave lole sasle mure punre sar le pipachi. Deshushtare bersheski simas kanak avri ashilem andar e shkola, gelemtar butyi te kerav pe le farmura ande Zsigaháza, Ponyvád, Ihászi kathe phirdem.

(...)

Muro anavinke vi adyes Burdi Mária si. Murshanicko anav naj man, ke na mure shavoreske dadeste gelem romeste, karing jekh kaver, de chi kodo na sas lasho. Ando 1951 rakahadyilas muri shej, atunchi simas bisht thaj trine bershengi. Lako dad pale shukares bisterdas man. Opre dumal les vash le shavorengo potyinjipo. O mujalipo desh bersh rodas les, kanak rakhlas les.

No chi avral, chi andral na simas, vi e phuri xojajvelas pe mande, ke khamnyi kerdyilem la shasa, kode phendas chi trubuvav lake. No, phendem te na trubuvav, na trubuvav, mura sha me chi atunchi chi shudav. Butyi kerdem ande fabrika, sas kasave gazengo bov, kodolenge vudara kerdem opre, kothe aba majmishto sas, aba rodod varisode love. Kindem amenge jekh kher po telepo. (...) Butaig chi gelem romeste, zhuvindom muro trajo. Majpalal romeste gelem, baro böggöshi sas lo,

meg hát járt kosarazni, árulta őket. Malomsok volt a faluja. Messzi volt, igen messzi volt, és odajárt minden nap. Az iskolába elmentem mezítláb, meg egy szoknyába. Aztán amikor lehidegült, jött az ősz, akkor már nem tudtam menni. Így is, mikor hidegek voltak, olyan volt a lábam, mint a pipacs. Olyan 14 éveske voltam, mikor kimaradtam, elmentem dolgozni a majorokba napszámolásnak, Zsigáza, Ponyvád, Ihászi, ide jártam.

(...)

Hivatalosan a mai napig Burdi Máriának hívnak. Férjes nevem nincs, mert nem a gyerekeim apjához mentem férjhez, hanem egy másikhöz, de az se sikerült. 1951-ben születtem a leányom, akkor léptem a huszonharmadikba. Az apja meg elfelejtett szépen. Följelentettem gyerektartásért. A bíróság tíz évig kereste, mire megtalálta.

Hát se kint, se bent nem voltam, a nyanya is haragudott rám, mert megestem a leánnyal, azt mondta, hogy nem köllök neki. Hát, jól van, mondom, nem köllök, nem köllök, de azért a gyerekeimet nem dobom el. Bekerültem a gyárba, a gázkészülékek ajtaját szereltem, ottan már jobban főleveztem, keresgéltem. Vettem egy házat a telepen magunknak. (...) Nem mentem férjhez sokáig, éltem a magam életét. De aztán férjhez mentem egy nagyböggöshöz, az ember meg féltékeny lett, ütött-vágott. Elkergettem. Azóta, harminc éve, hogy egyedül élek. Én megütáltam akkor úgy a férfiakat, hogy soha, de soha rá se néztem senkire se. Ebből lett a bajom. Levágták a hajamat, de le ám! Akkor kaptam meg a

n't even have a well. We had to come out here, to Pere, a full half-hour's walk, to get water. My poor father used to go out to Szentlászló; he played in some band there. He played the viola. My poor mother used to sell baskets at the market. She went to Malomsok village. It was far, real far; and she went there every day. I used to go to school barefoot, and wearing a skirt. Later, in the fall, when I got cold, I couldn't go. Even so, when the colds came, my feet got real red. I was about 14 years old, when I left school and went to work the land for day-wages. I worked in Zsigáza, Ponyvád, Ihászi and other places...

(...)

I am still officially Mária Burdi. I use my maiden name, because I didn't marry my child's father; I married someone else and that didn't work out either. My daughter was born in 1951; I just turned 23 then. Her father just forgot about us. I sued him for child support. It took the courts ten years to find him.

I was neither here nor there at the time; mama was upset, 'cause I got pregnant with my daughter; and she said she didn't need me anymore. Alright, I said, if you don't need me, then you don't need me; but I'm not going to throw away my kid. I got work at the factory, I made the doors for gas heaters. I was doing better there, making money. I even bought us a house on the settlement. (...) I didn't get married for a long time; I lived my own life. Then I married a bass player: he was real jealous; he'd beat me and hit

voj pale daravlas man, marlas shinlas man. Nashadem les. Aba tranda bersh kaj korkori sim. Graca kerdyilas man kathar e mursha, kade sar chikanak chi diklem majdur pe le mursha. Andar kado sas man bajo.

Tele shingerde mure bala, tele! Atunchi xuterdem muro papiroshi, ke ande fabrika sas kasavo dikhipo kon si uzho. Dikhnas amare bala, mishto dikhnas. Me xuterdem muro papiroshi kathar o butyako shero. Kathe pale andar xolyi tele shingerde mure bala, trinshtar shingalo xuterdas muro kuj, andre ingerde man ande jekh kasavi kolyiba. Kothe ingerde man andre. Tele xuterde mure vasta, mure punre thaj kade shingerde tele mure bala. Kasave pecisajle. Ke sas o gavesko shero o Paksi, e phari butyi phaglas les vash mande. Kamlas man, me pale chi mukhlem man, phendem leske: so kames, tu prikezhija, inke zhuvlyi trubulosas vi tuke! Thaj voj pale phendas: ash numa, avel inke kasavi vrema ke zhungalyipo kerav tusa. Thaj vi kerdas, te xal les e pustija! Tele xuterdavadas man le shingalenca, thaj tele shingeravadas mure bala, dabe xuterdem angla kodo dyes muro papiroshi andar e fabrika.

Ratyasa kerdem atunchi butyi. Aba primavera sas. Detehara karing o oxto chaso shaj avilemas khere, karing o podo aba azhukarnas man le shingale, trin zhene sas le. No, phenel o shingalo, tut azhukardam. Phenav lenge sostar azhukarde, chi dikhen ke andar e butyi avav, aratyi butyi kerdem! Vash kode azhukardam tut, ke phende ke ratyasa keres butyi. Chi na dikhnas man, khanchi, aba vi tele

tisztasági papíromat, mert gyárban volt a tisztasági vizsga. Megnézték a fejünket, szálanként a hajunkat. Megkaptam a művezetőtől a tisztasági papírlevelet. Itt meg bosszúból levágták a hajamat, három-négy rendőr fogott karon, bevitték egy ilyen bódéba. Oda toloncoltak be. Lefogták a kezeimet, lábaimat, úgy nyírták le a hajamat. Bizony. Ilyenek történtek. Mert a Paksit, a volt a tanácselnököt a nyavalya törte értem. Szerelmes volt, én meg nem hagytam magamat, mondtam neki: mit akarsz tőlem, te csúnya törpe, még neked is nő köll! Oszk aszondta nekem: megállj, lesz még olyan alkalom, hogy csúffá teszlek. És meg is tette, hogy a fene essen bele! Lefogattott a rendőrökkel, aztán megnyíratott bosszúból, hiába kaptam meg előtte való nap a tisztasági levelet a gyárból! Éjjeles voltam. Olyan jó mély tavasz volt. Reggel nyolc körül nyugodtan jöttem haza, a hídnál már vártak a rendőrök, hárman. Na, aszongya az egyik, éppen magát vártuk! Mondom, miért várnak, hát nem látják, hogy a munkából jövök, éjjeles voltam! Aszongya, éppen azért várjuk, mert mondták, hogy éjjeles. Meg se néztek, semmi, mán vittek is és lekopaszítottak erőszakkal. Lefogták a kezemet, lábamat, teljes tehetetlen voltam. Az egyik rendőr a lába közé szorította a fejemet, úgy nyírtak kopaszra, levágták a drága hosszú hajamat. Meg se néztek semmit se. Hiába mondtam én, hogy otthon van az igazolásom, hogy nem vagyok tetves, nem hallgattak meg. Olyan bánatos lettem, mert a gyárba el voltam ismerve, hogy egy hétre rá megittam a sok hypót.

me. I got rid of him. Ever since, for the last thirty years, I've been living alone. I learned to hate men so bad back then that I didn't ever look at anyone after that. And that's what caused my problems.

They cut my hair, and they cut it good! I had just got my "certificate of cleanliness" from the factory, 'cause they checked for cleanliness at the factory. They checked every single strand of hair very carefully. I got the certificate from my boss. Then here, out of revenge, they cut my hair. Four or five officers grabbed me by the arm and took me into this stall. I was forced in there. They pinned down my arms and legs and cut my hair. Yes. These things did happen. Because Paksi, he was the council chief, he was head over heels for me. He was in love with me, and I had none of it, I'd say, what do you want from me, you ugly dwarf, even you need a woman? He says, you stop that now, the time will come when I'll get my revenge. And he did, that cursed bastard! He got the police to hold me down and cut my hair; made no difference that I got that certificate from the factory the day before!

I worked the nightshift. It was spring, a real nice one too. I was coming home at around 8 in the morning. The police were already waiting for me by the bridge; there were three of them. Well, says one, you're the one we've been waiting for. Why've you been waiting, I say, can't you see I just came back from work, I do the nightshift. That's exactly why we've been waiting, he says,

murade man zorasa. Tele xuterde mure vasta, mure punre, chi na zsanglem te kerav khan-chi. O jekh shingalo mashkar lesko punro kikidelas muro shero, kade shingerde tele mure lunge bala. Chi na dikhle khanchi. Dabe phendem me lenge ke khere si muro papi-roshi ke chi sim zhuvai, chi na ashunde. Kasavi brigaki kerdyilem, ke ande fabrika pin-zharde man, ke mishto kerav butyi, pala jekh kurko pilem o but hypovo.

Phirdem me te kerav butyi vi atunchi, le gazhe chi azbanas man ke zhanenas, uzhi sim. Andre phanglem muro shero, andar o lazha-vo. Vi o butyako shero, vi o drabari xojajve-las. Kado naj chacho, kathe diklam la, uzhi sas, kutka pale tele murede la. Pilem o hypo-vo, spuma avilas andar muro muj. Atunchi andre avilas muri shej, chi lem la sama, ke aba atunchi chi simas mande. Chingarkerlas, jaj e mama pilas o but hypovo, ke e hypovski glazha kothe sas pasha mande. Sama lela e glazha, kade muntusarde muro trajo. Avri akharde e ambulancija, andre ingerde man ando hospitalo ande Pápa. Avri thode muro per. Kade muntusarde man.

Kade zhanav ke varikon aba iskirisardas pala kado ando ministerimo, aba chi seroj kon sas.

Jártam én dolgozni akkor is, de a magyarok nem bántottak, mert tudták, hogy tiszta vagyok. Bekötöttem a fejemet, szégyenfejre. A gyári művezető meg az orvos is mérgelődött. Ez nem igaz, hogy itt megvizsgáljuk, tisztának találjuk, ott meg megnyírják! Megittam a hypót, csak habzott a szám. Akkor bejött a lányom, nem vettem észre, mert eszméletlen voltam. Elkezdett kiabálni, jaj, anyu megitta a hypót, mert a hypós üveg meg ott volt mellettem. Időbe észrevettek, ez mentette meg az életemet. Hívták a mentőt, bevitték a kórházba Pápára. Csövet dugtak le nekem, kimosták a gyomrom. Így mentettek meg engemet.

Ugy tudom, hogy egyszer valaki írt a minisztériumba evégett, nem emlékszem, ki.

‘cause you’re on the nightshift. They didn’t check anything they just took me and shaved me by force. I had my arms and legs pinned down, I couldn’t move. One of the police put my head between his legs, that’s how they shaved off all my long hair. They didn’t check anything. They didn’t care when I told them that I have a certificate from the factory that proves that I don’t have lice; they didn’t listen. ‘Cause the factory even said I was clean, I was so depressed that I drank a ton of chlorine.

I still went to work; but the Hungarians gave me no problems, ‘cause they knew I was clean. I wore a scarf to cover my shameful head. Even the factory boss and the doctor were both real angry about it. I can’t get over it, we examine you, find you clean; and then they go out and shave your head! I drank the chlorine, and my mouth just started foaming. My daughter came in but I didn’t notice her, ‘cause I was unconscious. She started to shout, Oh my! Mom drank chlorine, ‘cause the bottle was right there next to me. They found me just in time; and that’s what saved my life. They called the ambulance and had me taken to the hospital in Pápa. They stuck a tube down my throat and washed my stomach. That’s how they saved me.

I kind of remember someone writing a letter about this to the ministry; but I can’t remember who it was.

Burdi Aladár

Ando 1949-o rakhadyilom kathar 1983 majushi beshav kathe, opre lom pel shavora so phiren pala lende love thaj manglom inke kathar o OTP-vo kade cirdom opre o kher. Kana inke na dine man le phurikane love atunchi pe le Pápajako farmo kerdom butyi bisht thaj panzh bersh, pasha kaver manushende keros butyi. De vi molnári somas me, sakofelo butyi keros. Kothe shudenas man kaj trubulas o manush, pala kode nasvalo kerdyilom mure mashkaresa thaj kade xutyilav le phurikane love. Duvar shinde man opre: ando kaver bersh ando januári, thaj ando juliushi. So shaj zhanav te kerav, kade si. Ando 1957-o avilemtar kathar le roma ando gav. Muro dad baro bógóshi sas, pala kode pasha kaver manushende kerlas butyi. Pala kode ando 1962-o traktoroshi kerdyilas. Muri dej pale khere sas amenca. Ande vulyica numa ame korkori samas roma. Atunchi kadi bari butyi sas. De avri ingerde vi amen le majbut romenca thaj vi amen najarde. Ando 1960-o oktoberi-novemberi. Detehara ushtyilam opre getsarasas mura phenyasa thaj mura kaver phenyasa ande shkola. Muro dad khere sas inke, kado na sas mish-to, ke trubulas te zhal ande butyi deteharasa, phendas ke na daras, ke kathe si le shingale anglal o kher. Andre ando gav numa o Vilmosi beshlas inke, vi len ingerde.

Ande avlina numa ame beshlam roma. Op-re huradasas amen, thaj gelam po telepo, o shingalo pale avilas amenca. Perdal gelas pel vulyicako kaver rig, kade avilas pala amende, te na dikhen le gazhe, te na keren amenge

Burdi Aladár

1949-ben születtem. 1983 májusa óta lakom itt, felvettük a gyerekek után a szocpolt meg hitelt, úgy húztuk fel ezt a házat. A nyugdíjazásom előtt a Pápai Állami Gazdaságban dolgoztam 25 évig, segédmunkás voltam a takarmánykeverőbe. De molnár is voltam én ott, ilyen vegyes, mindent csináltam. Oda tettek, ahová kellett az ember, aztán lenyugdíjaztak a gerincem végett. Kétszer műtöttek tavaly: januárban meg júliusban. Mit tudok csinálni, bele kell nyugodnom.

'57-ben jöttünk el a cigánytelepről a faluba. Apám nagybőgős volt, utána segédmunkás, aztán '62-ben traktoros lett. Édesanyám meg otthon volt velünk. Az utcaban egyedül csak mink laktunk cigányok. Akkoriban ez nagy dolog volt. De kivittek minket is a telepre a többi cigánnyal együtt megmosdatni. 1960 októberben vagy novemberben volt. Reggel keltünk föl, készültünk az iskolába a nővéreimmel meg a húgommal. Apám otthon volt még, ez furcsa volt nekünk, mert reggel dolgoznia kellett volna, mondta, hogy ne ijedjünk meg, itt vannak a rendőrök a ház előtt. Rajtunk kívül csak a Vilmosék laktak még a faluba cigányok, őket is elvitték. Az udvarba csak mink laktunk cigányok. Felöltöztünk, elindultunk a telepre, a rendőr meg kísért minket. Átment az utca másik oldalára, úgy jött utánuk, hogy ne lássák a magyarok, ne csináljon csúfságot belőlünk. Az én hajamat nem nyírták le, mert tiszta volt, ha nem is volt fürdőszobánk, de arra emlékszem, hogy a sarokban, egy kupacban rengeteg haj volt.

Aladár Burdi

I was born in 1949. I've been living here since May 1983. I built the house using a state loan and government child-welfare payments. Before I retired, I worked for 25 at the Pápa State Farm as an assistant at the feed-mixer. But, I worked as a miller there, too; I did a bit of everything. They put me wherever they needed someone; then with my spine in ruins I had to retire. I had two operations last year, one in January and one in July. What can I do, I've got to learn to live with it.

In '57 we moved from the settlement to the village. My father was a bass player, then a labourer; and then in '62 he became a tractor driver. My mother used to stay at home with us. At the time, we were the only Gypsies on that street. That was pretty unusual those days. But they took us out to the settlement to wash us with the rest of the Gypsies. This was in 1960, in October or November. We woke up in the morning and were getting ready to go to school with my sisters. My father was still at home, that was a little weird for us; 'cause he normally had to go to work in the morning. He told us not to worry, and that the police were in front of our house. The only other Gypsy family in the village was the Vilmos family; and they took them, too. We were the only Gypsies in the courtyard. We got dressed and started to walk towards the settlement; the officer escorted us. He went across the street and escorted us from a distance to keep us from looking like fools in front of the Hungarians... They didn't cut my hair; 'cause it was

lazhavo. Mure bala chi shingerde tele ke uzho sas, vi te na sas amen najariposko than, numa pe kodo seroj, ke ande jekh rig but bala sas teleshingerdo.

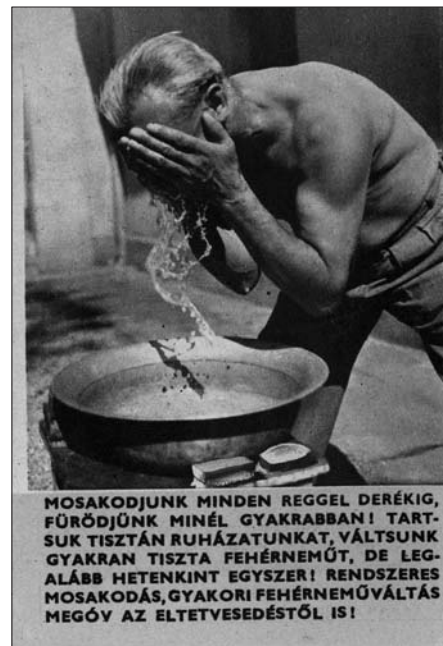
„József”

Le Takácsijake romen sa tele dikhnas le gazhe. Ame ando 1960-o aba chi behasas mashkar le roma, ba vi amenge avri trubulas te zhas mashkar lende, vi amaro shero te dikhen. Kothe malade tele jekh vatra pasha o Gerence, kothe sas o najaricko than, shudre pajesa. Nanges tradenas andre le murshen tela o paji, pala kode andre phurdenas len, thaj tele kushlisarde len. Chi lam sama khanchi. Shingalenca avile, krujal phandade le romen-go than. Kaj sako kher kothe gele botasa ande lengo vast. Shinnas, marnas le romen. Nashtig vorbisardas khonyik lenge ke atunchi aba uralas e bota. Sas kon mergisardas pes ando lazhaso, sar kode chorri Horváth Jolán. Bisht thaj trine berhengi sas. Avri shindas pes andar le shingalenge vast, andre nashadyilas ando kher, thaj kanak pala late gele le shingale, aba atunchi voj pilas o hypovo. Aba vi ingerde la ande Pápa ambulancijasa. La na zhangle tele te muraven le majbuten sa tele murade. Na sas kothe diferencija.

Jekh vaso palyi: kathar propagandicko lil zhi kaj o chachipo.
Egy lavór víz: propagandaanyagtól a valóságig.
A tub of clear water: from propaganda to reality.

„József”

A takácsi cigányokat állandóan lenézték a magyarok. Mink hatvanban már nem a cigánytelepen laktunk, de nekünk is ki kellett menni a cigánytelepre, hogy megnézzék a fejünket. Ott ütöttek le a sátrat a Gerence parton, ilyen zuhanófürdő volt benne, hideg vízzel. Anyaszűz meztelenül küldték be az embereket a víz alá, utána meg befújatták az egész testüket, meg kopaszra nyírták őket. Meglepetésszerűen kezdődött. Rendőrökkel jöttek, körbezárták a cigánytelepet. Minden lakáshoz oda mentek, gumibot a kezükbe. Ütötték, vágták a cigányokat. Nem lehetett szólni se nekik, mert már repült a gumibot. Voltak, akik megmérgezték magukat szegényükbe, mint az a szegény Horváth Jolán. Huszonhárom éves volt. Kiszabadult a rendőrök kezéből, beszaladt a házba, oszt mire utánamentek a rendőrök, már megitta a hypót. Mindjárt vittek Pápara mentővel. Azt nem tudták lenyírni, de a többit azt mind leköpesztették. Nem volt ott különbség.

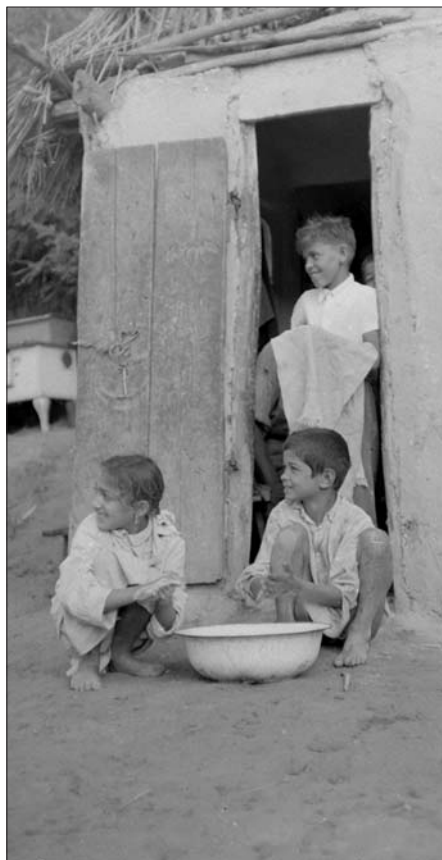
„Thovas amen sako detehara zhikaj mashkar, thovas amen majbutivar!
Inkras amare gada uzhas thaj las opre uzho parnogad, keras kade kurkenka! But thójipo thaj but gadenge parujiyo losare! amen kathar le zhuva!”
Sastyipesko Ministeriumo: „Uzhipo–Sastyipo” propagandicko lil. 1963.

Az Egészségügyi Minisztérium Tisztaság–Egészség című szórólapja. 1963.

“Wash your upper-body every day and have a bath frequently!
Sanitize your clothes, change underwear regularly, at least once a week! It helps you prevent lousiness.”
From the flyer of the Ministry of Health “Cleanliness and Health” 1963

Chipinzhardo than, Panzhvardesheske bersha.
Ismeretlen hely, 50-es évek.
Unknown place, in the 1950's.

Kercseliget, shovardesheske bersha.
Kercseliget, 60-as évek.
Kercseliget, 1960's.

clean, even if we didn't have a bathroom. But I remember seeing this big pile of hair in the corner.

"József"

The Hungarians always used to look down on Takácsi Gypsies. By 1960 we didn't live on the Gypsy settlement anymore; but we also had to go have our hair checked. They put up a tent on the shores of the Gerence; it had some kind of shower inside that worked with cold water. People were sent in under the water buck naked; then they sprayed their whole body and shaved their hair off. They came out of nowhere. They came with the police and surrounded the Gypsy settlement. They went into every home with their nightstick at hand. They hit and beat the Gypsies. You couldn't say anything, 'cause the nightstick immediately came flying. In their shame, some even tried to poison themselves, like poor Jolán Horváth. She was just 23. She freed herself from the police's grip, ran into the house; and by the time police'd caught up with her, she'd already drank the chlorine. She was immediately taken to Pápa by ambulance. They couldn't shave her, but they got all the others; made no difference.

„Sas jekh romnyi opre shudenas la pe jekh baro vurdon, kodo vurdon kade busholas IFA, avri marde andar late lake shavores, kethane phagle la. Shajke vi adyes kade kernas amenca, te na pecisardosas kodola romnyasa kadi.”

„András”, Pocsaj

Kado ando 1960–eshesko bersh sas. Ando muro trajo duvar kerde manca kado. Detehara krujal line le romenge khera le shingale, le ketani, avilas kodo baro vurdon, thaj kothe tordyilas angla amende. Dikhnas sakonesko shero, apoj opre beshade sakones po vurdon. Intrego rom trubulas te zhal, vi te rakhnas ande lende variso, vi te na. Kothe sakoneske trubulas te zhal. Akanak aba kaver luma si, aba naj kasavi. Sar ande jekh lageri te tradenas andre le manushen, kade tradenas vi amen. Sas jekh than kade akharnas István-telep, kothe cirde-nas opre jekh bari vatra. Kothe andre shudinde amen, shavoren, murshen, zhuvlyan. Atunchi apoj mukhnas pe amende o palyi, thaj kade najarde amen. Sas vi kasavo manush, but, kas vi marde, numa pala kede iskirinde lil ande Ketanenge Prosectura, atunchi na sas majbut maripo. Sas jekh romnyi opre shudenas la pe jekh baro vurdon, kodo vurdon kade busholas IFA, avri marde andar late lake shavores, kethane phagle la. Shajke vi adyes kade kernas amenca, tena pecisardosas kodola romnyasa kadi. Numa atunchi avri avilas le Ketanenge Prosectura, thaj tele tordyardes sakofelo. Jekh shingales vi ande temlica andre ingerde.

„Volt egy cigány asszony, lökték fel az IFA-ra, kiverték belőle a gyereket, összetörték. Lehet, hogy a mai napig csinálnák, ha azzal az asszonnal nem történt volna meg ez”.

„András”, Pocsaj

Ez az '60-as években volt. Életemben kétszer csinálták ezt. Korán reggel rendőrök, katonák körbevtették a telepet, jött egy IFA, odaállt elibünk. Megnézték mindenkinek a fejét, oszt felültettek mindenkit az IFA-ra. Minden romának kellett mennie, ha találtak benne valamit, ha nem. Ott mindenkinek menni kellett. Fejlődik a világ, most már nincs ilyen. Mint egy lágerbe hajtották befele a népet, úgy hajtottak minket is befele. Volt egy hely, István-telepenk nevezték, ott húzták ki ezt a sátrat. Oda behánytak mindent, gyerekeket, embereket, asszonyokat. És akkor megengedték a zuhanyzót, el kezdtek fürösztelni bennünket. Sok embert meg is vertek, úgyhogy ezt utána jelentették a katonai ügyészségnek, és akkor így megszüntették ezt az egészet. Volt egy cigány asszony, lökték fel az IFA-ra, kiverték belőle a gyereket, összetörték. Lehet, hogy a mai napig csinálnák, ha azzal az asszonnal nem történt volna meg ez. De kiszállt a katonai ügyészség, és leállították az egészet. Ez a rendőr-törzsőrmester börtönbe is került.

“There was a Gypsy woman, they pushed her up on the IFA truck and beat the baby out of her, and completely broke her. They might still be doing it today, if that hadn't happened with that woman.”

„András”, Pocsaj

This was back in the '60s. It happened twice in my life. Early in the morning police and the army surrounded the settlement; and an IFA truck pulled up in front of us. They checked everyone's hair and forced everyone up onto the IFA. All Roma had to go didn't matter if they found anything in your head or not. Everybody had to go. The world's changed; they don't do that anymore. They herded us as if we were going into a concentration camp; that's how they herded us in. There was this place, it was called 'István-telep'; that's where they had the tent. They'd shove us all in there, children, men and women. They'd then turn on the shower and wash us. Many were even beaten. This was then reported to the army prosecutor; and they stopped doing these altogether. There was a Gypsy woman, they pushed her up on the IFA truck and beat the baby out of her, and completely broke her. They might still be doing it today, if that hadn't happened with that woman. But the army prosecutor got out then and stopped the whole thing. That police sergeant-major was even sent to prison.

„Jóska”

Detehara karing le inja chasura avile le poli-carura thaj le ketani, krujal xutyilde le romen. Sakones avri tradinde anda'l khera. E vatra kothe tordyarde opre kaj akanak e bálenço foro si. Lasho baro sas, kade sar deshvar deshupanzh meteri, kade apoj andre reslas vi tranda manush. Kade najilam. Te rakhnas numa ande jekh manush zhuv, tele randenas sakones. Intrege manushen. Vash jekh saknen. Zhuvlyen, deshushov-deshoxto bershengiren. Lenge sa jekh sas. Tele beshade le manushen ande jekh oskamin, kade randenas len tele, sas kas vi tele phangle. Vi le zhuvlyenge tele trubulas te shuden penge gada, nanges te ashen. Le mursha kade dikhnas e introgo bútyi, sakofelo, sar akanak me tut dikhav. Na's kothe kecmeç. Kon na mukhelas pes, shin-nas-marnas les. Kadoj o chachipo. But zhenen avrixutyilde. Vi zhuvlya. Kaj chi mukhlas pes. Le mursha aba avri kamenas te phagen, ba nashtig kerdesas, numa pe khancheste shaj gelenas, ke kasave but shingale sas. Krujal xutyilde e vatra. Sar me seroj kado duvar pecisajlas. Kado ando 1966-esko bersh sas, milajesa. Sakones kushleske kerde. Sa jekh sas, mukh te zhal introgo. Vi ande kaver gava, na numa amende. Vi ande o Szentpéterszego, vi ande Gáborján, vi ande Hencida. Sas vi ande Váncsoda, vi ande Mezőpeterd. Kade sar ande sako gav.

„Jóska”

Reggel olyan kilenc óra körül jöttek a policárok meg a honvédség, körbefogta a telepet. Mindenkit kihajtottak a házakból. A sátrat ott állították fel, ahol most a disznóvásár van. Jó nagy volt, vagy tízszer tizenöt méter, úgy-hogy vagy harminc ember befért. Úgy füröd-tünk. Találtak egy emberbe tetvet, lenyírták az egészet. Mindenkit. Egyért az egészet. Asszonyokat, tizenhat-tizennyolc éveseket. Ez nekik nem számított. Leültették egy széke-be az embert, és úgy nyírták, volt, akit le is kötöttek. Az asszonyoknak, nőknek is le kellett vetközni csupaszra, tiszta pucérra. A férfiak is úgy látták az egészet, mindent, mint ahogy én most magát. Nem volt ott kecmeç. Amelyik nem akarta, azt ütötték-vágták. Ez az igazság. Hát sok kikapott. Nő is. Mert nem engedte. Az emberek már majdnem kitörtek, de nem mentek volna vele semmire, mert annyian voltak a rendőrök. Körbefogták az egész sátrat. Ahogy én emlékszem ez kétszer volt. Ez 1966-ban volt, nyáron. Mindenkit lekopaszítottak. Egybe volt, hagy menjen az egész. Volt más községekben is, nem csak nálunk. Szentpéterszegben is megvolt, Gáborjánban is, Hencidán is meg volt. Váncsodon is megvolt, Mezőpeterden is. Szóval mindenütt.

“Jóska”

In the morning at around 9, the police and the army came and surrounded the settlement. They drove everybody out of their homes. The tent was put up where we now have the pig market. It was real big, some ten by fifteen meters; so about 30 people fit in. That's how we showered. They found lice on one person; and they shaved us all. Everybody. All 'cause of the one. Ladies, 16-18 years old. To them it didn't matter. They forced the person to sit down on a chair; and then they shaved him. Some were even tied down. Women and ladies had to get completely undressed. All naked. The men saw the whole thing, the same way I see you now. There was no falling out of line. Anyone who didn't want to was beaten hard. That's the truth. Many were beaten. Even women. 'Cause they didn't want to. People almost started to riot, but it wouldn't have been any good, 'cause there were so many police. They surrounded the whole tent. As far as I can remember, it happened twice. This was in the summer of 1966. Everybody was shaved bald. It was all done in one sweep. They did it in other communities, too, not just ours. They did it in Szentpéterszeg, Gáborján, too; and in Hencida, and also Váncsod and Mezőpeterd. Pretty much everywhere.

„Maj palal o Lojzi thaj o shingalo tele xutyilde man. Tele shinde mure bala. Me apoj xutyildem jekh tover, te na zhana khatar – xal e karabina muri rinza – ande lende shinav o tover”

Barkóczi Ernőné, Parád

Ande jekh milaj kade shtarvar avile te najaren, ando sako shon avile. Le shingale krujal xutyilde le romenge khera, thaj sakones najarde. Nashtig shaj zhanglam kanak aven, numa avnas, andar sako kher avri tradinde le romen, dikhnas lengo shero, lenge gada. Kadi lazhasveski butyi sas, so perdal ingerde le shingale. Kaj sako kher rodenas. Nashadyile e roma le Kissóseszke, le vesheske, inke vi pushkinnas pala lende le shingale. Sas kade, kana avri resle le shingale, na sas aba numa duj-trin roma, aba nashadyile. Kanak aba pale avile andar o nashadyipo, ande godyi-shero marde len, inke vi le romnyan. Jekhvar panzh shingale avile avri, avri ashile po drom, kaj le rom kamnas te nashadyontar. Atunchi sakones najarde. Sas kasavi romnyi kon ando uzhipo majanglal sas, vi la najarde. Opre cirdenas jekh bari vatra, thaj kade najarde le romen. Andre gele le roma, shukares tele kidinde penge gada thaj najarde len. Andre gele, dikhle lengo shero, vi le romnyange, vi le murshenge. Sas kaske nichu na sas ande lesko shero khanchi, thaj vi kade tele murade leske bala. Sas kade trin bersh ke kade kerdinde amenca. Me chi jekhvar chi najilom, chi jekhvar na, kade te del o Del te nashav sar o leno, me jekhvar te naji-

„Végül a Lojzi, meg a rendőr lebirkózott. Megnyírtak. Én oszt fogtam a baltát, ha el nem mennek – egye el a rákíz a gyomromot – beléjük vagdosok.”

Barkóczi Ernőné, Parád

Vagy négszer jöttem fürdetni egy nyáron, minden hónapban jöttem. A rendőrök körülállták a cigánytelepet, oszt mindenkit megfürdettek. Nem lehetett tudni sose, mikor jönnek, csak jöttem házról-házra, kihajtották a népet, megnézték a fejüket, a ruhájukat. Nagy sor vót az a szemtelenség, amit véghezvittek azok a rendőrök. Minden háznál kutattak. Elszaladtak a cigányok, menekültek Kissós-nak, az erdőnek, még lőtt is utána a rendőr. Néha mire kiértek a rendőrök nem volt már csak kettő-három cigány, elmenekültek. Mikor legközelebb jöttek, a szökésér' is agyabőbe vették őket, még az asszonyokat is. Egyszer öt rendőr jött ki, elállták az utat, amerre menekültek vóna. Akkor mindet megfürdették. Hiába tiszta vót, első asszony vót, akkor is megfürdették. El vót kerítve ponyvával, oszt úgy fürdették a cigányokat, Bementek szépen, levetkeztek, oszt megfürödtek. Megnézték a haját az asszonyoknak, meg az embereknek. Vót, hogy akinek nem vót a fejibe, azt is megnyírták. Vagy három esztendőbe, hogy így nyírtak. De én nem fürödtem, egyszer se fürödtem, fussak mint a patak, ha egyszer is fürödtem. Adtak tetűirtót nekem is, de én nem szórtam be vele, mer a hajuk elment

“Lojzi and the officer overpowered me in the end. They shaved me bald. I then grabbed the axe, and if they hadn't left, God be my witness, I would've gotten them with it.”

Mrs. Ernőné Barkóczy, Parád

One summer they came to bathe us about four times, once a month. The police surrounded the Gypsy settlement and they had everyone washed. We never knew when they would come, they just came house-to-house, drove everyone out of their home, and checked their head and clothes. The police were real arrogant. They searched every house. The Gypsies ran away, escaped towards Kissós, the forest; the police even shot at them. Sometimes, by the time the police arrived, there were about two-three Gypsies left; the rest had escaped. Next time they'd come, they'd beat everyone black and blue for having escaped, even the women. Once five police came out and they blocked the route we used to escape. They bathed everyone. Didn't matter if they were clean, or with child, they were all bathed. The area was closed off with this canvas. The Gypsies would go in nicely, get undressed and wash. They checked both men's and women's hair. Some didn't have anything in their hair, they were shaved too. This shaving went on for some three years. But, I never washed, not once. I'll be damned, if I did. They gave us something to kill lice, I didn't use it, 'cause it

lom. Dine vi man posh pal e zhuva, me na shutom pe mure bala, ke ashundom zhanatar amare bala kathar e posh. Jekha romnyake kattyi shute pe lako shero ke, lako shero kade ashilas sar muri palma. Sa gelastar lake bala. Inke vi le romnyan marde. Ke sakoneske si muj.

Gazhen na najarde, numa le romen. Pe lende hurinde le gazhe, le romen na sas patyiv, chi atunchi o cheri tele te kerdosas butyasa. Maj dulmut jekh rom avri te maladas tranda-shtarvades mijja vajki, ba chi ande kattyi chi dikhnas sar kas tele chingarden. Inke chi le bashavalicke romen chi dikhle khandeske.

Chi bistrav kothe sas amende muro kumnato o Nyako. Baro bashavalo manush sas, klarinetoshi. Karing o panzh chaso avile le shingale, le Nyakoves chi pinzharde, vi les kamle te najaren, kamle te maren les. Me pale kade sar simas bare pherresa, khamnyi simas, kothe asilem. Khanaspen zureles le roma, le romnya inke majmishto, inke vi lenge gele le shingalenge.

(...)
Jekhvar vi mange tele shingerde mure bala. Ando Parádo beshlem, kaj e Sári kirvi. Muri Sutyi shove shonengi sas, muro rom aba mulas. Avile te dikhen amen, rakhle jekh zhuv, ande la Sárijako shero, avri line thaj pe jekh papiroshi shute, kade dikhnas. Ba atunchi chi shinde tele lake bala, ke chi sas kothe kattyi manusha. Me atunchi chi simas khere. Ba aba khere simas pe o kaver kurko kanak pale avile. Avilas jekh drabari kade busholas Müller,

tőle. Egy asszonyt annyira szórtak, hogy úgy maradt a feji, mint a tenyerem. Mind elment a haja. Még az asszonyokat is megverték. Mer ugye, mindenkinek van szája.

Gádzsókat nem fürdettek, csak cigányokat. Azokra vótak nagyon rákapva, a cigánynak nem vót semmi embersége, ha az eget ledolgozta se. Egy cigány valamikor kivert harminc-negyvenezer válykot, de annyiba se nézték, mint akit leköptek. Még a zenészeket se.

Sose megy ki eszemből, hogy ott vót nálunk éppen a Nyakó, a sógorunk. Nagy zenezember vót, klarinétos. Őt órákor jöttek, a Nyakó idegen vót, meg akarták nyírni, meg fürdetni azt is, oszt nekimentek vóna, hogy ütik őtet a rendőrök. Én meg úgy, ahogy vótam, állapotosan, közélük álltam. Veszekedtek a cigányok, az asszonyféle meg pláne, még neki is ment a rendőrnek.

(...)
Egyszer engem is megnyírtak. Parádon laktam akkor a Sárinál, a komaasszonyomnál. A Sutyi hathónapos volt, az uram már meghalt. Jöttek vizsgálni, találtak egy tetűt a Sári fejibe, kivették egy papírra, oszt úgy nézték. De akkor nem nyírták meg, mert nem vótak ott a nyírások. Én akkor nem vótam otthon. De már otthon vagyok, mikor jöttek megint, rávaló hétre. Az orvos, úgy hitták, hogy Müller, a rendőr, meg a borbély, azt úgy hitták, hogy Vízler. Egyenesen jönnek be hozzánk. Jó napot, jó napot. De a Sári akkor már nem vót otthon, elment Nagybatonyba az anyósához, mert nagyon szegyeellte magát. Úgyhogy azt

makes your hair fall out. One women got so much of that lice-killer that there wasn't any more hair on her head than there is on my palm. All the hair gone. They even beat the women; 'cause they didn't keep quiet.

They never bathed the 'Gadge', just the Roma. That's who they had it in for: the Gypsies had weren't human, didn't matter if they worked off their whole day like dogs. This one Gypsy could make 30-40 000 adobe bricks, they still treated him like scum. For musicians, it wasn't any better.

I'll always remember how Nyakó, my brother-in-law, happened to have been here. He was a big musician, a clarinet player. They came at five, Nyakó was an outsider and they wanted to shave his head and bathe him too; the officers were about to attack him. And I, pregnant and all, stood between them. The Gypsies were shouting and arguing, especially the women, they even attacked the police. (...)

Once I was shaved, too. I lived in Parád, at the time, at my friend's Sári's. Sutyi was six months old; my husband had passed away. They came to check our hair and found a louse on Sári's head. They put it on a piece of paper and looked at it. But, they didn't shave her head, 'cause the barbers weren't there with them. I wasn't home. But, I was home a week later when they came back. The doctor, Müller, the police officer, and the barber, Wiesler. They came right in. Hello, hello! But, Sári wasn't at home, she'd gone to her mother-in-law's in Nagybatony, 'cause she

thaj avilas jekh shingalo, thaj jekh borbiro kasko anav Vizler sas. Vorta aven andre amende. Lasho dyes, lasho dyes!

De e Sári aba na sas khere, gelastar ande Nagyatonyi kaj peski sokra, ke zurales lazha-jvelas pes. Kade sas ke kodolake chi shingerde tele lake bala, vash lake mure bala shingerde tele. Aven andre ande avlina, kothe tordyol jekh shingalo, jekh borbiro, thaj jekh kaver manush. Kaj si kaki thaj kaki? Phenav me, so me zhanav kaj si, gelastar! No dikhel muro shero. Te sas ande muro shero chi jekh lyik, te mutusajvav, te na ushtyav opre detehara te xoxavav! Phenel mange, „besh tele shinav tye bala”. Man? Phenel: tut. Mange tu chi shines tele mure bala, tya dako zhuklano sunticko del – me apoj leske. Kethane gelem le shingalesa, te na kethane gelem lesa te shuttyuvav, das e palma, vi me! Kothe marasas jekhakavres. Chaches avilas le romengo mujalo – kade akharnas les Lojzi. Kodo phenel leske o shingalo akhar kathe kodola romnya! Me pale phenedom so te akharel – chares muri mizh! Te shines mure bala, atunchi vi kures man, kernyol avri tyo perr... Thaj sako shingaleske! Palal apoj o Lojzi thaj o shingalo tele xutyilde man. Tele shinde mure bala. Me apoj xutyildom o tover, te na zhanar – te xal e karabina muri rinza – ande lende shinav o tover. Kado manca jekhvar pecisajlas, tele shingerde mure bala, kothe ashilem kushles.

Thaj zhanes so somas atunchi? Papinyaskinya. O nipo opre sasle mishkime, sosi kodo ke me papinyaskinya som, thaj kushlyi som. Gindyin tut kushlyi simas. Avri simas. No

nem nyírták meg, éngem nyírtak meg helyette. Jönnek be, a rendőr, az udvaron állt a borbély, meg megint egy ember. Hol van ez meg ez? Mondom, mit tudom én hol van, elment! No, megnézi a fejemet. De ha vót rajta még egy serke is, hát némujjak meg, csuda legyenek, ne virradjak fel, ha hazudok! Azt mondja, „üljön le, megnyírom”. Éngem? Azt mondja: magát. Engem nem nyírsz meg, az anyád kutya hétszentségit – én oszt neki. Összementem a rendőrrel, ha nem össze-mentem, hát száradjak meg, adta a pofont, én is adtam. Ott verekedtünk. Igenám, de jött a cigánybíró – úgy hitták, hogy Lojzi. Azt mondja neki a rendőr: szólítsd ezt az asszonyt! Mondom neki, hogy mit szólítson – nyald meg a picsám! Majd ha megnyírsz, mondom, meg is baszol, rothadjon ki a gyomrod! ... Mindent a rendőrnek! Végül a Lojzi, meg a rendőr lebirkozott. Megnyírtak. Én oszt fogtam a baltát, ha el nem mennek – egye el a rákíz a gyomromot – beléjük vagdosok. Ezzel voltam így egyszer, megnyírtak, teljesen kopaszra.

Oszt tudod mi vótam akkor éppen? Libapásztor. Fel volt a nép zúdulva, hogy a falu libapásztora vótam, oszt kopaszán. Gondold meg, kopasz vótam. Idegileg kivótam. Igenám, de a komám nagyon nagy ember vót. Nagyon gazdag ember vót, három gyereket keresztelt nekem. Oszt megtudta. Várjál, azt mondja, majd én elintézem azt a rendőrt. Egy hónapra rá mentem be Egerbe, találkozom a rendőrrel. Most már kapálj – én oszt neki. Kivetkeztettem az egyenruhából, kidobattam.

was ashamed. They couldn't cut her hair; so they cut mine. They came in the police; and the barber was in the yard and some other man, too. Where's so and so? I says, what do I know; she's gone! Ok then, he looks at my head. I didn't have a nit, I'll be a monkey's uncle and cursed to eternity if I'm lying. He says, "sit down, I'll cut your hair". Me? You, he says. You won't be cutting my hair, damn it! And I jumped him. The officer and me, we were at each other's throat, I'll be damned if we weren't; he slapped me, and I slapped him, too. We were fighting right there. Then came the Gypsy judge; they called him Lojzi. The officer told him, give this woman a warning. I says you know who's gonna be getting a warning! Lick my cunt! If you shave me, you'll have to fuck me, too, goddam! Lojzi and the officer wrestled me down in the end. They shaved me bald. I then grabbed the axe, and if they hadn't left, God be my witness, I would've gotten them with it. So I had my head shaved once.

Do you know what I did back then? I raised geese. The people were up in arms that I raised the geese for the village and I was bald. Think about it, I was bald. I was having a nervous breakdown. But my friend was a big shot. He was really rich, and the Godfather of all my three kids. And he found out. Just wait, he says, I'll take care of that officer. A week later I went to Eger and I met the officer. Now let's see what you can do! I got him out of uniform and kicked out of the police. He was kicked out for having shaved

muro kirvo baro barvalo manush sas, trin savores boldas mange. Thaj ashundas. Azhukar, phendas maj me avri kerav kodale shingales. Pe jekh shon gelem andre ande Egeri, rakhadyilem le shingalesa. No abakanak shaj xuttykeres – me apoj leske. Avri shudindem les kathar e policija.

Avri shude les ke tele shingerdas mure bala bidoshaki. Inke vi angla o mujalo kodo phendas o borbiri ke ande mande na sas chi zhuv, chi lyik.

Kidobták a rendőrségről, amié megnyírt engem büntelenül. Tárgyalás vót, még a borbély is azt mondta, hogy nem vót bennem se serke, se féreg.

me without reason. There was a trial, too, and even the barber said, that I had neither nit, nor louse.

Baro tholyipo. Chipinzhardo than. Panzhvardesheske bersha.

Nagy mosás. Ismeretlen hely, 50-es évek.

Washing-day. Unknown place, in the 1950's.

„Majanglal inke chi darade le shingale,
numa na zhanas te nandyon.
Le shingale pale chi tromajle andre te aven
po telepo, numa avral tordyonas pe vulyi-
ca. Chi tromajle andre te aven. Ame terne,
chingarkerasas, le phure pale sakofelo ser-
samura oprexuterde. Xojajvenas, ke ande
lende naj zhuva, thaj von uzhe si le, thaj
vi kade kamen te najaren len. Dabe sas
kade sar bisht shingalo, thaj panzh
drabari, le roma but sas, chi tromajle te
keren khanchi.(...)
Jekhvar chingarkerde, jekhvar na kerde
khanchi, maj pala kode, pala mizmeri
kade sar duj-trin chaso shaj sas, rucisarde
pe, geletar.
Chi zhangle te keren khanchi”

Monor

Ande Monori zhi kaj 1964 najarde le romen, andar
o mulengo kher kerde hospitalo, najariposko than, de
sas kanak vi po telepo najarde. Ando 1964 ando
juliusi sas kanak le roma chi mukhle pen.

Panzhvardesheske bersha

Kiss Lászlóné

Inke kolyibi sas kathe po romano telepo.
Avral-andral o kher uzho sas, tele makhle e
phuv, tele makhle o zido,numa zhuva but sas.
Amen chi murade, ke chi sas ande amaro
shero zhuv chikanak. (...) No, o Cs, o hospi-
talesko shero phirlas avri, thaj jekh zhuvlyi,
kon vurdonesa phirlas. Dikhnas len, si ande

„Először még nem fenyegetőztek,
csak egyszerűen nem mentek fürödni. Azok
meg nem mertek bejönni a telepre, csak az
utca elején álltak.
Féltek bejönni.
Mi, fiatalok kiabáltunk, az idősebbek meg
kaszákat, kapákat ragadtak.
Féltek bejönni.
Mi, fiatalok kiabáltunk, az idősebbek meg
kaszákat, kapákat ragadtak.
Fél voltak háborodva,
hogy nincs bennük tetű,
meg tiszták is, mégis fürdetni akarják
őket. Hiába volt húsz rendőr, meg vagy öt
orvos, annyi roma ellen nem mertek intéz-
kedni. (...)
Egyszer kiabáltak, egyszer nem,
végül oszt délután két-három óra felé
megunták, elmentek. Nem tudtak semmit
csinálni.”

Monor

Monoron 1964-ig mosdatták a romákat, legtöbbször
a volt halottasházból kialakított járványkórházban,
de olykor a telepen is. 1964. júliusában a romák
megakadályozták az akciót.

'50-es évek

Kiss Lászlóné

Még kunyhók voltak itt a cigánytelepen.
Kívül-belül a ház tiszta volt, mázolták a föl-
det, meszelték a falat, de tetű sok volt. Min-
ket nem nyírtak, mert nem volt a fejünkbe
tetű sose. (...) Hát a Cs., a járványkórház ve-
zetője járt ki, meg egy nő, autóval. Vizgáltak,
van-e bennünk tetű. Lenyírták a hajukat.

“At first the Roma weren't making any
threats or anything; they just didn't go in
to wash. The others didn't dare come into
the settlement, they just waited at the end
of the street. They were too scared to come
in. We, the young, were shouting, while
the elders took their hoes and scythes. They
were angry, 'cause they didn't have any
lice and they were clean, they still tried to
force them to wash. It didn't matter that
there were twenty policemen and about five
doctors, they were too scared to do any-
thing against so many Roma. (...)
Sometimes they were shouting; other times
they weren't. By about two or three in the
afternoon they gave up and left. They
couldn't do anything.”

Monor

The forced bathing of the Roma in Monor was car-
ried out until 1964. The bathing would generally
take place in a former mortuary that had been turned
into an epidemiology centre; however, on the occa-
sion at the settlement. In 1964, the Roma resisted
and, ultimately, thwarted the action.

The 1950s

Mrs. Lászlóné Kiss

Huts were still standing here in the Roma
settlement. The house was clean inside and
out, the floor and walls were painted; but
there was a lot of lice. We never had our
heads shaved; because we never had any in

lende zhuv. Tele shingerde lenge bala. Sas jekh shej Ilonka busholas, romeste kamlas te zhal. Vi lake tele shinde lake bala, kushlyi sas. Laki mami kerdas lake andar lake bal, jekh kaver. Kethane khuelas lake bala, thaj kade shutas opre pe lako shero. Kade kerde majpalal o bijav. O romano mujalo chi phendas khan-chi, vi voj daralas. Vi te na sas ande varikaste zhuv, vi atunchi tele shingerde leske bala, numa vash andar xolyi. Thaj vi kodal zhuvlyan, kon na pashlyolas tele leske. Thaj te vorbinde romanes. No, phenel, avrikurav me tusa! Pe kaste xojajvelas o Cs., kodolenge tele shinadas lenge bala. Inke vi le murshenge mustaca tele shinadas. Kasavo baro lazhavo sas.

Nagy Gyuláné

Kanak jekh piko aba avribaronas amare bala, aba vi avile. Kethane kidinde le romen, thaj andre ande hospitalo ingerde len. Vi telal, vi opral, andar sako than tele murade amen. Le mursha chi tromajle te zhan pe butyi, ke lazhavenas pen. Le zhuvlya pale dikhlo phandavenas pe pengo shero. Kanak jekha romnyake ando chikat sas cirdime o dikhlo, aba zhangle ke tele si shinde lake bala. Rovnas andar lazhavo le roma. Nichi na sas zhuv, numa andar xolyi kerde lenca.

But zhene avnas, o higienicko butyari, thaj inke a vulyicako mujalo zhutilas lenge. Le shingale pale krujal lenas o romano telepo, andar kotora zajdi trubulas te keran, pe penge dumo shudenas le roma, trubulas te zhan le shigalenca. Tradinde amen pel punre, sar le bakrura, sar kanak le biboldon deportalinde.

Volt egy lány, az Ilonka, menyasszony volt szegény. Neki is levágták a haját kopaszra. A nagyanyja csinált neki a hajából ilyen parókaféléket. Összefonta a levágott haját, azt tűzték a fejére. Így csinálták meg végül az esküvőjét. Megalázták a cigányokat, ez az igazság. A cigánybíró sem szólt semmit, félt az is. Ha nem is volt tetű valakibe, akkor is lenyírták, ha haragudtak rá. Meg aki nő nem feküdt le vele. Vagy mert cigányul beszélt. No, azt mondja, majd kibaszok én veled! Akire haragudott a Cs., azt mind lenyírta. Még a férfiak bajuszát is levágták. Olyan szegény volt.

Nagy Gyuláné

Alighogy kinőtt a hajunk, már jöttek is. Összeszedték a cigányokat, be a járványkórházba. Alulról, fölülről, mindenholnan leborotváltak minket. A férfiak nem mertek elmenni dolgozni, mert szégyenlették magukat. A nők meg kendőt tettek a fejükre. Amikor egy asszonynak már a homlokába volt húzva a kendő, tudták, hogy le van nyírva. Ordítottak szégyenükbe az emberek. Nem is volt tetű, csak bosszúból csinálták.

Rengetegen jöttek, a tisztasági felelős, az utcabizalmi meg segítettek nekik. A rendőrök körbevétték a cigány tabánt, a ruhából batyut kellett kötni, a hátukra tették a cigányok, és menni kellett velük. Hajtottak minket gyalog, mint a barmokat, mint amikor a zsidókat deportálták. A parasztok meg végignézték, ahogy vitték minket.

Az asszonyoknak hosszú hajuk volt, és mindegy volt, hogy volt benne tetű vagy

our hair (...) Cs., head of the epidemiology centre, came by car with another woman. They checked to see if we had lice, and cut our hair. There was a girl called Ilonka. The poor thing was a bride back then. They shaved her head, too. Her grandmother took her hair and made some wig out of it. She made locks out of the hair and stuck it to her head. That's how she ended up getting married. The Gypsies were humiliated; that's the truth. The Gypsy judge didn't say a word; he too was scared. Even if someone didn't have any lice, his head was shaved, if they had it out for him. Same was true for women who didn't sleep with him. Or those who spoke Gypsy. I'll show you then! Cs. would say. And anyone he had it in for, he'd have their head shaved. They even cut the men's moustaches. It was so humiliating.

Mrs. Gyuláné Nagy

Our hair had hardly grown back and they'd be here again. They'd get all the Gypsies over to the epidemiology centre. They'd shaved us from top to bottom, everywhere. Men didn't even dare to go to work, because they were so ashamed. Women wore headscarves. When they saw a woman wearing a headscarf down to her forehead, they knew she'd been shaved. People cried out of shame. There weren't any lice; and it was all done out of revenge.

They always had a lot of people come out, and the sanitary officer and the street-warden were helping them out. The police surround-

Le gazhe pale dikhnas, sar ingren amen.

Le romnyan lunge bala sas, thaj sa jekh sas, sas andre zhuv vaj na, sakes tele murade, vi opral vi telal, inke vi le princhanyen. Sa kasave zhungale samas, ke chi tromajlam te dikhas pe jekhekavreste.

Le shovardesheske bersha

„Mari nuna”

Sas Kanak jekhvar ande jekh bersh avile, sas kanak pala o duj bersh avile. Duj mujalo sas po telepo, jekh le rom ungronge, thaj jekh pale le olahicko romenge. Von shajke zhane-nas, numa amenge chi denas duma. Detahara jokor karing o trin chasura krujal line o telepo le shingale. Pe vulyica tordyonas zhi kaj e murmunca. Kade ke khonyik chi zhanlas te zhal. Le but roma kamnas te zhan ande butyi, de palpale ingerde len. Vi len te ingren avri ande o mulengo kher, vaj so sas kodo.

Kethane kidinde le romen, thaj ingerdelen ando hospitalo. Zajdi trubulas te keren, ande kodi trubulas te phanden lenge sheranda, lengi perina, lenge gada, shude len tele te phurden len. No mishtoj, sas ande savi sas zhuv. Numa kaske kasavo uzho sas leske colura sar e dyemanto, vi kodo andre shude. Kodolenca pale aba nashtig te kerasas khan-

nem, mindenkit lenyirtak, alulról, felülről leborotválták, még a szemöldöküket is. Tiszta csúfok voltunk, nem mertünk egymásra nézni.

'60-as évek

„Mari néni”

Volt mikor egy évbe, volt, mikor két évbe egyszer kijöttek. Két cigánybíró volt a telepén, egy a magyar cigányoknak, egy meg az oláh cigányoknak. Ők lehet, hogy tudták, de nem mondták nekünk. Hajnal háromkor körbefogták a telepet a rendőrök. Végigállták az utcát egészen a temetőig. Úgyhogy senki nem tudott elmenni. A sok emberek mentek volna dolgozni, de visszahozták őket. Hogy őket is vigyék ki a hullaházba, vagy mi az.

Kicsődítették az embereket, oszt vitték őket a járványba. Batyuba kellett kötni a vánkösöket, dunnát, a ruhákat, tették bele a fertőtlenítőbe. Jó, volt, amelyikbe volt tetű, mert volt. De akinek olyan volt az ágyneműje, mint a gyémánt, azét is beledobták. Azokkal utána már nem lehetett mit csinálni, mert olyan büdös volt, mint a nyedvinyes kutya. (...)

ed the Gypsy quarter, and the Gypsies bundled up their clothes, put it over their shoulder and followed the police. We were driven like cattle or like the Jews when they were deported. The peasants watched as we were taken away.

Women used to have long hair, and it didn't matter if they had lice or not, everybody, they were all shaved top to bottom, even the eyebrows. We looked so stupid that we couldn't even look at each other.

The 1960s

“Aunt Mari”

Sometimes they came every year; other times, they came every two years. There were two Gypsy judges on the settlement, one for the Hungarian Gypsies and another for the Oláh Gypsies. Maybe they knew about it; but they didn't tell us. The police surrounded the settlement at three in the morning. They lined the street all the way to the graveyard. Nobody could escape. The people would've gone to work; but they made them come back. So that they too could be taken to the morgue or whatever you call it.

The people were forced out of their houses and driven to the epidemic place. Pillows, blankets and clothes were bundled up and brought to be disinfected. Ok, some of them did have lice; 'cause they did. But, even those whose sheets were as clean as can be, had to

chi, ke kasave khandine sas le sar jekh nasul zhukel.

(...)

Shajke xojajvenas pe amende, vaj so me zhanav. Me kodo phenav, andar kode kerde amenca ke numa lazhave te keren amenge. Ande vulyica beshle vi gazhe, ba numa le romen ingerde. Le shingale pale na palal ingerde amen karing e murmunca, anglal ingerde amen krujal, te shaj dikhen amen. Sas vi kasavo, kon sunujas amen, ba sas vi kasavo, kon avri assalas amen. Assanas.

O Cs., numa jekhe punresko sas, voj dikhlas amen kon si zhuvaloj. Sokodi pashal leste ashlas jekh shingalo, te na te maras les. O Cs. kodo kerdas, ke te sas jekh shukar romnyi, thaj chi pashjolas leske tele, tele shingeravadas lake bala. Me andre gelem jekh kaver terna romnyasa. No beshen tele. Mange zurales shukar bala sas, andre sas khude. Thaj numa dikhlas muro shero o Cs. Numa o shingalo kothe ashlas. Manglelem les, zurales manglelem les, inke vi chumidem leske vasta, te na shingrel tele mure bala, te na kerel andar mande zhungalyipo. No, phenel o shingalo, chi shingren tele. Numa, phenel o shingalo, kade te aves avri kothar, te na dikhen, ke tut inke si bala. Opre trubulas te xutrav mure bala, thaj kade trubulas te nashadyuvav, te na dikhen le kavera ke mange thaj la kavera zhulyake chi shingerde tele amare bala. Numa bijakhengo sas vi o K.! Kon chi gelastar lesa, tele shingeravadas lake bala. Kade ingerdas mura kumatkinya. Phenav ingerdas la. Ingerdas la ando Csév, sas kothe jekh baro kher ande soste

Lehet, hogy haragudtak ránk, vagy mit tudom én. Szerintem azért csinálták, hogy szégyent csináljanak belőlünk. Magyarok is laktak az utcában, de csak a cigányokat vitték el. A rendőrök meg nem hátulról vitték a temető felől, hanem előlről körbe, hogy lássanak minket. Volt, aki sajnált bennünket, de volt, aki nevetett. Röhögtek.

A Cs., egy féllábú ember, az volt a tetves vizsgáló. Mindig ott állt mellette egy rendőr, a K., nehogy nekimenjünk. A Cs. azt csinálta, hogy ha megtetszett neki egy cigány asszony, és nem feküdt le vele, levágatta a haját. Én bementem egy másik fiatalasszonnyal. Na, üljenek le. Gyönyörű, de gyönyörűn szép hajam volt, be volt fonva. És nézi a fejemet, nézi a Cs.. De a rendőr meg ott állt. És könnyörögtem neki, de nagyon, de nagyon, még a kezit is megcsókoltam, hogy ne vágja le a hajamat, ne csináljon belőlem csúfot. Na, aszongya a rendőr, nem fogják. De, aszongya, úgy jöjjenek ki attól a nyírótól vagy mi a franc volt, hogy ne lássák, hogy megvan a hajam. Föl kellett kontyolni a hajamat, úgy kellett elszőknöm, hogy ne lássák meg a többiek, hogy nekem megvan a hajam meg a másik nőnek. De szemtelen volt ám a K. is! Aki nem ment el vele, lenyíratta a haját. Így vitte el az én sógornómet. Elvitte Isten bizony. Elvitte Csévre, volt egy nagy hizlalda, ahol dögök voltak. A rendőr fölültette a motorbiciklire, elvitte oszt elintézte, aztán hazaengedte. A cigányok meg lekiabálták az ilyeneket, hogy kurva. Nekem meg a kezit kellett csókolgatni, hogy ne vágassa le a hajamat.

have them disinfected. Couldn't really do anything with them after, they smelled like wet dogs.

(...)

Maybe they were mad at us or something. I think they did it to humiliate us. There were Hungarians living on the street, too; but they only took the Gypsies. The police didn't make us go by the back, by the graveyard; they made us go in front; so that everyone could see us. Some felt sorry for us; but others were giggling, laughing.

Cs. was a one-legged man; he did the lice checks. There was always an officer with him, K., to keep us from attacking him. What Cs. would do is when he got to like some Gypsy woman and she'd refused to sleep with him, he'd have her hair cut. I went in with another young lady. Well, sit down. Beautiful, I had beautiful plaited hair. And Cs. looked at my head. And the officer was standing there, too. I was really, really begging him not to cut my hair, not to make me look like a fool; I even kissed his hand. So, the police says, they won't. But, he says, when I come out of the barber's or whatever it's called nobody should see that I still have my hair. I had to tie up my hair, and get out so that no one saw that me and that other girl still have our hair. But that K. was arrogant, too. If someone didn't sleep with him, he had their hair cut. That's how he took my sister-in-law. God be my witness, he did. He took her to Csév, where there was a pig farm, and dead animals lying around. The officer put

phiravnas le mule balen. O shingalo opre beshadas la pe motorbiciklija, ingerdas la, kerdas lasa, thaj khere mekhlas la. Le roma pale pe late chingarde ke kurva san. Mange pale leske vasta trubulas te chumidkerav, te na shingrel tele mure bala.

Raffael György

Atunchi avile te dikhen amen, kanak nichu na azhukardam len. Le majbuten garadyonas, sas kasavo kas telal o pato cirdenas avri. Kethane xuterde jekhe-duje romane manushes, kasaven kon zurale sas le, thaj inke annas lenge jekh glazha pijipo. Von phende le Kőjálós-heske manushenge, kas dikhle aba, thaj kas na. Majpalal von phende kas muraven tele, kas na. Le majbut rom chi kamélas len, numa chi tromajle te phenen khanchi, ke kadale efa-oxto zhene sas phrala. Akanak chi phe-nav lenge anava, ke chi kamav nasulyipo te kerav mange.

1964

Nagy Gyuláné

Kanak aba majpalal avile, atunchi andre gele ando politicko kher. Andre gele, thaj pushle, sostar si kado kade. Sas kathe jekh biboldicko romnyi, thaj muro rom, thaj inke jekh-duj rom, nashadyile, opre gele ando ministeriumo, thaj phende so kamen te keren le romen-ca ando Monori. Atunchi le roma opre xuyilde sakofelo sosa shaj shinen, pusaven,

Raffael György

Ilyen meglepetésszerűen jött ez a vizsgálat. Sokan elbújtak, voltak olyanok, akiket az ágy alól húztak ki. Megbízta egy-két cigány embert, aki jó erőbe volt, hoztak nekik egy üveg italt. Azok mondták a Kőjálósoknak, hogy kiket néztek már meg, meg, hogy ki nem volt még. Végül is rajta is múlt, hogy lenyírták-e vagy sem. A többi cigány nem szerette őket, de nem lehetett szólni, mert voltak heten-nyolcan testvérek. Nem mondom a nevüket, nem akarok bajt magamnak.

1964

Nagy Gyuláné

Aztán az utolsónál bementek a pártba. Bementek és megkérdezték, hogy miért van ez. Volt itt egy zsidó nő, a Kalucné, meg az én uram, meg még egy pár cigány, elszöktek, felmentek a minisztériumba, és elmondták, hogy mit akartak csinálni a monori cigányokkal. Azok meg nem is tudtak róla semmit. Aznap a romák fölszerelkeztek kaszával, kapá-

her on his motorbike, took her out, did his thing and let her home. Gypsies used to call these women whores. And I was to kissing his hand to keep him from cutting my hair.

György Raffael

They always came out of nowhere for these exams. A lot of people would hide, some were even pulled out from under their bed. They put a couple of stronger Gypsies in charge; and they gave them each a bottle. These guys would tell the KŐJÁL people who they'd already checked and who they hadn't yet. In the end, they were also responsible for whether someone was shaved or not. The others didn't like them, but we couldn't say anything: they were seven or eight brothers. I won't tell you their names, I don't want any trouble.

1964

Mrs. Gyuláné Nagy

Then, at the last one, they went to the Party. They went in and asked what the whole thing is for. There was a Jewish woman, Mrs. Kaluc, my husband and a few other Gypsies who escaped; all went to the Ministry and to report what they were trying to do with the Monor Gypsies. The Ministry people had no idea about the whole thing. The Roma took

bishalde le shingalen, te zhan kothar, aba dosta sas andar o lazhavo. Atunchi chi avile majbut.

Gulyás Imre

Atunchi ink kade sas, duj rig sas ando telepo. Pe jekh rig sas le bashavalicke roma, ande kaver sas le olahicke roma, numa kanak avile te najaren len kethane xuterde le roma. Chikanak chi bistrav. 1964 milaj sas. Detehara krujal xuterde amen le shingale. Atunchi kade sar oxtoshel-mijje rom beshlas kathe. No kadal roma aba chi daranas, von aba chi mukhle tele te makhen len, sar kerde ande panzhvardesheske bersha. Le shingale, thaj le bare drabare phennas ke zhan te nandyon, numa von na zhanas. Inke vi love kamnas te den le shavoren, te zhan te nandyon, numa von na zhanas. Vi mange kamle te den man panzhforinto, nichu me na zhos. Zhangleme ke majangal so pecisajlas, ke ingerde amare dades, amara deja ande murmunca, thaj zhangleme so kerde lenca. Majanglal chi darade khanyikas, numa na zhanas te nandyon. Le shingale pale chi tromajle andre te aven po telepo, numa kothe ashnas anglal o telepo. Chi tromajle andre te aven. Ame terne chingararas, le phure pale opexutyilde sakofelo sosa shaj malaven, shingren, pusaven. Xojajvenas ke ande lende naj zhuv, von uzhe si le, thaj sostar kamen te najaren len. Sas kothe bish shingale, thaj panzh drabari, numa chi tromajle te keren khanchi. Kodo sas o lasho ke maripo na sas, numa chi mukhnas tele te makhen len. Von pale kothe ashile zhi kaj mizmeri, azhu-

val, elzavarták a rendőröket, menjenek innen, mert elég volt a szégyenből. Akkor már többet nem jöttek.

Gulyás Imre

Akkoriban a telep kétfelé volt osztva. Az egyik felén a muzsikós cigányok laktak, a másikon meg az oláh cigányok, de amikor jöttek, hogy megfürdessenek minket, egybe-tartás volt. Soha nem felejttem el '64 nyarán. Hajnalban körbezártak minket a rendőrök. Akkoriban olyan nyolcszáz–ezer cigány lakott itt. No, ezek nem voltak félős cigányok, ők már nem engedték, hogy lefertőtlenítsék őket, mint az ötvenes években. A rendőrök, meg a tisztiorvos mondták, hogy menjenek fürödni, oszt senki sem ment. Még pénzt is kínáltak a gyerekeknek, hogy menjenek fürödni, de nem mentek. Nekem is kínáltak öt forintot, mégsem mentem. Tudtuk, hogy előtte mi történt, hogy elvitték a szüleinket a temetőbe, és mit csináltak velük. Először még nem fenyegetőztek, csak egyszerűen nem mentek fürödni. Azok meg nem mertek bejönni a telepre, csak az utca elején álltak. Félttek bejönni. Mi, fiatalok kiabáltunk, az idősebbek meg kaszákat, kapákat ragadtak. Fel voltak háborodva, hogy nincs bennük tetű, meg tiszták is, mégis fürdetni akarják őket. Hiába volt húsz rendőr, meg vagy öt orvos, annyi roma ellen nem mertek intézkedni. A lényeg az, hogy verekedés nem volt, a cigányok nem mentek a karhatalom ellen, csak megakadályozták, hogy lefertőtlenítsék őket. Azok meg itt voltak egész délelőtt, várták,

up their hoes and scythes that day and chased the police away. Get out of here, we've had enough of the shame. They never came again.

Imre Gulyás

The settlement was divided in two back then. On the one half you had Gypsy musicians, on the other there were the Oláh Gypsies. But, when they came to bathe us, we were one. I'll always remember. The summer of '64. The police surrounded us at daybreak. At the time, some 800 to 1000 Gypsies lived here. These Gypsies weren't cowards though; they didn't just let themselves get disinfected, like back in the '50s. The police and the medical officer told them to go wash themselves, and no one went. The kids were even offered money; but they didn't go. They even offered me 5 Forints; but I didn't go either. We knew what'd happened before; how our parents were taken to the graveyard and what they did to them there. At first the Roma weren't making any threats or anything; they just didn't go in to wash. The others didn't dare come into the settlement, they just waited at the end of the street. They were too scared to come in. We, the young, were shouting, while the elders took their hoes and scythes. They were angry, 'cause they didn't have any lice and they were clean; they still tried to force them to wash. It didn't matter that there were twenty policemen and about five doctors, they were too scared to do anything against so many Roma. (...) They were there the whole morning, waiting for the

karde ke le rom andre te zhan ando buso. Jekhvar chingardenas, jekhvar na, majpalal karing o duj-trin chasura khere gele. Na zhangle te keren khanchi.

Friedmann Helén – kanak e najarimata sas le, kaki 82-e bersheski romnyi ando Monori beshlas po telepo, peske romesa, kaki romnyi aba khere avilas andar o auschwitzesko lageri.

Detehara krujal xuterde le romen le shingale. Ande vulyicako agor ashnas vurdonenca, te na zhanel te nashel khonyik. Tele kamle te shingren mure bala. Ande kaver vulyica beshlas o Marci kon le balen mudarlas tele, voj gazho sas, dikhlas ke so si, kothe avilas. Phendas le shingalenge: mangav tumen, kaki jekh biboldi zhuvlyij, so kamen latar? Pende leske: numa mashkar le roma beshel, chi lazhal pes. Kethane xalem man le shingalenca, kade xalem man, ke mukhle man. Nashlem ande vulyicako agor kethane trin-shtar murshenca, thaj opre nashadyilam ande Peshta. Andre gelem kothe kaj inkren le biboldenge, le deportalisalime manushenge butya, andre sika-dem muro papiroshi, thaj avriphendam sakofelo. Von pale xuterde pen te roven. Phendem lenge: akanak na roven, aven kothe sigo. Von pale ande jekh tele gele ande Monori vurdonesa, tele te ashaven sakofelo, thal vi malade telefono. Aba atunchi opre xuterde le roma le tovera, thaj sakofelo, chi mukhnas andre le shingalen po telepo.

Zibanosa gelem khere, aba pala mizneri sas kanak khere reslem. Le shingale atunchi aba

hogya a romák menjenek be abba a buszba. Egyszer kiabáltak, egyszer nem, végül oszt délután két-három óra felé megunták, elmentek. Nem tudtak semmit csinálni.

Friedmann Helén – egy, az auschwitzi lágert megjárt, ma 82 éves asszony a kényszermosdatások idején a monori telepen élt roma férjével.

Hajnalba körbefogták a telepet a rendőrök. Az utca végibe álltak kocsikkal, hogy ne tudjon senki elszökni. Le akarták vágni a hajamat. A szomszéd utcában lakott a hentes, a Marci, az magyar volt, látta, hogy mi van, odajött. Mondta a rendőröknek: kérem, ez egy zsidó nő, mit akarnak tőle? Azt mondták neki: „de cigányok közt lakik, és szégyellje magát”. Összeveszem a rendőrökkel, de aztán annyira veszekedtem, hogy elengedtek. Elszaladtam az utca végibe még vagy három-négy férfival, és azon nyomban felszöktünk Pestre. Bementünk oda, ahol a zsidó deportáltak ügyeit intézték, megmutattam a deportált igazolványomat, és elmeséltünk mindent. Azok meg elkezdtek sími. Mondtam nekik: ne tessék sími, gyorsan jöjjenek. Azok meg egyből lementek taxival, hogy abbahagyassák, meg telefonáltak Monorra. Már akkorra felfegyverkeztek a romák kaszával, fejszével, nem engedték be a rendőröket a telepre.

Vonattal mentem haza, délután volt mire hazaértem. A rendőrök akkorra már haza mentek. A zsidó szervezettől parancsot kap-

Roma to get in that bus. Sometimes they were shouting; other times they weren't. By about two or three in the afternoon they gave up and left. They couldn't do anything.

Helén Friedmann – an 82 year-old woman who had been through Auschwitz and lived in the Monor Roma settlement with her Roma husband during the forced bathings.

The police surrounded the settlement at day-break. They stood by their cars at the end of the street to make sure that no one would escape. They wanted to cut my hair. The butcher, Marci, lived on the next street, he was Hungarian; he came over when he saw what was going on. He told the police 'Excuse-me but she's a Jew. What are you trying to do to her?' To which they said that 'She lives with Gypsies; she should be ashamed of herself'. I got in a big argument with the police; but the argument got so intense that they let me go. I ran to the end of the street with three or four men and we immediately left for Pest. We went to the office that dealt with the affairs of deported Jews; I showed them my deportation card and told them everything. They started to cry. I told them: don't cry; get down there quick. They immediately got in a taxi and phoned Monor to stop the whole thing. By then the Roma were already armed with scythes and axes, and they weren't letting the police into the settlement.

I took a train home. I got there by the

khere gele. Le biboldenge organizacija avri das lenge, ke tele trubul te ashaven sakofelo. Kathar kado aba chi avile majbut, chi azbade khanyikas.

Avrikidipo andar o Ungriko Themesko Kulturalno Organizacijako iskirimo

Ande kado shon pe 18 dyes kathar e XIV. Politicko Kher o Mátrai pe kodo akhardas opre amare gindura ke kade phende avri leske le roma, ke ando Monori ando juniushi, le higienicki butyari shingalenca kamle te najaren, te makhen tele le roma. Pala kede ande jekh avri gelom ando Monori, thaj kothe kadale dikhlom: po telepo kade sar shtar-panzhshel rom beshel, po jekh rig rom ungrura (dulmut bashavalicki sas le), po kaver rig pale olahicki roma (save vorbin romanes). But zhene beshnas kothe kethane, me numa uzhe khera dikhlom numa. Save majinke trubun, oskamin, pato, mesalya, colura ande sako kher si, thaj vi kasave khera kaj inke majlashes zhal inke vi radiovo si. Le roma po telepo bari xojasa phende mange so pecisajlas ando 15 dyes. Jokor detehara karing e trin chaso krujal ashile le shingale. Le murshen - kon ande Budapeshta keren butyi, thaj zibanosa phiren - numa kade mukhnas avri te ande jekh mukhen te dikhen lengo shero, thaj lenge parne gada. Le roma kade phende mange kas aba dikhle le sastyara, ande kodolende, chi rakhne khanchi, chi rakhne chi zhuvva, thaj vi atunchi tele kamne te makhen, te najaren sakones. Le roma

tak, hogy lépjenek le. Attól fogva már nem jöttek, nem bántottak senkit.

Részlet a Magyarországi Cigányok Kulturális Szövetsége által írt feljegyzésből

Folyó hó 18-án a XIV. kerületi Pártbizottságról Mátrai elvtárs a kerületben dolgozó cigányok panaszai alapján arra hívta fel a figyelmünket, hogy a monori cigánytelep lakóit június 15-én a járási egészségügyi szervek rendőri karhatalom segítségével fürdetni, és fertőtleníteni akarták. A bejelentés után azonnal kimentem a helyszínre, ahol a következőket állapítottam meg: a cigánytelepen mintegy négy-ötszáz személy él, egyrészt magyar cigányok (volt zenészek), másrészt oláh cigányok (cigány nyelvet beszélők). A nagy zsúfoltság ellenére tiszta szoba-konyhás lakásokat láttam. A legszükségesebb bútordarabok és ágynemű mindenütt megtalálhatók, több lakásban van fényezett bútor és rádió. A telep lakói nagy felháborodással panaszolták a 15-én történeteket. Hajnali 3 órakor a rendőrség elállta a telep kijáratait. A férfiakat - akik Budapesten dolgoznak és 4-kor indulnak a vonathoz - csak olyan feltétellel engedték ki, hogy nyomban engedik átvizsgálni fejüket és fehérneműiket. A panaszosok tájékoztatása szerint azokban, akiket átvizsgáltak, tetűt nem találtak, mégis a féregtelenítési eljárást a telep lakóinak összes-

afternoon. The police had already gone home by then. The Jewish organisation ordered them to step back. From then on, they left us alone.

Excerpt from the memorandum of the Hungarian Gypsies Cultural Association

On the 18th of this month, following complaints from Gypsies working in the district, Comrade Mátrai from the 14th District Party Committee brought to our attention the June 15th public health authorities' police-aided attempt to bathe and disinfect the inhabitants of the Monor Gypsy settlement. Following the report, I immediately went on location and observed the following: the settlement has between 400 and 500 inhabitants, both Hungarian Gypsies (former musicians) and Oláh Gypsies (speaking the Gypsy language). Despite the crowded conditions, I saw clean two-room homes. The more important furniture pieces and bed linen were present in every home, and many even have polished furniture and a radio. The settlement inhabitants spoke with outrage about the events of the 15th. The police blocked the entrances of the settlement at 3 a.m. The men, who work in Budapest and take the 3.45 train, were only let through after having their heads and underwear checked. According to the report of the complainants lice were not found on any of the examined. However, the authorities still insisted on disinfecting every inhabitant of the community. The

zurales xojajvenas, chingardenas, chi mukhnas ke le sastyari, le shingale keren kado najaripo. Le majbuten avri phende inke, ke ando telepo naj kasavo than kaj te shuden sakofelo mel, le wc mashkar le khare si le, thaj zurales khand si, ke majbut sar shel manush kerel peski butyi kothe.

(...) Pal kede maladom jekh telefono ande medyako centralno higienicko organizacijake. O Pesht medyako higienicko organizacijake shero, o Dr. Petrilla phendas ke, zhanen pala kodo so pecisajlas ando Monori. Andar kodo kerde, ke jekh sastyarkinya zhuv xuterdas, thaj phari butyi avilosas te dikhen sa le panzhshela roma, – kodo but vreme avilosas – numa kodo kamne te keren te na xutren le roma ando Monori o tifusi. Le shingalen pale ande sako gav avri akharen atunchi.

Me kade gindynav ke ando Monori na mishto sikaven andre le romenge sar trubul te losaren pe uzhipo, le organizacijji shaj kernas majmish-to lengi butyi. Vash kede keren vi kodo ke avri traden le shingale, kaj le rom. (...) Sakones tele makhen, tele najaren, na numa kodolen kon vi chaches zhuvalej. (...) O Sastyipengo Ministeriumo ando 1962 avrikerdas jekh kasa-vo tele makhposko butyi, savo avriphenel ke nashtig te makhen tele sakones po telepo, numa kon zhualoj, kade chi azbaven kodole familijen kon oprevazdime si, aba assimi-lalonde. Kado avriphenipes – kade dichol avri – ando Monori inke chi pinzharen. Numa kade gindyasaras ke pe kasave bare telepura, shaj si vi kasave familije, save chi si le kasave uzhe, thaj shaj ke vi zhuvailo si. Numa ando Monori le majbut roma na kasavej, thaj majanglal le roma nashavnas kodoles kon melalaj, ke zha-

ségére meg akarták ejteni.

A cigányok nagyfokú felháborodása, ellenállása akadályozta meg, a járási egészségügyi csoportot abban, hogy azt véghezvigye.

Többen panaszkodtak még, hogy az egészségügyi szervek a legalapvetőbb higiéniai problémákkal sem törődnek. Pl. nincs a telepen szeméttároló, a vécét a házak között helyezték el közvetlenül, azok szomszédságában, mely kibirhatatlanul bűzlik, hisz több száz ember használja.

(...) A panaszok meghallgatása után telefonon beszéltem az illetékes megyei és központi egészségügyi szervekkel.

A Pest-megyei KÖJÁL-tól Dr. Petrilla elvtárs elmondotta, hogy tudnak a monori fertőtlenítési kísérletről, az a megyei KÖJÁL jóváhagyásával történt.

Az indíték az volt, hogy a védőnők közül valaki tetűt kapott, és mivel ötszáz embert nem könnyű egyenként átvizsgálni, – az hosszú időt venne igénybe –, a tifuszveszély megelőzése érdekében kívánták a telep valamennyi lakóját fertőtleníteni. A karhatalmat minden esetben igénybe veszik

a cigánytelepek fertőtlenítésénél.

Megállapításom szerint Monoron az egészségügyi felvilágosításra az illetékes szervek nem helyeznek súlyt. Ehelyett inkább az erőszakhoz folyamodnak és rendőri segítséget vesznek igénybe. (...)

A tetvetlenítési eljárást a telep lakóinak összességére kívánják alkalmazni, és nem csak azokra, akik ténylegesen tetvesek. (...) Az egészségügyi Minisztérium 1962-ben kidolgozott egy olyan fertőtlenítési eljárást, amely nem a cigánytelep lakóira általában, hanem, csak a tetvesekre vonatkozik, így nem sérti a

outrage and resistance of the Gypsies prevented the health authorities from carrying it out. Many complained that the health authorities do not address the most basic sanitary issues. For example, there are no waste containers on the settlement; and the toilets were built between the houses, resulting in an unbearable smell, given the several hundred people using them. (...) Having listened to the complaints, I spoke over the phone with the relevant central and county health authorities. Comrade Dr Petrilla of the Pest County KÖJÁL stated that they knew about the Monor disinfection attempt and that it had taken place with the approval of the county KÖJÁL. The decision to disinfect was based on the fact that one child-care workers was found to be infected with lice. And given how difficult and time-consuming it would be to examine 500 people; they decided, as a preventive measure against typhoid fever, to disinfect each and every inhabitant of the settlement. Disinfection of Gypsy settlements is always carried out with police assistance. My observations indicate that the Monor health authorities do not put any emphasis on health and hygiene awareness-raising. Instead they turn to force and rely on police assistance. (...) They intend to delouse the whole of the settlement's population and not only those who actually have lice. (...) In 1962, the Ministry of Health worked out a disinfection procedure that applies only to those infected with lice and not to the entire population of the Gypsy settlements. This was to ensure that the self-esteem of those more developed families already on the path to assimilation remain intact. The practice in Monor seems to indicate that this procedure is unknown to them.

Turizmo. Dikkerde gazhe.

Dány, 1978.

Turizmus. A báméskodó magyarok.

Dány, 1978.

Tourism. Gazing Hungarians.

Dány, in 1978.

nen, le gazhenge sa jekh si, o rom rom si.

Budapest, 1964. júniush 20.

Váczné dr. Konkoly Magda

1980

Kiss Lászlóné

Majpalal, zhi kathar e oxtovardesheske bersha krujal kerde jekh avlina, kothe phirde le roma te najon. Andre phandade o paji, kerde najariposko than, la majbare doktorendar xuterde, vaj kastar, so me zhanav.

2001

Shaj avel ke vi akanak keren kasave. Vi kodo phendas aba le romengo kheresko shero ke kathe shuven, ke amende.

társadalmi asszimiláció útján már elindult, fejlettebb családok önértetét. Ez az eljárás Monoron – a gyakorlat szerint – még nem ismeretes. Feltételezhetően akadnak ilyen nagy és zsúfoltan lakott telepen olyan családok is, akik kevésbé tiszták és a tetvesség gyanúja indokolt. De a monori telepen a többség nem ilyen és elsősorban a telep lakói közösen ki a főleggel szennyezettek, mert tudják azt, hogy a közvélemény hajlamos az általánosításra.

Budapest, 1964. Június 20.

Váczné Dr. Konkoly Magda

1980

Kiss Lászlóné

Aztán, úgy a nyolcvanas években a szomszédban lekerítettek egy udvart, és odajártak a cigányok fürdeni. Bevezették a vizet, tusoló volt benn, a tisztí orvosságtól, vagy kitől kapták, nem tudom. Oda jártak a cigányok.

2001

Lehet, hogy most is lesz ilyen. Azt is mondta a cigány kisebbségi alelnök, hogy ide rakják, mihozzánk.

Presumably, in such a crowded settlement one can come across families that are less clean, where there might be reason to suspect a louse infection. But the majority of the population of the Monor Gypsy settlement does not fall into that category; and they would be the first to cast out any infected individuals, because they are fully aware of public opinion's tendency to generalise.

Budapest, 20th June 1964.

Mrs.Váczné Dr.Magda Konkoly

1980

Mrs. Lászlóné Kiss

Then, in the '80s they fenced in a yard next door; the Gypsies went there to wash. They had water brought in; and there was a shower; they got it from the medical officer or someone like that, I don't know. That's where the Gypsies went to wash themselves.

2001

Even today they're thinking about making one of those. The vice-president of the Gypsy self-government even said that they would put it here, by our place.

E aktori

A szereplők

The characters

„Inke vi kaveva kirade. Sas kasavo uzho sas o than, hoj shaj pilem”

Bakó Balázsne (Magdi), Gömöri Lászlóné – Ózd

Le sastyaripeske kontrolnyice

Le sastyaripeske shingalenge kodej lengi butyi, – hoj ande shkoli zhuwa te roden, le khera te uzharenen drabenca, te tordyaren kodo nasvalyipo so shaj xutyilen jekhavrestar, le xajinga, le mulenge khera, le dugonge xalyinga, le shavorenge lagenura, kodole kheran kaj le but butyarde manusha soven, zhi kaj bolti – trubul te zhan te keren kontrolli. Kadale butyango majbaro procento kodo shuvel avri, hoj ande shkoli roden le zhuven, haj pordal pe shavora te arakhen khera, haj vi kothe te uzharenen drabenca. Kodole romen kon kethane beshen pek pero, sar o avriphenipo iskirij – vi te rakhen zhuven, vi tena – ande sako shon uzharenen drabenca. Lengo kontrolálno o baro drabari sas, haj lengi butyi kode sas – ande panzhvardeshe bershá iskirisárde jekh egzameno, khatar zhanas kadi – jekh stratégia sas: o pushipe palal le kaver themeske drama, palal le nyamura, haj kaj shingalengi, haj le patajengi butyi, grizha sasle pa sakofelo. O interjuvo duj dulmutane sastyaripeske shingale kerde – o angluno zhi kathar 1950, o kaver zhi kathar 1963 kerlas butyi zhi kaj majbut desbersa ande le Ózdosko kerujalo: 110 000 manusha, haj 24 gava inkerdyolas karing lende, kaj phuyatar, kaj rotajasa phirenas. Le sastyaripeske shingale 30% majbut potyinipe xutyelde, sar le majbut manusha, kon sastyarutni butyi kerenas, ke e butyi turbatno sas. E jekh zhuwlyi, kaské maj anglunes kode sas laki butyi, hoj pasa jekh drabari zhuutilas, e kaver pasha butyi shutas tele o gimnaziumo, háj tela shtar thaj dopash shon sityardele pe kadi butyi, ande Pesta, kade hoj andre besh-

„Még kávét is főztek. Volt olyan tiszta hely, hogy megittam.”

Bakó Balázsne (Magdi), Gömöri Lászlóné – Ózd

Az egészségőrök

Az egészségőrök feladata a folyamatos iskolai tetűszűréstől a házaknál végzett fertőtlenítésen át a járványok megelőzéséig, a közutak, a hullaházak, dögkutak, úttörőárok, munkásszállások, boltok ellenőrzéséig terjedt. A munka jó részét az iskolai tetűszűrés, és a gyerekeken keresztül megtalált családok fertőtlenítése tette ki: azoknál a családoknál, ahol tetvet találtak, nyolc nap múlva újra kellett ellenőrizni. A cigánytelepeken élőkénél a rendelet alapján – ha találtak tetvet, ha nem – havonta ellenőriztek. Ellenőrük a tisztiorvos volt, feladatuk pedig – egyiküknek az ötvenes években kitöltött káderlapja alapján – stratégiái: a kérdések a korábbi külföldi utaktól a hozzátartozók korábbi párt- és csendőrségi tagságán át terjedtek. Az interjú két egykori egészségőrrel készült – egyikük 1950-től, másikuk 1963-tól dolgozott évtizedekig (34, ill. 32 évig) az Ózdi Járásban: 110 ezer ember és 24 gyalog vagy biciklin rendszeresen bejárandó község tartozott hozzájuk. Az egészségőrök az akkori egészségügyi bérekhez képes harminc százalékos veszélyességi pótlékot kaptak. Egyikük ápolónőként végzett, míg másikuk levelezőn gimnáziumot, és mindketten egy négy és fél hónapos bentlakásos tanfolyamot Budapesten.

“They even made coffee. Some places were so clean that I drank it.”

Mrs. Balázsne Bakó (Magdi), Mrs. Lászlóné Gömöri – Ózd

The health inspectors

The health inspectors' responsibilities covered everything from louse inspection at schools, to the disinfection of individual homes and the control of epidemics, public wells, mortuaries, waste-pits, pioneer camps, work residences and shops. Most of the work involved school louse inspection and the disinfection of families identified through infected children. In families in which lice were found, the inspection was to be repeated 8 days after the disinfection. The decree stated that, regardless of the presence or absence of louse infection, the inhabitants of Gypsy settlements are to be inspected monthly. The medical officer was their supervisor, and, based on a screening form from the '50s, their task was strategic: questions ranged from their earlier trips abroad, to their family's membership in the party and security forces. This interview was prepared with two former health inspectors; one started working in '50 and the other in '63; both subsequently worked for decades (the first for 34 years, the second for 32) in the district of Ózd. Their jurisdiction covered 110 thousand people and 24 villages that they regularly visited either on foot or by bicycle. When compared to other wages in health care, health inspectors were paid 30% extra as a danger premium. One of them was a nurse while the other had obtained a secondary school diploma by correspondence; both had to take a four-and-a-half months course in Budapest.

enas ande shkola.

E majbari butyi kode sas, hoj ando sako shon trubulas te zhan ande e shkoli, haj kaj le majcine shavora. Kothe trubulas te sityaren le shavoren pe kode, hoj sar trubul te thoven penge vasta pala e xindyi, angla e influenza, sar te kiden o C-vitamino, haj ando sako klasso avri te vazden le shavoren kon zhuvalej. Kadi butyi ande sako shon trubulas te keren. Vi te shordyolas o brishind, vi te phurdelas e balval, haj vi romane shavore te pernas anda o cheri. Phenias, ke anda shtar shela, vaj desh sas zhuvale.

Jekvar me gelem ando Sajónemeti e shkola te kontrolij, haj pe sode vreme kothe reslem, dihav ke o direktori aba tholyarel le shavoren. Andre gelem ande o klasso, haj phendem: te aven avri shukares pala jekhave-reste, haj me keros o kontrolli ande lengo shero, haj pe lengi kor. Pala kode avri iskirisardam lengo anav, avri gelam kaj e familija, kerdom kontrolli vi lende. Anda o gav jek zhuvlyi avlas manca, te zhutil mange. Voj pasa o drabari kerlas butyi. Kathar o Lolorushul xutyillas varisode potyinipo pala kadi butyi. Pinzharlas o than, thaj kana me gelem avri, aba phenenas, hoj katka zha avri, kutka zha avri.

Perlas manca vi kasavi, hoj kana avri gelam po pero kaj le roma beshnas – sas man vi kasavo than kaj olahicha roma beshenas – thaj romanes line te vorbin karing mande. Ó, Svunto Devla, so vorbin kadala. Phenav: ungrika te vorbin, me kamav te zhav kaj kadala thaj kaj kadala kherra, ke ande shavora zhuv

A felvilágosítás és az ellenőrzés volt a legnehezebb munka. Havonta kellett az óvodákba, iskolákba menni, előadást tartani a végzés utáni kézmosásról, influenza előtt arról, hogy szedjenek C-vitamint, és minden osztályban kiszűrni a tetveseket. Minden hónapban kellett ellenőrizni. Ha esett, ha fűjt, ha cigánygyerekek potyogtak az égből, akkor is. Mondjuk, négyszázból vagy tíz általában tetves volt.

Egyszer például Sajónemetiben mentem az iskolát ellenőrizni, hát mire odaérek, látom, hogy az igazgató már mosdatja a cigánygyerekeket. Bementem a terembe, mondtam: egy sor kijön, leellenőriztem őket végig sorban, a fejüket, nyakukat, kiszűrtem őket, egy külön helyiségben lefertőtlenítettem. Aztán kiírtuk a családok nevét, kimentünk a családhoz, megnéztük, a fertőző forrás hol van, hol a góc. Általában a védőnővel, vagy az ápolónővel, akik ilyen falusi asszonyok voltak, azokkal mentem. Nagyobb volt a helyismertük, ismerték a kutyákat is. A Vöröskereszttől kaptak egy kevéske tiszteletdíjat, jártak ki rendszeresen a cigánytelepre, és mikor én mentem, már jelentették, hogy ide menj ki, oda menj ki.

Volt olyan esetem is, hogy kimentünk a cigánytelepre – ugye, volt nekem oláh cigány telepem is – és cigányul kezdtek nekem beszélni. Ó, atyáuristen, mit beszélnek ezek. Mondom: magyarul beszéljenek, végigmennék ezeknél meg ezeknél a házaknál, mert kiszűrtem az iskolába a gyereket. És akkor megengedték, mondták: tessék nagysága, mu-

Awareness-raising and inspection were the most difficult parts of the job. We had to visit kindergartens and schools every month, to give classes on the importance of washing hands after using the toilet or taking vitamin-C before flu season, and to screen for lice in every class. We had to carry out inspections every month. It didn't matter if it was raining or snowing or Gypsy kids were falling from the sky. Out of 400 people, we'd find about ten cases of lice infection.

Once, for example, I went to Sajónemeti to inspect the school. So, by the time I get there I see the headmaster having the Gypsy children washed. I went into the classroom and asked one row to come out. I inspected them all one by one, their heads, necks; and I picked out the infected ones and disinfected them in a separate room. Then we noted the names of the families and visited them to find the source of the infection. I went to visit them with the childcare worker or the nurse; they were both simple women from the village. They knew the area; and they knew the dogs too. They'd receive a small honorarium from the Red Cross. They visited the Gypsy settlements regularly; and when I went there myself, they'd tell me to go to this or that place.

On a few occasions we went out to the Gypsy settlement, I had a few Oláh Gypsy settlements, you know, and they'd start speaking Gypsy. Oh god, what are they speaking. Speak Hungarian, I'd say, I want to check this and that house, because I found

rakhlem ande e shkola. Thaj atunchi mukhle mange, phende: rajarica, zhav me, sikavav me tuke o than. Kade phennas mange, rajarica, ke kolopo phiravos. Dikhlem len, andre makhlem len drabenca, haj phendem lenge, pala oxto dyes tena zhano avri te avav, atunchi pale makhen tume andre kadale drabesa, nahoj pale zhuvale taven. Atunchi ashundeman. Ande sako oxtoto dyes avri trubulas te zhav palpale, zhi kaj avri chi uzhile intrege zhéne. Vi kaj gazhe, vi kaj roma. Ba o pero, kaj le roma beshenas ande o sako shon trubujas perdal te kontrolálinas.

Kadi phenlas avri e kris.

– *Bari sas e diferencia maskhar le roma, haj maskhar le gazhe, hoj feri le romen dikhenas?*

– Haj nas kasavi bari phenas, ande e kolyi-bes sas. De vi ande e gazhe sas. Haj sas vi kasave khera, me phenav, maj uzhe sas, sar kathe akanak. Ando Arló, kaj man panzh mija roma sas, tele trubulas te hurravas le shavoren, zhi pek teluno gad. E majuzhi sas le csip-

„Oprephinzhardipo“.
Kercseliget, shovardesheske bersha

„Felvilágosítás“.
Kercseliget, 60-as évek.

“Being enlightened“.
Kercseliget, 1960's

késéski cinyi shej, kasave telalutne gada sas pe late, sar pe khanyikas. Ande e bar kerenas butyi, haj sogodi kerenas, so avelas. Ba sas vi maj nasula. Kana ame uzhardamle, von gele kaj le nyamura ande jekh kaver gav, haj pale pherde sasle. Unyi familija sa palpale pele. Sas vi kasavi traba, ke a familijako shero nashlastar kheral, te na uzharavles, haj lestar pale pherdylas e intrego familija. Zurales but butyi kerenas, hoj le roma akanak kade-sar, avri te mezinpe. Chi na zhanav sar kerdam kadi phari butyi.

Interesnoj le romengi kultúra: ando Hangony sas jekh phuri oláhicko romnyi, e Zsuzsi lala, pe pesko merimo sas. Butivar suno dav lasa, chi zhanav sostar. Po merimo sas, thaj ande jekh shusho kher ingerdela, kaj nas shavora. Kodo aba na kasavo sas, sar e kolyiba. Thaj shukares telethodela, opre huradela. (...)

Atunchi inke amaro drab o DDT praxo sas, kodolesa trubulas te makhen pengo shero. Mirgo sas, kade sityilam. Zurales khandino sas. Pe amende, haj pe amare vasta sas losareske gad, sogodi mudardas. Tranda procentosa majbut potyinipe xutyildam anda leste. Pala kode karing o 65-to bersh shude kado praxo, ke opre avile, hoj mirgoj. Pala kode avilas avri o malathion, o ergo, haj o neocitlota. Pala kadi avilas ek traba. Pe sako pero sas ek manush kon uzharelas le romen. Le foroske majbare gruposa alosardam avri kadale manushen, haj sityardamlen, so sar te keran. Kadal manusha aba chi xutyelde love. Sas ande Járdaháza, ande Borsodnádazsd, ande o

tatom én... Nagyságának hívtak, mert kalapban mentem. Megnéztem, ellátam őket vegyszerrel, mondtam, ha nyolc nap múlva nem tudnék kijönni, csinálja meg újra, nehogy tetves legyen megint. Oszt akkor meghallgatták. Nyolcnaponként újra ki kellett menni, míg ki nem tisztult teljesen. Magyaroknál is, cigányoknál is.

De a cigánytelepet ettől függetlenül minden hónapban végig kellett ellenőriznünk,
a rendelet kimondta.

– *Nagy különbség volt a cigányok és a magyarok között, hogy csak a cigányokat kellett havonta ellenőrizni?*

– Hát, nem olyan nagy..., mondjuk, a putrikban igen. De a magyarokban is volt. Meg voltak olyan lakások, állítom, tisztább, mint ez. Arlóban, ahol nekem ötezer cigányom volt, le kellett vetköztetni a gyerekeket kombinéra. És a legtisztább volt a Csipkés kislány, olyan fehérnemű egyiken sem volt, pedig cigány volt. Kertet is műveltek, meg minden. De volt krónikus is. Kiirtottuk, de elment a rokonokhoz egy másik megyébe és megint elkapta. Néhány család mindig visszasett. Meg olyan is volt, hogy a családfő elmenekült, hogy nehogy lefertőtlenísem, oszt megfertőzte megint a családot. Nagyon sokat kellett azért dolgozni, hogy a cigányok most úgy-ahogy kinéznék. Rengeteget. Nem is tudom, már hogy bírtuk.

Érdekes a cigányoknál, milyen kultúrájuk van: Hangonyon volt, hogy egy öreg oláh cigány asszony, a Zsuzsi néni haldoklott. Sokat álmodok vele, nem tudom miért. Haldoklott,

lice on their kids at school. Then they'd help me. Come, my Lady, I'll show you... They called me Lady, because I wore a hat. I checked them and gave them disinfectant and told them that, if I wouldn't be able to make it back in eight days, they should reapply it to avoid becoming infected again. And they listened to me. I had to go there every eight days until the infection was completely gone. Both for Hungarians and Gypsies.

According to the decree,

on top of all this, the Gypsy settlements had to be inspected every month.

– *Was there a big difference between the Gypsies and the Hungarians; since you were only to inspect the Gypsies monthly?*

– Well, not really big... probably only in the slums. But the Hungarians had lice, too. Also there were some homes that were cleaner than this one here. I had 5000 Gypsies in Arló; I had to undress the children down to their underwear. And the cleanliness of all was the Csipkés girl. Even though she was a Gypsy, no one had underwear as clean as her. They even had a garden and everything. But, there were some chronic cases, too. We'd get rid of the infection; and they'd go out to their relatives in another county and become infected again. Some families always got reinfected. Then there were a few in which the head of the family got away to keep from being disinfected; and then he'd infect the whole family again. We had to work a lot to get the Gypsies where they are today. A lot. I don't even know how we survived.

Sajónémeti ungriko zhuvlyi sas, e Terike. Kothe nas rom. Pe sako than sas, ke o baro drabasló avri das. Von uzharenas len, kodala pale kode kerenas, so phenenas lenge. Kana me gelem, atunchi aba uzhipo sas. Tele kerdele drabence, me feri telal iskirisardem. Kadi traba aba maj palal nachilas. Kavera bare she-rengé manusha avile. Ando shovardesh thaj trito bersh aba nas.

(...)

Pasa le oláhicka roma, thaj pasa le rumungru-ra bari sas e differenciya, chi na beshen pe jek pero chi adyes. Ando Borsodszentgyörgy zurales melale rom beshenas, oláhicke roma sas vi kodola. Kodalen nastig shaj sityararas. Chi shunenas pe muri vorba. Chi kana nasle khere, le shavora te ingrenas e vorba, hoj kothe sim ande o gav, von nashletar ando vesh.

Ba pala kode sityileman thaj mekhlepen. Bijakhenge manusha sas.

– Na anda kode, ke dukhalas o praxo, o DDT? Vi pe tumare vasta sas losarimeske gada, kade kerde...

– Ba vi e zhuva dukhanas, sas kana von mangelas amen. Dijajvelas o manush, hoj so sas ande kodola kolyibe. Loshajle, ke slobodisardelen kathar le zhuva. Ba me zurales kamoslen. Me chi zhanos te xolyajvav pel roma. Zurales ando lasho simas lenca. Phenos vi la zhuvlyake kon manca sas, hoj Inci shukares vorbin le romenca.

Chi ande andre jekhe shavores po injekcióvo, ke nas les tramci. Voj pale chingardelas pe lende zurales, hoj pen tumaro potyini-po, tha sogodi, ba nas chaches. Thaj phende

és egy tiszta lakásba vitték, ahol nem volt gyerek, az már nem putri jellegű volt, hanem rendes lakás. És szépen lemosdatták, felöltöztették.

(...)

Akkor még DDT volt a fertőtlenítőszer, azzal kellett bekenni a fejüket. Idegméreg volt, úgy tanultuk. Őrületos büdös volt. Gumikesztyűben védőruhában szórtuk, mindent megölt. Harminc százalékos veszélyességi pótlékot kaptunk érte. Aztán a port 65 körül beszüntették, mert rájöttek, hogy mérgező. Jött a malathion, meg a hajszesz, az ergó, meg a neocitlota.

Aztán jött egy olyan, hogy minden cigánytelepen volt megbízott fertőtlenítő. A Tanáccsal együtt választottuk ki őket, elmagyaráztuk nekik, hogy hogyan csinálják. Azok nem kaptak pénzt. Volt Járdaházán, Borsodnádásdon... Sajónémetiben magyar volt, a Terike. Ott nem cigány volt. Mindenütt volt, mert a főorvos úr kiadta. Ők fertőtlenítettek, azok meg engedelmességek nekik. Mikor mentem, ott már ragyogó tisztaság volt. Lekezeltek őket, én már csak aláírtam. De ez a rendszer később megszűnt. Más főnökök jöttek. Hatvanháromban már nem volt.

(...)

Nagy különbség volt a magyar meg az oláh cigányok között, külön telepen vannak ma is. Borsodszentgyörgyön voltak nagyon mocskos cigányok, oláh cigányok voltak azok is. Azokat nem lehetett megnevelni. Nem hallgattak rám, az úristennek sem. Borzasztó, ahogy kinéztek. Sose voltak otthon, ha vitték a kolykók a hírt, hogy ott vagyok a faluban, az er-

The Gypsies, their culture is interesting: in Hangongyon, this old Oláh Gypsy woman, aunt Zsuzsi, was dying. She often comes back to me in my dreams; I don't know why. She was dying and they took her into a clean home in which there weren't any kids. It wasn't a slum-shack; it was a nice place. They washed her with care and dressed her up.

(...)

At the time we were still using DDT for disinfections. That's what we treated their hair with. We learnt it was a neurotoxin. It smelt so awful. We wore rubber gloves and protective clothing; it killed everything. We used to get a 30% danger premium for it. Then we stopped using the powder around '65, because they realised that it was poisonous. Then came malathion, and the hair tonic, ergo and neocitlota.

And then in every Gypsy settlement we put a person in charge of disinfection. Together with the council, we picked them out and told them how to do it. These weren't given any money. There was one in Járdaháza, one in Borsodnádásd ... in Sajónémeti we had a Hungarian, Terike. There it wasn't a Gypsy. There was one everywhere, because the head physician had ordered it. They carried out the disinfections and the others put up with it. When I went there, everything was spick-and-span. They disinfected them and all I had to do was sign. But, this system later ended. We got new bosses. It was over by '63.

(...)

lake, hoj dikh kathe, (ke kode phenenas lake, tu) tu phenes pa tute, hoj mashkarutnyi shkola situ? Kothěj e Annuska, no, kode jekh rajaskinyaj. Ba tu? ... Kade avri vazdenasman. Trubujas te rodav, sar vorbij lenca. Me zurales shukares zhanos te vorbij lenca... Sas o Lakatos Menyhért, phendem lenge: te ginaven lestar, hoj khatar avile le roma.

hoj iskirimatori kerdyile anda lende

te dikhen feri, vi tumenge majmishtoj uzhe te sanle... Ke tena, man lel anglal o majbaro drabasló. Inke vi kaveva kirade. Sas kasavo uzho than kaj pilem. Haj le anglune buraci mange kide tele. Feri shukares trubulas te vorbis lenca.

– *Ba shingalena te zhan?*

– Me kodolesa chi kana chi trejuvos. Ba le forosko angluno manush sa phenlas, vareso te si, te dav duma... ba chikana chi trubulas. O Miklós, le Putnokesco uzharesko shingalo numa shingalena phirlas avri kaj le roma. Kana zhalas te kontolijlen, baro, zuralo, shukar terno rom, chi tromajlas andre te zhal, ke leske gele, toveresa zhukarnas les. Leske sagda shingales trubujas te akharel ande majagluni vrema.

Ande Domaháza jekvar peresko tifusi phadyilas avri po pero. Avri trubulas te zhas detehara, kaj le panzh chasi, te das len injekcióvo. Le rom zurales daran khatar o injekcióvo, kadehoj le shingale thaj le granyicenge ketane krujal line a pero, kade na nashletar. Pala jekhaveres tordyamlen, jekh manushnyi khatar e gavesko kher pale iskirisardas lengo anav. Ande e panzvardesha bersha vi ando

dóbe elszöktek. De utána megszokták, és hagyták magukat. Szemtelen banda volt.

– *Nem lehet hogy azért, mert fáj a DDT? Hát maguk is védőkesztyűben csinálták...*

– De a tetű is fáj, hát volt, hogy ők kértek. Hát örület, hogy ott a putrikban mi volt. Örültek, hogy megszabadulnak tőle. De egyébként nagyon bírtam őket. Én nem tudtam a cigányokra haragudni. Nagyon jóban voltunk. Mondtam a védőnőnek is, akivel voltam, hogy Inci, szépen beszélj a cigányokkal! Nem hoztak be egy gyereket oltásra, mert nem volt ruhája. Ő meg elhordta őket mindennek, hogy megisszátok, meg minden, de nem volt igaz. És mondták neki, hogy idefigyelj te, (mert tegezték) te mondog, hogy érettségid van? Ott van az Annuska néni, na, az egy úrinő. De te... Annyira kiemeltek. Meg kellett találni a hangnemet. Én nagyon szépen tudtam beszélni velük... Nagyon sok felvilágosító munkát kellett végezni... Volt a Lakatos Menyhért, mondtam nekik, olvassák el, hogy hogyan indultak a cigányok,

hogy író lett belőlük,

nézzék csak meg, hogy saját érdekiük, hogy tiszták legyenek... Mert ha nem, engem vesz elő a főorvos úr... Még kávé is főztek. Volt olyan tiszta hely, hogy megittam. És az első gombát leszedték nekem. Nem agresszívan fellépni, hanem finom szóval.

– *Na de hát rendőrökkel menni...*

– Azzal én soha nem éltem. A tanácselnök ugyan mindig mondta, ha valami van, azonnal szóljak... de nem kellett soha. Miklós, a putnoki egészségőr rendőri segítséggel járt ki

There was a big difference between the Oláh and the Hungarian Gypsies. Even today they live on separate settlements. There were really dirty Gypsies in Borsodszentgyörgy; those were Oláh Gypsies, too. It was impossible to educate them. They didn't listen to me at all. They looked awful. They were never home; if the children told them I was in the village; they'd run away, into the forest. Later they got used to it, and they gave in. They were a nasty gang.

– *Couldn't it have been because of how the DDT hurt? Even you were wearing protective gloves...*

– But lice were also painful, they sometimes even asked for it themselves. What I saw in those slums was just unbelievable. They were happy to get rid of them. But anyway, I liked them. I couldn't get mad at the Gypsies. We got along really well. I even told the childcare worker, the one I went with, Inci, you talk nice to the Gypsies! Once they didn't bring a kid for a shot, because he had no clothes. And she got real angry at them, told them they drink away their money, and everything, but it wasn't true. They told her, Listen you! You say you've got a high school degree? There's Aunt Annuska, now that's a real Lady. But you... They put me on a pedestal. You had to find the right tone. I could talk to them really nicely... There was a lot of awareness-raising work to be done... And there was Menyhért Lakatos, I'd tell them, read how the Gypsies got started, and how

Borsodnádásd sas tifusi, ke e xajing, haj le pedurengo gunuj pasha jekhavreste sas, haj o khandino palyi kaj e xajing reslas. Le patkányuri nashkerenas. Kothe vaj desh zhene vi mule. Gazhe, na rom. Rom chi jekh na mulas... maj zurale sasle, chi mekle pe le nasvalyiposke. Thaj gelam jekhtar ande o Putnok te rodas mashkar le roma ande kas si bacilusi, zhutisardam le khotarukenge. Po József Attila drom vaj tela o vesh beshenas le roma.

Kothe sas e but c.

Sigo detehara, kaj le shov chasi gelam, opre ushtyaradam le romen... Avilas amenca o majbaro drabasli, chingarkerlas: lasi detehara, tume inke ande o pato san? Kuskerlas... Dam sakones jekh cinyi tigalya, te shon andre anda pengo khul jekh pigo. Kadal ingerde ando laboratoriuo, haj o baro drabari kerlas peski butyi so trubulas. Sar xolyajvenas le roma... Daranas lestar. Sasles patyiv, jive chi phiravlas ande kor dikhlo(...)

Nas mashina sosa thovas, chi pinzhardam inke atunchi soj kodo. Andej Pesta pinzhardom soj kodo, ande e shkola. Le shingale kethane kide kadala lumnyan, kon zhuvale sas, haj thode uzharde drabenca lenge gada, kadala mashinasa. Kasavo nyamcicko mashina sas, HDD mashina sas. Kathe inke nas kasavo, haj nas chi kasavo kher, kaj uzharan le manushen drabenca. Vi uzharipo feru jekhtar sas, ande Sajókaza ande shovardesha bersa. Avri dine ande o Kőjálí, hoi baro uzharipo avla. Po panzh chaso trubusardas te zhas le sigo zibanosa, le shingale krujal line a romano pero. Detehara po panzh chaso. Pe ratyate uzhar-

közéjük. Mikor ment ellenőrizni, nagy, derék, szép fiatal ember, nem mert bemenni, mert nekimentek, baltával fogadták. Neki mindig rendőrt kellett hívni a kezdeti stádiumban.

Domaházán egyszer hastífusz tört ki a cigánytelepen. Ki kellett menni hajnali öt óraker oltani. A cigányok félnek nagyon az oltástól, úgyhogy körülvonta a telet a rendőrség meg a határőrség, így nem szaladtak el. Sorba állították őket, egy tanácsi kisasszony meg rubrikázta. Egyébként az ötvenes években Borsodnádásdon is volt hastífusz, mert a trágylé meg a kút egymás mellett volt, visszafolyt a szennyvíz. A patkányok szaladgáltak, borzalmas volt. Ott vagy tízen meg is haltak. Magyarok, nem cigányok. Cigány egy se halt meg... ellenállóbbak voltak. Meg mentünk egyszer Putnokra, bacilusgazda kutatásra, besegítettünk az ottaniaknak. A József Attila úton, vagy az erdő alatt,

ott volt a sok c.

Hajnalok hajnalán, már reggel hat óraker köl-töttük fel a cigányt... Jött velünk a főorvos, kiáltott: jó reggelt, maguk még az ágyban vannak? Káromkodott... Székletdobozt adtunk mindenkinek, azt be a laborba, a főorvos intézkedett. Hogy lázadoztak... féltek tőle, szigorú ember volt. Volt tekintélye, hiába nem hordott csokornyakkendőt. (...) Nem volt mosógép, nem ismertük. Budapesten ismertem meg az iskolában: összeszedték a rendőrök ezeket a prostikat, akik tetvesek voltak, és fertőtlenítették a ruhákat. Ilyen német gép volt, HDD gép volt. Ilyen itt nem

they became writers,

and see how it's in your own interest to be clean... Because if you aren't the head doctor will be talking to me... They even made coffee. Some places were so clean that I drank it. And they'd give me the first mushroom. It's not with aggression, but with finesse that you have to act.

– *But to go in with police...*

– I never used that option. The council head did often tell me to let him now as soon as something went wrong... but, there never was any need to. Miklós, the Putnok health inspector always used police escort to go in. When he would go for his inspections, a handsome, strong, young man, he didn't dare go in. Because, axe at hand, they were ready to jump him. In the beginning, he always needed police help.

Once there was a typhoid epidemic on the Domaháza Gypsy settlement. We had to go there to give shots at five in the morning. Gypsies are really scared of shots; so the police and border guards surrounded the settlement to keep them from getting away. They lined them up and a young council woman registered them. Actually in the '50s there was a typhoid epidemic in Borsodnádásd, too, because the well and the sewage pit were too close to each other and the sewage spilled over into the well. It was full of rats; it was awful. Some ten people died there. Hungarians, not Gypsies. Not a single Gypsy died... they were more resistant. And once we went to Putnok to help locate a bac-

dam trine gaven, nas vorba, sa kethane kidam le romen. Anda o Miskolci avilas o Kőjál, trine vurdonesa ande, so trubulas lenge karing e butyi. Le romen dine khoslo, haj krezol sapuj, inke vi khere shaj ingerde. Krezol sapuj, najardo cherhi, le roma sar o Del mukhlasle, nanges. Zurale melale sasle. Krujal line len le shingale. Ande vi le perina haj vi kothe zhalas e zhu. Chi kamenas te uzharenpen. O baro sastyari chingardelas, von palpale chingardenas: akanak uzhardam amen.

Kode phenel: pale zhuvasle kergyile. Kushkerlas. Nas vorba, trubulas te najon, inke vi palpale avile te najon. Le zhuvlya le zhuvlya, le mursha le murshen najarde: maj anglunes le zhuvlya, pala kode le mursha. Jekh mursh vi andre gelas kaj le zhuvlya najonas, pala leste gelem, phendem leske, tavel avri, sar zhos, phenel, pala muri romnyi zhav... Phenav: nange zhuvlya si kothe... Kas azbal kodo, phenel o rom...

Pe kode seroj inke ke jekhe shingaleske phenel jekh romnyi: dikh kathe, na som me zhuvlyi, haj cirdel pe peste opre o gad, te sikavel peski chuchi... Cerha sas kothe, tato palyi, telal trubulas te tordyon tela o palyi, ba majanglal uzhardam lengo shero drabesa, o Kőjál pale lenge gada uzhardas.

– *Vi le gazhe sas ande kado uzharipo andre?*

– Na.

volt, fertőtlenítőállomás sem. Fertőtlenítés is csak egyszer, Sajókázán, a hatvanas években. Jött az utasítás a megyei Kőjáltól, hogy fertőtlenítés lesz, nagyarányú. Öt óraker kellett mennünk a gyorsvonattal, a rendőrség körülfárta a telepet. Reggel ötkor. Estére lettünk kész a három teleppel, összegyűjtötték őket, nem volt kegyelem. Miskolcra jött a Kőjál, ők hozták a felszerelést, a sátrakat, vagy három autóval. Törülközők a cigányoknak, krezol szappan, még otthonra is adtunk nekik. Krezol szappan, zuhanyrózsa, a sátrak, a cigányok szűzanya-meztelen.

Iszonyú koszos cigányok voltak. Körbe lettek zárva rendőrileg. Hozták a dunnát, és ott mászott a ruhatétel. Olyan arrogáns ember volt a főorvos, kiabált. Ők mondták: most fertőtleníttük. Azt mondja: megint betetvesedtek. Káromkodott. Nem volt ellenállás, sőt, még vissza is jöttek fürdeni. A nőket nők, a férfiakat férfiak furdelték: először a nők, utána a férfiak. Egy férfi be is ment a női zuhanyzóba, mentem utána, mondtam jöjjön ki. hogy mennék aszondja, a feleségem után megyek... Mondom meztelen nők vannak ott... Mit számít az, mondja a cigány...

Arra emlékszem még, hogy egy rendőrnek azt mondta a cigányasszony, szétúrta a ruháját megmutatta a mellét, na itt van, azt mondtam, nem vagyok én tetves... Sátor volt, és meleg zuhany, alá kellett állni nekik, de előtte le kellett fertőtlenítenünk a fejüket, a kőjál meg fertőtlenítette a ruhákat.

– *Magyarok is bekerültek ebbe a fertőtlenítésbe?*

– Nem.

terium-carrier. And on József Attila Street right by the forest,

we found the many G.'s.

We woke the Gypsies really early, at six in the morning... We had the head doctor with us. Good morning! he shouted, you're still in bed? He cursed ... We gave everybody a faeces box, and off to the laboratory; the head doctor got things done. If they protested... They were afraid of him; he was very strict. It didn't matter that he wasn't wearing a bowtie; he had authority. (...)

We didn't have washing machines; we didn't know what they were. I first saw one in Budapest at the school: The police got the louse-infected prostitutes together and disinfected their clothes. It was this German machine, an HDD. We didn't have anything like that here; and we had no disinfecting station, either. And there was only ever one disinfection; it was done in Sajókaza in the '60s. The orders came from the county KŐJÁL: there would be a disinfection, a big one. We had to take the train at five in the morning; the police surrounded the Gypsy settlement. Five in the morning. We were done with the three settlements by the evening. We gathered them all; there was no mercy. The KŐJÁL came from Miskolc. They brought the equipment and the tent in about three different cars. Towels for the Gypsies and cresol soap... we even gave them some for home. Cresol soap, shower heads, the tents, the Gypsies buck naked.

They were really dirty Gypsies. They were

surrounded by the police. They brought the blankets, lice crawling all over. The head doctor was so arrogant; he was shouting at them. We just had them disinfected, they'd say. He'd answer, they're full of lice again. He cursed. There was no resistance, actually, they even came back to bathe. Women were bathed by women, and men by men. First the women went in, then the men. One man even went into the women's shower; and I went in after him, told him to get out. I want to go, he says, to my wife... I tell him there are naked women in there. The Gypsies answered, who cares.

I can still remember how a Gypsy woman opened her dress and showed an officer her breasts. Look here, she said, I don't have lice... There was a tent and a warm shower; they had to go in the shower. But first we had to disinfect their heads, and the KÖJÁL disinfected their clothes.

– *Were Hungarians also disinfected?*

– No.

Asalyipesko than.
Pest megye, karing o 1980.

Mosolyország.
Pest megye, 1980 körül.

"Happyland".
Pest county, around 1980.

*„Sar jekh dilino mudaravtatijas le zhuv-
ven, khanchi kaver chi pinzharlas, numa
e kat. Apoj andar sako problema anglal
las e kat.*

*– Kaj si o mulo? – Chingardelas aba kaj
le kherengi agor. – Dore aba xale le? Pe
tumende phabarav kado bacilushesko
kujbo.”*

Lakatos Menyhért: Thuvalyi kipura* (avrikidipo)

Sas kasavo zhungalo nasvalyipo pe amende ke sa xarundasas ame, ande kodo vi me andre pelom. Mashkar mure naja cine phugnye kerdyile, kasavo sas aba vi muro intrego trup, thaj maj palal kadala cine phugnye zhungales opre barile.

Le doktorengé zhutisaripe na but kerde, slabo sas lenge draba, kade napre zhangle te pustin avri kado nasvalyipo. Save kamne te sastyaren pe, kodolen kasavo khandino draba makhne andre ke aba dural hatyardyolas o khand, aba shaj zhanglas sakon kado nasvalo si. Kadalesa na numa kode resnas ke zhungalyipo phennas pe lende, inke chi ando gav chi mukhnas andre te zhan, chi kaj jekh kher. Kade apoj zhungalo phugnyalo nasvalyipo kerdyilas pe amende, sa xarundamas ame, kathar le melale gada inke maj bareske kerdyilas kado zhungalyipo. So o doktori opre iskirisardas drab kodolesa chi me chi makhlom andre ma, ke andre te makhos man zhungalo kalo kerdyilom kathar o drab, kade chi zhanglom te zhav ande shkola.

Opre sas te lav o baro avrisastyaripo, so

*„Megszállottként üldözte a tetveket,
egyetlen gyógymódot ismert,
az ollót. Azt aztán minden esetben
alkalmazta.*

*– Hol a halott? –
Üvöltött már a telep szélén – Vagy
megettétek? Rátok gyűjtom
ezt a baciluszfészket.”*

Lakatos Menyhért: Füstös képek* (részletek)

A rühbetegségtől én sem mentesültem. Az ujjaim között apró pattanások képződtek, elterjedtek az egész testemen, és később hatalmas sebekké alakultak.

Az orvosi segítségnyújtás hatástalan vagy csak lassan ható gyógyszerei a fertőzés lehetőségét egyáltalán nem szüntették meg. Akik az orvost megpróbálták, gúny tárgyává váltak a telepen, a barna, kellemetlen szagú kenőcs messziről árulkodott a rüh jelenlétéről. Ez esetben nem csak gúnynak, hanem kellemetlen hátránynak is kitette magát az ember, mert a faluban nem engedték be egyetlen házhoz sem. Így aztán a gusztustalan vakaródzásokból undorítóan elgennyesedett sebek keletkeztek, amelyek a piszkos gúnyák alatt egyre inkább fertőztek. Az orvos által felírt gyógyszert magam sem használhattam, nem mehettam az iskolába feketére maszatolva és azzal a kibírhatatlan bűzzel, amit a kenőcs árasztott.

Vállalnom kellett a kínzást, amit a gyógyulás reményében elszenvedtem a kékkő- és kénporkeveréktől, de megérte, mert egyszeri

*“He went after lice like a madman;
he knew only one cure: scissors.
And he used them all the time.*

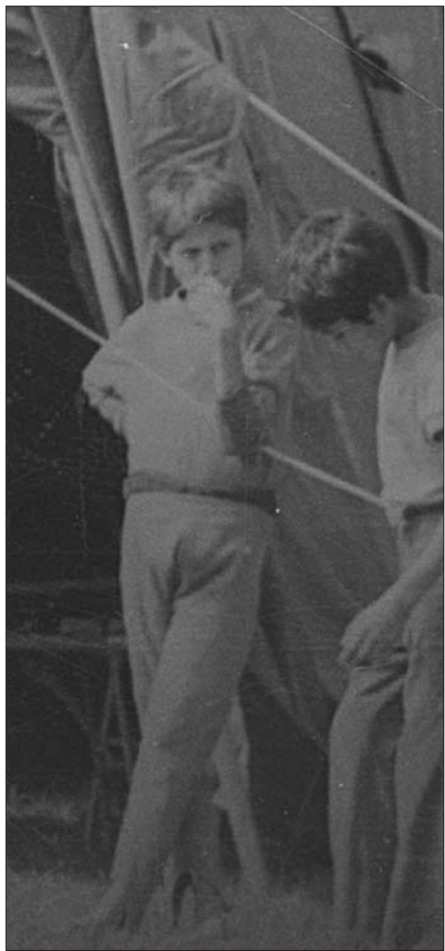
*– Where is the deceased? he shouted
already at the edge of the settlement.
–Or did you eat him?
I’m going to burn this germ pit
with you in it.”*

Menyhért Lakatos: Smoky images* (excerpts)

Even I got scabies. I had these small boils between my fingers, they later spread all over my body and became huge sores.

The medicine prescribed by the doctor either didn't work or worked very slowly, and in no way reduced the risk of infection. Whoever tried to go to the doctor was ridiculed in the settlement. The brown ointment with its unpleasant smell betrayed scabies from quite a distance. But, in this case, on top of ridicule, one would face the unpleasant drawback that no one in the village would allow him to enter their home. So, the disgusting scratching led to repulsive sores which became more and more infected under their grimy outfits. I couldn't use the prescribed medicine myself; I couldn't go into a school all black and reeking with that ointment's unbearable stench.

In the hope of a cure, I had to put myself through the torture of the sulphate-sulphur powder mixture. It was worth it though, because a single treatment was enough for a total cure.

pharo sas te avri kamlom te sastyuvav, varisoke vuneto posh sas, de jekhvar trubulas numa te makhen man andre thaj vi sastyilom.

Pala jekh duj dyes aba sakones ande kasa-vo vuneto palyi najarde, makhne andre. Na numa le shavora chingardenas kathar e dukh, chingardenas vi e bare manusha, zurales churindelas dukhalas, armaja dennas lenge vaj le shavorengé variso bajo te avla.

Butzhene kade kernas sar kon aba kamel te mudarel pes, kon apoj andre makhlas pes vi avri chingardas pesko jilo.

Pala jekh-duj kurko numa le phugnyengi parno than thaj numa kali vurmi dichonas. Zuralo sastyaripo sas, de kado zhungalo nasvalyipo numa kade shaj sastyarde avri, sakones kasavesa te makhnas tele. Le gaveske gazhe kon drakhen inkrenas chi zhangle sostar mangen le rom vunetobarr thaj vuneto posh, sar von akharnas khandinyi-barreski luludyi. O Bocz doktori numa asalas kana shundas sosa makhen pen e rom, de majpalal, kanak varikon gelas ke leste kasavo nasvalyiposa vi voj kodo phendas te makhel pes vuneto poshesa.

Kathar o Bocz doktori daranas le roma. Kodo shundyolas ke sas jekh doktori kon mulas, ke andal rom pe leste gelas jekh zhuv thaj churindas les. Sunusajlam ke na lesa pecisajlas kade. Chi kaj jekh nasvalo rom chi gelas avri.

– Zhuvel?... – pushlas. – Sostar chi avilas andre? Atunchi akharen numa te mulas. Anda kode chi akharlas les khonyik, inke majmish-to sas te merel.

Sar jekh dilino mudaravtatijas le zhuyen,

alkalmazása elég volt a teljes gyógyuláshoz.

Néhány nap múlva általában vált a tömény kékköves és kénes fürdő vagy kenőcs alkalmazása. Nemcsak a gyerekek ordítottak a fájdalomtól, hanem a felnőttek is, szidtak, és agyonveréssel fenyegettek, ha a gyerekeknek vagy nekik valami bajuk történik.

Sokan úgy alkalmazták, mint aki hosszú rábeszélés után hajlandó öngyilkos lenni, és ha már csinálta, akkor istenigazában kiordította magát, igaz, volt is mitől.

Néhány hét múlva csak a fehér sömör helyei és a fekete rühseb nyomai látszóttak. Kegyetlen gyógymód volt, de ennek a fertőzésnek nem lehetett másként ellenállni, csak ha mindenki alkalmazza. A falu szőlőtermelő gazdái nem tudták elképzelni miért koldul minden cigány kékkövet és kénport, vagy ahogy ők nevezték, büdöskővirágot. Bocz doktor csak nevette, amikor meghallotta, hogy mivel kezelik magukat a cigányok, de később, ha valamelyiken újra jelentkezett, ő is azt ajánlotta.

Bocz doktortól rettegett a telep. Az a hír járta, hogy egy orvos belehalt a tetűcsípésbe, mert a cigányokról rámásztak a tetvek. Sajnáltuk, hogy nem ővele történt. Egyetlen beteghez el nem ment.

– Él?... – kérdezte. – Miért nem jött be? Akkor hívjatok, ha meghalt.

Egyébként sem óhajtotta a segítséget senki, inkább szenvedett vagy belepusztult.

Megszállottként üldözte a tetveket, egyetlen gyógymódot ismert, az ollót. Azt aztán minden esetben alkalmazta.

Within a few days, the application of the concentrated sulphate-sulphur bath or ointment became widespread. It wasn't only children that were screaming out of pain, but the adults too; and they were cursing us and threatening to kill us if anything happened to them or their kids.

Many people used it as if someone had just talked them into killing themselves; and when they were using it they screamed for their lives. It must be said though, it wasn't without reason.

In a few weeks all that could be seen were white herpes scars and black spots where scabies sores once used to be. It was cruel therapy; but, the only way to take on this infection was if everyone went through it. Vinegrowers in the village had no idea why all the Gypsies were begging for sulfate and sulfur, or as they used to call it, stinky-stone flower. Doctor Bocz laughed when he heard how the Gypsies are treating the outbreak. But later, when anyone got infected again he recommended the same.

The settlement dreaded Doctor Bocz. There was a rumor that a doctor had died of a louse bite; because a louse had gotten onto him from the Gypsies. We only regretted that it wasn't him. He never went out to see any patients.

– Is he alive? he asked. why didn't he come in? Just call me when he's dead.

No one actually wanted his help, they preferred to suffer or die.

He went after lice like a madman; he

chi pinzharlas kaver, numa e kat. Apoj andar sako problema anglal les e kat.

– Kaj si o mulo? – Chingardelas aba kaj le kherengi agor. – Dore aba xale le? Pe tumende phabarav kado bacilushesko kujbo.

Le roma chi phennas khanchi garudenas sas sa muklas peske vurmi pe le roma. Kon ande leske vast reslas, kodoleske ande leske bal shindas jekh trushul. Kado na sas kasavi bari butyi, ke o dikhlo sharadas. Inke chi kodo na sas bari kanak opre shudas lengi bov sar kiravnas khabenesa kethane. Sas mashkar lende vi bari mujeski romnyi, chi kodol chi phennas khanchi, daravnas penge bala, te sas inke varikaske.

– Hol a halott? – Üvöltött már a telep szélén – Vagy megettétek? Rátok gyűjtöm ezt a bacilushesket.

A cigányok sunyítottak a gödrök bozótjai között.

A doktor dühöngése mindég nyomott hagyott maga után. Aki a keze ügyébe került, annak keresztet vágott a hajába. Na de ez nem jelentett semmit, a kendő eltakarta. Még az sem, hogy végigrugdalta a telep tűzhelyeit, az elkészített vagy félig megfőtt ételeket kiborogatta. Hang nélkül túrték, pedig szép számmal akadt nagyszájú, harcias asszony, de jobbnak látták, ha hallgatnak, féltették koronájukat, ha ugyan akadt még nyírbátlan.

knew only one cure: scissors. And he used them all the time.

– Where is the deceased? he shouted already at the edge of the settlement. –Or did you eat him? I'm going to burn this germ pit with you in it.

The Gypsies were lying low behind the brush in the pits.

The doctor's rage always left its mark. He cut a cross in the hair of anyone he could get his hands on. This in itself was nothing though, it could always be covered with a headscarf. Nor was his kicking over the settlement's stoves or the pouring out of the ready-to-eat or half-prepared meals. They silently stood by. Now there were quite a few loud and aggressive women there, but they thought it best to keep silent. They feared for their crowns; if, that is, there still were any who had yet to be put under the scissors.

„Kanak aba sikavelas pes po Berkeshiko-than, inke chi jekh romnyi, chi jekh shavoro chi dicholas kothe”

Szabó László – Létavértes

Kasavo higienicko butyari mashkar le rom na sas, inke vi atunchi numa kodo shaj sas kasavo butyari kaske sas kasavo shkola. O higienicko butyari jekh gazho sas, o Nagy Jóska, de kasavi butyi shaj kerdesas vi le roma. Kathar kodo manush sakon daralas. Sakon, nas kon na. Kanak aba sikavelas pes po Berkeshiko-than, inke chi jekh romnyi, chi jekh shavoro chi dicholas kothe. Akanak aba kade gindyinav, vi leske avri shaj sas dine, so shaj kerel so na. Vi voj kerdas vi kasavo butyi so na sas slobodo. De voj shaj kerdas. Te marel les chi tromajlas khonyik, ke andar kodo maj inke nasulyipo avilosas amenge, shaj bishaven pe amende le shingale. Le shingale kodo kerde so voj phendas. Sas kanak dosta sas numa shtar shingale, duj-duj pe vulyicako agor, de sas vi kade kanak desh-deshuduj shingale sas avri. Te na sas kattyi shingale, avri bishalde vi le ketanen.

Le roma majopról garade pen, chi tromajle te phenen khanchi. Me kade patyav vi kado hatyardo si: te jekh gavesko manush rode-las jekh romani familija – vi vareso lashipo te ingrelas – vi atunchi garavenas pen le roma. Ke kade zhangle chorre, ke atunchi roden len numa, kanak vareso nasulyipo si, kanak o Del te na del, trubul te maren len.

„Ha már megjelent a Berkes-téren, az asszonyok, gyerekek eltűntek a láthatárról.”

Szabó László – Létavértes

Egészségőr a cigányok között nem volt, mert az csak az lehetett már akkor is, akinek a végzettsége, iskolája megvolt hozzá. Az egészségőr a Nagy Jóska bácsi volt, egy magyar ember, de olyan munkát el tudott volna végezni akármelyik cigány is. Attól az embertől mindenki félt. Mindenki kivétel nélkül. Ha már megjelent a Berkes-téren, az asszonyok, gyerekek eltűntek a láthatárról. Biztos vagyok benne, már így utólag, hogy őneki is ki volt adva, hogy meddig mehet el. Nála is előfordult biztosan olyan, hogy hát kis túlkapások. Nyugodtan megethette. Mert nekitámadni senki nem mert, mert abból csak rosszabb dolog süllhetett volna ki, jöttek volna a rendőrök. Rendelkezésre állott a rendőrség bármikor. Volt, mikor elég volt négy rendőr, kettő-kettő az utca két végén, de volt, amikor tízen-tizenketten voltak kint. És ha a rendőrök nem voltak elegen, igénybe vették a honvédséget is.

A cigányok legfeljebb elbújtak, mert nem mertek szólani. Én azt hiszem, hogy ez is érthető: ha egy hatósági ember valamelyik cigány családot megkereste – még akkor is, ha neki valami jót vitt – akkor is elbújt. Mert olyan tapasztalatok álltak a hátuk mögött, hogy őket csak akkor keresték meg, ha valami baj volt, vagy neadjisten, meg kellett verni őket.

“By the time he appeared on Berkes Square, women and children were already out of sight.”

László Szabó –Létavértes

There was no Gypsy health inspector, because even then you needed a degree and some school to become one. Uncle Jóska Nagy, a Hungarian, was the health inspector, but the work he did could have been done by any Gypsy. Everybody was scared of that man. Everybody, without exception. By the time he appeared on Berkes Square, women and children were already out of sight. Thinking back on the whole thing, I'm sure he was told how far he could go. He probably went a little too far a few times. He could get away with it though. Because nobody dared touch him, because things would have just gotten worse and the police would have come out. The police were always available for him. Sometimes four policemen were enough, two at each end of the street; but sometimes ten or twelve would be there. And if there weren't enough police, the army would come, too. At best, the Gypsies went into hiding, because they didn't dare say a word. I think this too was understandable: if anyone from the authorities was looking for some Gypsy family, even if he were bringing them something good, they went into hiding. Because experience had taught them that the authorities only ever came over if there was some problem or, god forbid, if they needed a beating.

LA BICSKAKO GAVESKO KHER
MASHKARUTNO MINISTERIJUMOSKE
ORGANIZACIJA ANDE BICSKKE
2029/1957

AVRIBISHIPO

La Bicskako Gavesko Kher thaj e Mashkarutno Ministeriumoske Organizacija ande Bicske akanak avriphenel, ke kado lil o ... /rakhadyilas. Bicske 1897 ... leski dej: .../lesko lilesko samo ... beshel ande Bicske pe romano telepo, voj si po romano telepo o romano mujalo les kamel tradel avri la Bicskako Gavesko Kher sar

M U J A L O

Voj kadi butyi kade trubul te kerel ke chi xutrel pala leste potyln. Leske kodo si leski butyi sama te lel ke po telepo sakofelo uzho te avel, higienicko te avel, thaj tena avel khanchi problema, thaj te dikhel variso nasulyipo si te phenel ando Gavesko Kher, thaj ande shingalengo kher. Thaj le roma po telepo trubul te keren sakofelo so opral si iskirime, trubul te andre te inkren kadale opreakharipe. Kado avribishipesko lil zhi kaj atunchi lashoj, kana chi len palpale.

Bicske, 1957. oktober 9.

Gavesko Shero
Shingalengo Shero

Bicskei községi Tanács Végrehajtóbizottsága.-
B.M. Bicskei Járási osztálya, Bicskei örs.

Szám: 2029./1957.

M e g b i z ó l e v é l .

Bicskei községi Tanács Végrehajtóbizottsága és a B.M. Bicskei Járási osztálya Bicskei örsz ennel bizonyítja, hogy e megbízólevél tulajdonosa [redacted] /szül. Bicske 1897; [redacted] anyja neve [redacted] akimezenél, anyját [redacted] anyja nevével igazolványával tudja igazolni. Bicske Cigánytelepi lakos, a Bicskei községi Tanács Végrehajtóbizottságának és a B.M. Bicskei Járási osztálya Bicskei örsének megbízottja mint cigánytelepi

f e l ü g y e l ő .

Nevezett ezen feladatát társadalmi munka gyanánt díjmentesen végzi. Nevezett felügyelő kötelessége, hogy a cigánytelepen felügyeljen a közrend, a közbiztonság, a közbiztonság és közegészségügy szabályaira, ha pedig arról szerez tudomást, hogy bárki e szabályokat megsérti, tartozik azt azonnal a községi tanács végrehajtóbizottságának és a B.M. bicskei Járási osztálya Bicskei örsének bejelenteni.- A cigánytelep lakói kötelesek nevezett fenti szabályok betartására vonatkozó figyelmeztetéseit tudomásul venni és azt végrehajtani.-

Ezen megbízólevél visszavonásig érvényes.-

Bicske, 1957. oktober 9.-én.

[Signature]
V.B. elnök

[Signature]
P.M. őreparancsnok. h.

[Circular stamp: Bicskei Községi Tanács Végrehajtóbizottsága, 1957.10.9.]

[Handwritten: Bicskei, 1957. Okt. 28. at.]

[Handwritten: Janyka]

EXECUTIVE COMMITTEE OF THE COUNCIL
OF BICSKKE VILLAGE
MINISTRY OF INTERIOR, BICSKKE POLICE-
STATION BICSKKE
No. 2029/1957

LETTERS OF PROCURATION

Executive Committee of the Council of Bicske Village and the Bicske police station hereby certify that the owner of present Letter of Procuration ... (born: Bicske, ... 1897, mother's name: ...), who identifies his personal identity by the ..., a resident of the Romani settlement of Bicske, is appointed by the Executive Committee of the Council of Bicske Village and the Bicske police station as SUPERVISOR of the Romani settlement. Afore-named shall perform this duty without payment. Afore-named is obliged to supervise public order and moral, public sanitation and health at the Romani settlement. The supervisor is obliged to report any violation of these rules to the Bicske police station and the Council of Bicske when they become known to him. The residents of the Romani settlement must observe the above rules. This Letter of Procuration is valid until withdrawal.

Bicske, 9th October 1957.

Chair of the Executive Committee
Officer of the guard

"I was responsible for order. I

„Kodo sas muro avridinipo, te losarav pe patyiv. Phendom lenge, na avla khandi problema, den tumen pacha. Lenge kade trubul te keren. Sas te losarav te na avel maripo.”

Kolompár István – Monor

(Kanak sas o najaripeske vremi voj sas le vulicako mujalo, thaj vi ando Gavesko Kher butyi kerdas. Pe jekh vreme voj las sama po najaripo.)

Numa jekh xajing sas mashkar le rom kaj beshnas, pashal jekh gazhi, pashal e Csányi Kati néne. Kade sar dujshel meteri shaj sas. Phenav o chachipo numa duj véce sas. Pala kode avilas kodo vreme kanak butyi xutyildam, atunchi sakon ande butyi ashilas. Thaj vi xutyildam kher.

(...)

Sar majlasho ketana avilom khere, muntusardem jekha romnyako thaj lake shavoresko trajo, ande Győra. Baro paji sas, andar e Ercsiva trade amen ratyasa, muntusaras le but manushen andar le vulyici. Thaj sar zhav, shunav jekh zhulyikano cipipe: zhutin, zhutin. Phenav, trade numa akorde. Andre phaglom mure kherenca e felyastra. Ande muro muj maladas jekh glazha, thaj shindyolas o rat pe mure sovjeticka gada. Andre zhav, thaj dikhav jekh khamnyi romnyi, thaj aba vi avel o shavoro. Jaj ketanenge raja, muntusar muro trajo, khatej muro shavoro pashal muro punro! Dikhav, thaj kasavo inke chi dikhlom, sar kade kothe sas! Mashkar lake punre sas o cino shavoro. Lomas e shavores numa kothe

„Az volt a feladatom, hogy a rendre figyeljek. Mondtam nekik, nem lesz semmi baj, nyugodjatok meg. Ez kötelező nekik. Vigyáznom kellett, hogy ne legyen verekedés.”

Kolompár István – Monor

(A mosdatások idején a telep egyik utcabizalmija, egyben tanácstag volt. Egy ideig ő felügyelte a rendet a mosdatásoknál.)

Egy kút volt az egész telepen, a Csányi Kati néni, egy magyar asszony mellett. Olyan jó kétszáz méterre. Meg, megmondom őszintén, két véce volt. Majd aztán eljött az a rendszer, hogy munkalehetőséget kaptunk, és akkor mindenki elállt dolgozni. És kaptunk lakást. (...)

Mint kiváló katona szereltem le, mert megmentettem Győrben egy asszonyt meg a gyereket. Árvíz volt, Ercsiből vezényeltek minket éjjel, rohamcsónakokkal mentettük a népeket az elárasztott utcákból. Hát ahogy megyek, hallok egy női hangot: segítség, segítség. Mondom, bajtárs, evezzéssel csak jobb felé. Betörtem az ablakot a csizmámmal. Az arcomba belefolyt egy üvegszilánk, vér folyt rája, a szovjet féle gyártmányú ruhámra. Bemék, hát, látom, hogy egy asszonynak megindult a szülése. Jaj, vitéz úr mentse meg az életemet, itt van a kisbaba a lábamnál! Nézem, hát olyat még nem láttam, ahogy úgy volt! A lába közt volt a kisbaba. Elvettem volna a kisbabát, de ott volt a köldököksínór. Kérem szépen, kinyitottam a szekrényt nagy nehezen,

told them calm down, there won't be any problems. This was mandatory for them. I had to make sure there wouldn't be any fights.”

István Kolompár – Monor

(One of the street wardens and a member of the Council at the time. For a while he was responsible for order at bathings.)

There was one well on the whole settlement, it was by the house of a Hungarian, aunt Kati Csányi. A good 200 metres away. And, to tell the truth, there were only two toilets. Then that new system came and we were all given job opportunities and everybody went to work. We were given apartments, too.

(...)

When I left the army, I was declared an “outstanding” soldier, because I had saved the life of a woman and her kid in Győr. There was a flood, and we were sent off from Ercsi in the middle of the night to save people on the flooded streets with our storm-boats. And as I'm going along, I hear this woman's voice: help, help. I say, comrade, row over to the right! I broke open the window with my boots. A piece of glass flew into my face and I began to bleed right on my Soviet-type uniform. I go in and I see this woman giving birth. Oh soldier, come save my life. The baby is right here at my feet. I was looking, I'd never seen anything like it before. The baby was between her legs. I wanted to take the baby, but the umbilical cord was there.

sas inke o burikosko por. Thaj mangav shukares, phares avriphuterdom o shifonesko vudar, avri lom duj colo, thaj opral perdal phanglom, trushulano phandagyipo phandadom, tela late unzilom, opre shutom la po mashinano bero. Phenav: more, akanak duj trajo muntusaras, le sama. Kanak avri reslam po plajo, avile kadal lolotrushulane zhuvlya, kodol apoj telesastyarde la, me pale xutyildom ande muri kuj jekh pusadyipo, ke avri sas aba muri godyi. Pala kode phenel mange e zhuvlyi: numa kattyi mangel, te phenav muro anav, ke lako rom ando Gazfabrika kerel butyi, voj si o angluno manush, Kovacs bushol. Vi avilas o Kovács, kodo pushlas, savos sas kodo savo muntusardas mura romnya. Kodo phende, kothej kodo cino kalo ketana, kothe beshel peske. Oxtó shela xutyildom lestar. Ande kode vrema... Pala kode pala duj – trin kurke avilas jekh lil anda Ercsi, po anavdinipo trubulas te zhav, o shavoro muro anav xutyildas, vi voj kade bushol István. Kothe samas po boldinipo trin dyes.

Kanak khere avilom kathar le ketani, bi-shade man vulycake mujaloske, thaj vi ande Gavesko Kher butyi kerdom, thaj vi andre somas ando Romengo Organizacija. Baro zorajipo xutyildom ande mure vasta. Na kade, ke me poromchijas le manushenge, vaj variso, me numa shukares manglom len, aven shukares, trin-shtar zhene shilavas kethane e avlyina. Furika xutyildam kathar o gav, kodolesa phiradam kethane sakofelo, kaver dyes pale trin-shtarzhene avri phirade e xindyi. (...)

kivettem két lepedőt és fölülről átkötöttem, keresztkötést kötöttem, alányúltam és föl-emeltem a csónakba. Mondom: bajtárs, két életet mentünk, vigyázzál. Mikor kieveztünk a partra, jöttek ezek a vöröskeresztes nők, mindjárt leápolták ötöt, én meg kaptam olyan vénás injekciót, mert ki voltam borulva idegileg. Aztán mondta nekem a nő: csak annyit kér, hogy mondjam meg a nevemet, mert a férje a Gázgyárba főművezető, Kovácsnak hívták. Jött is aztán a Kovács, oszt kérdezte, hogy ki volt az, aki megmentette a feleségemet. Azt mondja, ott van az a kis barna katonna, ott ül a padon. Nyolcszáz forintot kaptam tőle pénzüjlatmat. Abba az időbe... És rá két-három hét múlva jött egy távirat Ercsibe, hogy névadásra kellett menni, a baba az én nevemet kapta, István lett. Ott voltunk a keresztelésen három napig.

Mikor leszereltem, megválasztottak utcabizalminak, meg tanácsagnak, minden, tagja voltam a Cigányügyi Koordinációs Tanácsnak is. Hatalmat kaptam a kezembe. Nem úgy, hogy parancsolgattam, vagy valami, hanem úgy, hogy szépen megkértem az embereket, hogy gyereünk hárman-négyen és szépen takarítsuk az udvart. Taligát kaptunk a tanácstól, behordtuk a konténerbe, másik nap meg hárman vagy négyen takarították a vécéket.

(...)

- És a fürdetésre emlékszik?
- Vitték, meg lenyírták őket.
- Mikor volt az első ilyen?
- Úgy '55 körül. Előtte nap kijöttek, oszt

Well, I opened the cupboard and took out two sheets. I made a knot from above and tied a cross-knot, I grabbed them from underneath and lifted them into the boat. I say, comrade, be careful, we're saving two lives here. When we rowed to shore, and these Red Cross women came right over and took care of them. I was given some injection into my veins because I was so out of it. Then the woman said to me that all she needs is for me to tell her my name; because her husband worked the foreman at the Gas Factory, his name was Kovács. Kovács soon came over himself and asked who it was who saved his wife. She says, there that little brown soldier sitting on the bench. He gave me 800 Forints. [That was a lot] at the time... Then, in about two-three weeks, came a wire to Ercsi saying that I had to go to the baby's naming; the baby was going to be given my name, István. We were at the christening for three days.

When I left the army, I was nominated a street warden and council member; and I was a member of the Gypsy Affairs Coordination Council, too. I was given power. I wasn't giving orders or anything; I just kindly asked people to go and clean the yard together. We got a wheelbarrow from the Council and we carried the dirt to the containers. On another day, three or four of us would clean toilets.

(...)

- Do you remember the bathing?
- They took them; and they cut their hair.
- When did this first happen?
- Around '55. They day before and said:

– *Thaj po najaripo seros?*
– Ingerde thaj tele murade len.
– *Kanak sas majanglal kasavo?*
– Kade karing o panzhvardesh thaj panzh-
to bersh. Angla kodo dyes avri avile thaj
phende: Pista tehara avas na de дума khanyi-
kaske. Kaver dyes inke chi o kham chi avilas
opre, avile le shingale, hajaj. Le majbut shing-
ale mates avile avri. Ingerde len ando hos-
pitalo, thaj vi opral vi telal tele murade len.
Dine len sapuj, thode pen lenge gada tele
makhne varisosa, opre hurade pen, thaj gata.
Nashtig kerdom korkores khanchi, na sas
sostar te xuttykerav. Korkori somas. Te phen-
dom variso phende mange te na vorbinav
andre. Nashtig te xuttykerdom. Me numa la
vulyicako rom somas. Na numa me chi shaj
kerdom khanchi, inke chi le romengo muja-
lo nashtig kerdas khanchi. Kodo inke vi zhu-
tisardas lenge.

Kodo sas muro avri phenipo te losarav pe
patyiv. Phendom lenge na avla khanchi pro-
blema, den tumenge pacha. Kade trubul te
keren. Sas te losarav te na avel maripo. Le
mursha andre vorbinde, mukh mura romnya,
thaj mure cines, na azba len. Thaj sar te na,
chi me chi mekhomas mura familija! Sas vi
kasavo ke le roma kethane xutyilde. Savo
shingalo tele shinadas varikasse bala, xutyilde
les shukares, thaj mishto marde les, gata.
(...)

Karing o '58 bersh vi me kethane mardom
ma jekhe shingalesa. Kodo shingalo – lesko
anav chi kamav te phenav – sa mates avilas
avri kaj le rom, shinlas, malavlas le romen.

mondták: Pista, holnap jövünk, ne szóljon
senkinek. Másnap hajnalba úgy meglepték a
rendőrök a cigánytelepet, hogy még. Sok
rendőr berúgva jött ki. Vitték befelé őket a
járványkórházba, oszt megnyírták őket alul-
főlül. Adtak szappant, megmosakodtak, vala-
mi vegyszerrel leizélték a ruhájukat, felöltöz-
tek, és kész. Hiába ott voltam, nem ugrálhat-
tam egyedül. Ha szóltam, azt mondták, hogy
köztisztasági, ne avatkozzak bele. Nem lehe-
tett ugrálni. Én csak utcabizalmi voltam. Nem
hogy én, a cigánybíró se mert szólni. Az még
segített is nekik.

Az volt a feladatom, hogy a rendre figyel-
jek. Mondtam nekik, nem lesz semmi baj,
nyugodjatok meg. Ez kötelező nekik. Vi-
gyáznom kellett, hogy ne legyen verekedés.
Az emberek is beleszóltak, hogy hagyj a fele-
ségemet, meg, hogy az unokámat ne bántsad.
Persze, hogy beleszóltak, én se hagynám a
családomat! De volt ám olyan is, hogy a cigá-
nyok összefogtak a rendőrök ellen. Ha kiszúrt
a rendőr valakit, hogy lenyíratja a haját, elka-
pták kérem szépen, és jól megverték, kész.

(...)
Úgy '58 körül én is összeverekedtem az egyik
rendőrrel. Ez a rendőr – a nevit nem akarom
bemondani, hogy melyik – mindig berúgva
jött ki a cigánytelepre, ütötte, vágta a népe-
ket. Részeg volt akkor is nagyon, verni kezdte
a szomszédot. Üstházkészítő volt ő is, reg-
gel korán nekikezdett dolgozni az udvaron.
Én meg láttam, pont ott söprögettem a véce
előtt, hogy szájbavágja a komámat. Visszakéz-
ből szájba vágta őtet. Orrán-száján jött a vér.

Pista, we're coming tomorrow, don't tell
anybody. And the next day at daybreak the
police caught the Gypsy settlement totally off
guard; many officers came out drunk. They
took people into the epidemiology centre
and shaved them top to bottom. They were
given soap; they washed themselves, their
clothes were treated with some chemical,
then they got dressed and that was it. I was
there; but I couldn't do anything on my own.
If I said a word, they'd say, this is public
health! Don't butt in! I couldn't do anything.
I was only a street warden. It's one thing that
I couldn't say anything; but even the Gypsy
judge didn't say a word. He even helped
them out.

I was responsible for order. I told them
calm down, there won't be any problems.
This was mandatory for them. I had to make
sure there wouldn't be any fights. People
would interfere saying, leave my wife or,
don't touch my grandchild! Obviously, they
tried to intervene, I wouldn't let them touch
my family either! But there were a few times
the Gypsies got together against the police. If
an officer picked out someone to cut off her
hair, they got hold of him and beat him up.
(...)

In around '58, I also got in a fight with a
police officer. This officer, I won't tell you
his name, he came to the Gypsy settlement
drunk; and he was hitting and beating people
there. He was really drunk that day, too, and
he began to beat my neighbour. He was a
brazier, too; and he would start work in the

Mato sas vi atunchi, marlas kodoles kon pasha ma beshlas. Sastrari sas, jokor detehara aba butyi kerlas pe avlina. Me pale angla e veca shilavos, thaj dikhlom kanak ando muj shindas mure kirves. Andal vast palpale shindas les. Vi andar o nak vi andar o muj shindyolas o rat. Pe kadi o shingalo pushlas amendar so karav, phenav leske kerav muri butyi. No pe kede aba vi avel thaj le botasa kamlas te malavel man. Ba muro zhukel avri las anda lesko vast e bota, kade apoj majsigo me malodom na voj, dom les. Andre nashlom ande o kher, ba voj pala mande avilas, avri cirdas pe mande e pushka! Me avri malodom ande lesko vast punresa, ke zhanglom chi ashel kade jag te del. Opre cirdom le pushka, aba akanak shaj aves, phendom. Thaj avilas jekh kaver shingalo, phenav leske, dihk aba kado so kerel! Le jekhes aba ando muj shindas, pe mande pale avri cirdas e pushka. Phendas kodo shingalo te dav palpale e pushka. Chi dav, phendom maj me zhanav kaj trubul te dav tele. Thaj vi tele dom. Pala jekh kurko aba chi na sas maj dur shingalo.

– *Sar shaj sas kado, ke na sas tuke andar kado khandi problema?*

– Na sas. Me kade avilom khere kathar le ketani sar legmajlasho. Mange sas kattyi sar kavereske.

Erre a rendőr megkérdezi, hogy mit csinállok, mondom, csinálom a munkámat. Erre más gyűtt is, a gumibottal ütött volna. De a kutyám kikapta a keziből, úgyhogy én előbb adtam neki, mint ő énnekem. Beszaladtam a házba, de utánam jött, és kikapta rám a pisztolyt! De kirúgtam a kezéből, tudtam, hogy nem áll tüzelőképesen. Fölhúztam, most már jöhetsz, mondom. Oszt jött egy másik rendőr barátja, mondom neki, képzeld ez meg mit csinált! Az egyiket más szájba verte gumibottal, meg a pisztolyt is kivette rám. Mondta a rendőr, hogy adjam vissza a pisztolyt. Nem adom, mondom, majd én tudom, hol kell leadni. Oszt leadtam a párttitkárságnál. Egy hét múlva más nem is vót rendőr.

– *Hogy lehet az, hogy nem lett ebből baja?*

– Nem lett. Én kitüntetéssel szereltem le, őrvezető voltam. Énnekem megvölt anyyi, mint bár-akárkicsodának.

yard early in the morning. And I was sweeping by the toilet when I saw him punch my friend in the face. It was a backhanded blow. Blood was coming out of his mouth and nose. Then the officer asked me what I was doing. I said, I'm doing my work. Then he came running at me and was going to beat me with his nightstick. But, my dog got it out of his hand; so I got him before he got me. I ran into the house; but he came after me and got out his gun! I kicked it out of his hand, because I knew that it wasn't armed. I armed it and told him, you can come now. Then another officer friend of his came; and I told him, you can't imagine what he just did! He already beat the one man with his nightstick and took his gun out on me. The officer told me to give the gun back. I won't, I said, I know where to take it. Then I took it over to the party secretary. In a week's time he was out of the force.

– *Why didn't you get into trouble?*

I didn't. I left the army with honours, and I was a lance-corporal. I had as much right as anybody else.

„Sas vi kasavo kon chingarkerlas, de o romengo mujalo delas leske duj-trin le bikoleske rolyasa, thaj aba vi andre xuterdas pesko muj. Kade marlas ame, sar le guruvnyan, vi zhuvlyi te sas, vi mursh te sas.”

Balogh József – Pomáz

Ande kado bersh resav muro eftavardesh thaj trinto bersh, thaj zhav ando eftavardesh thaj shtarto. Kaj le karfinengo sastrari kerdom butyi, kothe somas shtarvardesh thaj jekh bersh thaj inke shelbish thaj oxto dyes, andar kado xutrav mure phureski potyin. Trival somas ande butyi stahanoveski butyari, thaj duvar pale angluno butyari. Kaj e Pomáz kerdem butyi, kaj le karfinenge sastrari, ando 1950 kerde kado butyasko than. Muro kumnato kerdas kado than, kade busholas Vorga Ferenc, kathe beshlas kaj o Kellő beshel. Ande Sziberia sas lo zhi kaj trin thaj dopash bersh tele phandado. Ande kodo trubulas te keras kado butyasko than ke korkores aba chi zhanglam te keras amari butyi. Ke varikana inke korkores kerdam butyi. Sas ande Pesta jekh biboldo manush kade busholas Kátay, voj perdalkindas amendar amari butyi, sakofelo, thaj bikindas len vash lashe love. No numa opre trubulas te ingras, phari sas, thaj vi trubulosas te potyinas pal'e butyi. Andar kado kerdam kado butyasko than khere. Aba chi trubulas te potyinas numa le themeske vash kodi te xutras majpalal phurengi potyin. Akanak aba vi me xutrav kadi cino potyin, andar kado zhuvav mange.

„Volt aki veszekedett, de a cigánybíró adott neki kettő-háromat a bikacsökkel, mindjárt befogta a pofáját. Úgy vert, mint a marhákat, ha nő volt, ha férfi.”

Balogh József – Pomáz

Az idén töltöm be a hetvenharmadik évemet, megyek a hetvennegyedikbe. A szegkovácsoknál ledolgoztam 41 évet és 128 napot, ennyi van a nyugdíjамhoz igazodva. Háromszor voltam sztahanovista a munkámban, kétszer kiváló dolgozó. A Pomázi Szegkovács Szövetkezetnél dolgoztunk, 1950-ben alakult. A sógorom alapította, Vorga Ferencnek hívták, itt lakott, ahol a Kellő lakik. Szibériában volt három és fél évig fogságban. Azért kellett szövetkezetet csinálni mert egyedül már nem tudtunk dolgozni. Mert valamikor egyénileg dolgoztunk. Volt Pesten a körúton egy Kátay nevezetű zsidó ember, az átvette a szegkovács munkát, lehetett az bár-akármi, és eladta jó pénzért. Csak aztán a cipekedés ugye, meg kezdtek volna minket adóztatni is ugye, abban az időben. Abbahagytuk, mentünk szövetkezetbe. Ott nem volt adózás, csak a nyugdíjjárulékot fizettük. Én is ebbe a korba, ugye, kapom azt a kis nyugdíjat, ebből élek most.

'56-ban, a forradalom alatt költöztem ide Pomázra, hogy ne kelljen minden nap Csobánkáról átjárnom. Mindjárt ott laktam, ahol most van a Cigányház. Volt ott egy mosó-

“Some would argue, but the Gypsy judge would give him two-three blows with the pizzle and they'd soon shut up. He beat them like cattle, made no difference if it was a man or a woman.”

József Balogh –Pomáz

This year I'll be starting my 74th year. I worked 41 years and 128 days as a nail-smith; that's what they've based my old-age pension on. At work, I was a "Stakhanovist" on three occasions and an "Excellent Worker" on two. We worked for the Pomáz Nail Smith Co-operative. It was founded in 1950. My brother-in-law, Ferenc Vorga, founded it; he lived here, where Kellő lives. He spent three-and-a-half years in a prison camp in Siberia. We had to make the co-op because we couldn't work on our own anymore. Because before we did work alone. On the Körút in Pest there was a Jew called Kátay; he'd buy the nail-smith work, no matter what it was, and sold it at a good price. But, to get it to Budapest, you know; and they were about to start taxing us. We quit and got into the co-op. There weren't any taxes there; all we had to pay was the pension fund. Now I'm of age, and I'm getting that old-age pension; that's what I live off of.

In '56 during the revolution I moved to Pomáz; so that I wouldn't have to make the trip from Csobánka everyday. I used to live where the Gypsy House now is. There was a

Ando '56 avilom kathe ande Pomáz, kanak sas ando them o marajipo, numa te na trubul te perdalphirav ande sako dyes andar e Csobánka. Kothe beshlom kaj akanak si o Romano Kher. Sas kothe jekh kher kaj le romnya thovnas. Majanglal jekh shvabicko manush beshlas kothe, parude les. O baro kher jekh gazho xuterdas kathar o gav, mange numa o thovesko kher aslas. Kade gindyin, kothe sutam ehta manusha ande jekh pato. Panzh shavora, muri romnyi, thaj me. Ande intrego vulyica numa jekh xajng sas, duj gro-pa sas hunado. O jekh bradyi tele zhalas o kaver pale opre avilas. Intrego rom kothar phiravlas o palyi, thaj dosta sas! O palyi chi sas andre khanyikaj, vi wc sas, sas kaj avri sas pe avlina, majtele kathar o kher. Kaj chi sas, kodo pale kaj e kheresko dumo phirlas.

Sas kanak ande jekh bersh duvar-trival avile te dikhen le romen. Sas kasave kaske shavore chi nandyile patyvales, zhuv sas ande lengo shero, thaj e sityarkinya sama las. Avri phendas len kaj o gavesko shero, thaj avile avri kaj le rom, najarde len, thaj vi tele shinde lenge bala. Kado sas ando eftavardeshenge bersha. Avri shute jekh oskamin pe jekh mashkarutno than, thaj jekh mashinasa tele kushlinde len. Inke vi lengi mustaca tele rande. No le romnyange bala chi shinde tele: von varisavo drab xuterde pe pengo shero. Gezerolisarde, vaj sar phende, kodo posh kasavo parno sas sar o aro. Le romnyange kasavi pami bala sas sar te surrajvenas. (...) Sas kasavo, kon loshajlas ke slobodil pes kathar e kerme. Ke vi o romenge mujalo phendas lenge

konyha. Egy sváb ember lakott előtte a házban, kitelepítettek. A házat meg megkapta egy magyar ember a tanácstól, nekem nem jutott, csak a mosókonyha. Úgy képzeld, ott aludtunk egy ágyban heten. Öt gyerek, az asszony, meg én, az ágy szélén. Az egész utcában csak egy kút volt, két nagy gödör volt rajta, csigasonon ment. Az egyik lement, töltődött, a másik meg felgyött. Az egész cigánytelep mind onnan hordta a vizet és győzte az a kút! A víz nem volt senkinek bevezetve, véce is volt, akinek volt, kinn az udvaron, a háztól odébb. Akinek meg nem volt, az a ház mögé járt.

Volt, amikor egy évben kétszer-háromszor is tartottak ilyen vizsgálatot. Voltak, akiknek a gyerekei nem tisztálkodtak ahogy köllött, tetű volt a fejükbe, és a tanárnő észrevette. Jelentette a hivatalos szerveknek, és akkor jött a fertőtlenítő gép, meg lenyírták kopaszra őket. A 70-es években. Kitétek egy székét a telep közepére, és géppel levágták kopaszra a haját, akik tetvesek voltak. Még a bajuszt is levágták. De az asszonyok haját nem vágták le: vegyszert kaptak a fejükre. Gezerolnak, vagy minek mondták, olyan fehér volt, mint a liszt. Az asszonyoknak olyan fehér volt a hajuk, mintha őszek lettek volna. (...) Volt, aki örült, hogy megmenekül a féregtől. Mert a cigánybíró is mondta cigányul: örüljetek, hogy megszabadultok a tetűtől, ha a ruhátok bemegy abba a fertőtlenítőgéphez, ott már többé féreg nincs. De olyan büdös lett tőle a ruha, mint a kórseb. Volt, aki veszekedett, de a cigánybíró adott neki kettőt-háromat a bi-

washhouse, there. A Schwab man used to live there; he was relocated. The Council gave the house to a Hungarian; and all I got was the washhouse. Picture it, seven of us were sleeping on a single bed. Five kids, the wife and me on the edge of the bed. There was only one well on the whole street. It had two big buckets on a pulley. One went down, got filled up; and the other came up. The whole Gypsy settlement got its water from there, and the well had enough for us all! Nobody had water at home, and there were toilets too, out in the yard, further away from the houses. Those who didn't have one used the back of house.

There were years when they had even three or four of these inspections. Some kids didn't washed properly, had lice in their hair, and the teacher would notice. She'd report it to the authorities; then the disinfection machine would come; and they'd shave their heads. It was back in the '70s. They put a chair in the middle of the settlement and, using a machine, they shaved the heads of those who had lice. Even their moustache was cut off. But, they didn't cut the women's hair, their heads were treated with some chemical. 'Gezerol', or whatever they called it, it was as white as flour. Women's hair was so white that they looked grey (...) Some were happy to get rid of the pests. Even the Gypsy judge said, be happy that you're getting rid of those pests. If your clothes get in that disinfection machine, there won't be any more lice in them. But, the clothes smelt as

romanes: numa loshajven ke slobodin tumen kathar e zhuv, te tumare gada avri te thovela kodi mashina, kothe aba chi avla majbut kerme. Numa kasavo khandine kerdyile amare gada sar e pustija. Sas kasavo kon chingarkerlas, de o romengo mujalo delas leske duj-trin le bikoleske rolyasa, thaj vi xuterdas andre pesko muj. Kade marlas amen, sar le guruvnyen, vi zhuvlyi te sas vi mursh. Ke vi leske avri sas phendo so te kerel. Le shingale chi na kerde khanchi, avile, pushne kathar o romengo mujalo: „mishto zhal sakofelo Magyar György?” „Naj khanchi problema” – phendas o mujalo, pala kodo le shingale boldenas pes thaj geletar. Sakkon daranas lendar, kadoj o chachipo. Ke te tromajlas varikon te angle lende ashel, kodoles kade marde, ke majbut chi phendas khanchi. Xuterde les thaj ingerde les ando najaripo.

Shtarvardesh thaj duj bersh sas voj le romengo mujalo. Le roma kethane beshnas, thaj tele vorbinnas, kon te avel o mujalo, kon avla majmishto, no kade avilas voj. Kon chorlas variso, kon maralyipo kerlas, kodoleske o kris voj phendas avri. Ande gavesko kher kethane beshnas, thaj o romengo mujalo avri phendas e kris, varikon te kerlas variso. Thaj kade mukhnas sar voj phendas. Le romenge mujaleske kaj o gavesko mujalo trubulas te kerel butyi, kukurizo trubulas te kidel, thaj kolompiri. Ande patyiv inkrenas les le rom, ke mashkar le rom trubulas te ashel e patyiv. Kado mujalo pal' sakkoneste kothe dikhlas.

Majanglal kanakodi avri phendas, akanak thaj akanak avna te najaren te dikhen le ro-

kacsökkel, mindjárt befogta a pófáját. Úgy vert, mint a marhákat, ha nő volt, ha férfi. Mert ő is parancsot kapott rá, hogy mit csináljon. A rendőrök nem avatkoztak bele, gyűttek, megkérdezték a cigánybíró: „rend van, rend, Magyar György?!” „Nincs semmi probléma” – mondta a bíró, erre megfordultak és elmentek. Mindenki félt tőlük, no, ez az igazság. Mert aki velük szemben állt, azt úgy megnáspárgolták, hogy annak nem volt kedve dacoskodni velük. Elkapták és elvitték a fertőtlenítőbe.

42 évig volt cigánybíró. A cigányok összeültek, és megtárgyalták, hogy ki legyen a cigánybíró, ki alkalmas rá, no, így választották meg őtet. Aki lopott, vagy aki verekedett, azt ő ítélte meg. A községhezán összeültek, és a cigánybíró megítélte, ha valaki elkövetett valamit. És jóváhagyták, ha jól ítélte. A cigánybírónak a főszolgabírónál kellett dolgoznia, ment hozzá kapálni, kukoricát törni, krumplit kiszedni. Tisztelték, becsülték a cigányok, mert a rendet fel kellett tartani. Ez a cigánybíró mindenért felelt.

Előtte mindig bejelentette, hogy ekkor és ekkor lesz a fertőtlenítés. Összehívatta az összes cigányt a telep közepére és kijelentette, hogy akit tetvesnek találnak, annak levágják a haját. Aztán egyik nap öt-hat órákor megérkeztek. Maguk jöttek, mert a cigánybíró mondta nekik, hogy nem kell megijedni, nem kell a rendőrség. Ő rendelkezik a cigányok felett.

bad as sin because of it. Some would argue, but the Gypsy judge would give him two-three blows with the pizzle and they'd soon shut up. He beat them like cattle, made no difference if it was a man or a woman. Because he was given orders on what to do. The police didn't interfere; they just came and asked the Gypsy judge: 'Is there order, György Magyar, order?' 'There's no problem' the judge said and they'd turn around and go away. Everybody was scared of them, that's the truth. Because whoever took them on were given such a beating that they'd never want a run-in with them again. They would catch them and take them to the "disinfector".

He was the Gypsy judge for 42 years. The Gypsies sat down and discussed who should be Gypsy judge, who would be suitable, and that's how they chose him. Whoever stole or fought, he's the one who judged them. They got together in the community hall and if someone committed some crime the Gypsy judge would pass a ruling. And if his ruling was good, they'd support it. The Gypsy judge had to work for the main judge; he went to hoe, harvest corn or pick potatoes. The Gypsies respected him, because order was needed. The Gypsy judge was responsible for everything.

He'd always tell us when there was going to be a disinfection. He'd gather all the Gypsies at the centre of the settlement and announce that whoever had lice would have their hair cut. Then one day they came at 5

men. Kethane akharlas intrego romen, thaj avri phendas, ande kaste zhuv rakhen, kodoleske bal tele shinen. Thaj jekhvar jekh dyes kade karing e panzh – shov chasura avri avile. Korkores avile, ke o mujalo kodo phendas lenge, chi trubul te daran, chi trubul kothe shingalo. Le roma kodo trubul te keren, so voj avri phenel lenge.

La Bicskako Gavesko Kher
Avribishipo

La Bicskako Gavesko Kher avribishavel e ..., kon ande Bicske, po ... vulica, tela 75 numero beshel kodolesa, hoj sar e romane mujalesko zsutóri le romane mujalesa khetane te kerel bútyi, anda kode: te na avel po telepo vareso nasulyipo, sakofelo uzho tavel.
Kon opral bushol avri trubuj te phenel sako kasavalo pecimo le gaveske khereske manusenge, kana chi len sama pel romane teleposki pácsa, pe leski higiénia, pe lesko uzhimo.
Kado avribishipo zhi pe atunchi lashoj, de sar palpale na mengon les.

Bicske, 1958. aug. 19.

V. Perl Ferenc
V.B. prezident

Bicskei Községi Tanács V.B. Elnöke.

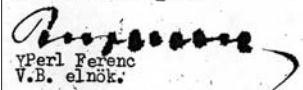
M e g b i z ó l e v é l .

A Bicskei Községi Tanács V.B. megbizta [REDACTED] Bicskei [REDACTED] u 75 sz / lakost azzal, hogy mint a cigánybíró segédje a közrend tisztaság biztosítása céljából a cigánybíróval együtt eredményesen közreműködhessek.

Köteles nevezett minden olyan eseményt, ami a telep közbékéjét közegészségügyét tisztaságát és általában rendjét veszélyezteti tudomásra jutáskor a végrehajtóbizottságnak azonnali jelentem.

Jelen megbízó levelünk visszavonásig érvényes.

Bicske 1958 aug 19.

V. Perl Ferenc
V.B. elnök.

gyen Országos Levéltár xxviii-14-8 4 d.

or 6 in the morning. They came on their own, because the Gypsy judge told them not to worry, that they don't need the police. He has authority over the Gypsies.

Chairman of the Council of Bicske Executive
Committee

Letter of Commission

The Council of Bicske Executive Committee
hereby commissions ... (resident of Bicske,
75 ... str) to effectively assist the Gypsy
judge in keeping the public order and sanitation.

The commissioned is obliged to report to the
executive committee all developments that
endanger the public peace, health, sanitation
or order in general immediately when
they become known to him.

This letter of commission is valid until withdrawal.

Bicske, 19 August 1958.

Ferenc Perl
Chairman, E.C.

„Tele xutyilde amen le shingale, line amendar le angara, thaj opre tradinde amen pe policija, de ande kodo te maren amen. Sorro ratyi e vuzhipo kerdinde amenca. P'amare vasta thaj p'amare punre phandenias e vur, thaj kade trubulas te moras e phuv.”

Váradí Klára, Borsodnádásd

Kade deshe bersheski simas, kade sar ando 1960 pecisajle kadala. Ande jekh shon jekhvar avilas o majbaro doktori thaj o gavesko doktori thaj inke desh-deshuduj shingale. Dete-hare avile karing e inja-desh chasusa. Numa kothe avile thaj aba tradenas sakones. Majanglal andre dikhnas ande e khera, ande avlyin. Kon vuzho sas n'azbanas les. Kaj dikhnas ke inke na kerde vuzhipo, le vasura katka-kutka si, kodolen aba tradenas. Vuzhipo trubulas te avel sako dyes. Dosta sas te na sas vuzhipo ande o kher, na sas tele sharado o pato colosa, andre ashilas o mel. Le shavora numa pej phuv shaj beshnas atunchi, po pato chi tromanas. Daranas, ke kethane melalen o pato. Kana amari dej nas khere, amenge trubulas jokor detehara te ushtyas opre te shilavas.

Kethane tradinde le romen po drom, kothe dikhle len: savo si melalo, savo na. Man chi jekhvar na najarde, amen uzhe samas. Thaj vi anda kode na najarde amen, ke muro dad romano mujalo sas. Vi voj zhalas le shingalenca, pala jekh kher po kaver. Thaj kasavo buzhanglo sas, avri phendas le romen savo si melalo. Sostar trubulas leske avri te phenel

„Megfogtak a rendőrök, a szent elvették, minket meg felhajtottak az őrsre, de nem azért, hogy megverjenek. Egész éjszaka takarítottak velünk. A lábunkra, meg a kezűnkre kötötték a kefék, oszt úgy súroltuk a szobákat.”

Váradí Klára, Borsodnádásd

Tíz éves lehettem, olyan '60 körül történtek ezek. Egy hónapba egyszer jöttek: a tisztiorvos, a körzeti orvos tíz-tizenkét rendőrrel. Reggel kilenc-tíz óra körül, mindig váratlanul. Csak jöttek, oszt hajtottak mindűnket. Először szétnéztek a házakban, benéztek az udvarra. Aki tiszta vót, nem bántották. Ahol látták, hogy nincsen még összetakarítva, edény szanaszét, azokat már hajtották. Rendnek kellett lenni mindennap. Elég vót hozzá, ha nem vót kitakarítva bent a ház, nem vót letakarva az ágy lepedővel, vagy a szemét bent vót. A gyerekek csak a földön ülhetek olyankor, az ágyra nem mertek. Félték, hogy összetúródik az ágy. Ha anyánk nem vót otthon, nekünk kellett pattogni, már korán reggel mázoltunk.

Összehajtották a cigányokat az útra, ott vizsgálták: ki mocskos, ki nem. Engem soha nem fürdettek meg, mink tiszták vótunk. Na meg azért is nem, mer az apám cigánybíró vót. Megbízták vele a rendőrök, ő is ment velük házról-házra. Oszt olyan szemtelen vót, hogy beárlta a cigányokat, ha mocskosak vótak. Mér kellett neki is árulkodni, nem elég

“The police caught us. They took away the coal and drove us to the station; but, they weren't going to beat us. They made us clean all night. They tied brushes to our hands and feet; and we scrubbed the rooms.”

Klára Váradí, Borsodnádásd

I was about ten years old around '60 when this all happened. Once a month, the medical officer and the GP would come with ten to twelve police. At around nine or ten, and always without warning. They just came in and got us together. First they looked around the houses and the yards. They left them alone if they were clean. But when they saw that there was a mess, that plates were everywhere; they immediately drove them out of the house. The houses had to be clean everyday. All you needed was for your house not to be clean, for your bed not to be made or for the garbage not to be taken out. The kids would only sit on the floor; they didn't dare sit on the bed. They were scared that they'd mess up the sheets. When our mother wasn't home; we had to get up in a hurry; we'd be up really early cleaning.

The Gypsies were herded out to the road; that's where they checked who was dirty, who wasn't. They never had me wash; we were clean. And also 'cause my father was the Gypsy judge. The police trusted him; he went with them house to house. And he told

len, kana dosta bajo sas lenge kana boxajvenas? Kas avri phendas, le shingale vorta kothe ghele, sa kethane marde le. Sas, kana vi mure dades marde le shingale, thaj vi amen. Ame pilam lengi zumi.

Phenav, amen chi najarde numa kodolen kas melales rakhle, kerde jekh vatra kiravde pályi, thaj kade shorde pe lende. Tele kide pala lende le gada, kade ke nanges ashile, kade shornas pe lende o pályi. Le murshen rigate, le romnyan pale rigate, ba vi pel zhuvlya kodola shingale shornas o pályi. Tele trubulas te nangyon angla shingale thaj angla doktora. Chingardenas, lazhanas pe. Lenge roma na tomanas atunchi te phenen khanchi, kaver dyes ratyasa marnas penge romnyan, sostar kide tele pala pende penge le gada, vi kede kade kernas khonyik te na zhanen pel kadal butye. (...)

Xutyilde sapuj, posh, matadori, lugo, katarhar soste le zhuva avri kerdyon anda lende. Kathar kadal serura lengi morchi sa avri phundyolas. Majdulmut sas kodo timsovo, sosa ando fabrika le sastrura thovnas tele, kasavenca thovnas tele vi le shavoren. Pala kode sa phiravnas le shavoren kaj le doktorura. (...)

Kade gelas majbut bershendar. Inke vi jivendes avile, vi atunchi avral ande vatra najarnas le romen Sas kaske lesko buko xutyeldas baro nasvalyipo. Gele kaj o doktori thaj kaj kodo doktori trubulas te zhan kon najardas len. Duj-trin zhene vi mule anda kado nasvalyipo.

Zurales daranas le roma. Sas, kon tromajlas te vorbil le shingalenge, apoj kodol marde

bajuk vót, hogy éheztek? Akit beárult, a rendőrök egyenest odamentek, bőrkesztyűvel püfölték meg őket. Vót, amikor apámat is megverték a cigányok, meg minket is. Mink ittuk meg a levit.

Szóval, minket nem fürdettek, de akit piszkosnak találtak, csináltak egy sátrat, főztek vizet, oszt úgy öntözték rájuk. Levetkeztették őket meztelenre, úgy locsolták. Embereket, asszonyokat külön, de a nőkre is azok a rendőrök locsolták a vizet. Le kellett vetkezni a rendőrök, meg a tisztiorvos előtt. Sivalkodtak, szégyellték magukat. Az uruk akkor nem mert szólni, de másnap, vagy éjszaka megverték őket, mert le mert vetkezni, de azt csak titokba csinálták. (...)

Kaptak szappant, tetűirtót, mosósózádat. Kipattogtak tőle, varnak vált a testükön a bőr, bevarasodtak. Valamikor vót az a timsó, vagy mi, amivel most a gyárba a vasat maratják, olyannal mosták őket. Gyerekeket is. Utána meg nem győzték hordani őket a orvosokhoz. (...)

Így ment éveken keresztül. Még télen is jöttek, akkor is a szabadba, a sátor alatt fürdették a cigányokat. Vót, aki tüdőgyulladást kapott. Mentek orvoshoz, de ugyanahhoz az orvoshoz mentek, aki ott volt a fürdetésen. Ketten, vagy hárman bele is haltak, gyerek is.

Nagyon féltek a cigányok. Vót, aki mert a rendőrnek szólni, de megverték. Aki nem akart menni, megverték. Vót, aki elszaladgált az erdőnek, még lövődöztek is utánuk, a hűgommak is egyszor így lőtték keresztül a

them if some Gypsies were dirty. He had the nerves to turn in Gypsies if they were dirty. Why did he have to betray them, wasn't it enough that they were starving? The police went straight over to whoever he turned in, and slugged them with leather gloves. There were times when the Gypsies beat up my father and us, too. So we got whatever he had coming.

So we weren't bathed. But for whoever they found to be dirty they made a tent, boiled water and poured it all over them. They got them completely undressed and sprayed them. Men and women separately, but, those same police were spraying the women, too. They had to get undressed in front of the police and the medical officer. They were screaming out of shame. The husbands didn't dare say a word; but that night or the day after, they'd give them a beating because they dared get undressed. But they only did that in secret. (...)

They got soap, lice-killer, washing soda. They got all these bumps from it; their skin broke out; and they had all these scabs. They used to use this acid-thing or whatever, that they use in factories to eat away at iron; that's what they were washed with. Even the kids. Afterwards they had to take them to the doctor all the time. (...)

That's how it went for years. They came in winter, too. Then too it was open-air; Gypsies were washed in the tents. Some even got pneumonia. They went to the doctor; but, they went to the same doctor who did

len. Kon chi kamlas te zhal kodoles marde. Sas kon nashadyilas le vesheske, thaj inke vi pushke denas pala leste, vi mura phenyake jokhar kade dine pushke ande lake kalca... Palpale ande la le zhuklane shingale, inke vi le shavoren. Inke vi kasavo sas, leske gada tele kide le zhukela thaj ande lende dindalde.

Vi jekhekavresa kethane maravnas le romen le shingale. Te na sas uzhipo, te dikhnas ke le shavora kothe khinyen pe avlina vash kadi marnas lenge daden, dejan. Ande jekh avlina beshnas shtar-panzh zhene, but shavora sas, chi wc, chi khanchi, avri gele le shavora pe avlina te khinyen. Atunchi Kothe te rakhnas le shingale, atunchi shtare manushen angla jekhkaver trodyisarde sas kana vi phrala sas le thaj kade trubulas te maren jekhekavres. Te na malavnas jekhekavres mishto atunchi o shingalo malavlas. Chi tromajlam te phenas khanchi.

(...)
Shavora samas, aba kade deshushtare-deshupanzhe bershenge, zurales chorre samas, gelem tele ande gropa angara te kidas. Kade kerdam jag. Tele xutyilde amen le shingale, kidenas amendar le angara, thaj amen pale opre tradinde pe policija, ba na andar kodo te maren ame. Sorro ratyi uzhipo kerdinde amenca. Pe amamre vasta thaj phunre phandenas e vurshi thaj kade trubulas te moras e phuv. Jokhar kothe nashade amen kaj le butyanura huravnas pen, thaj kothe shornas pe amende o shudro pályi. Pe amende pahosajle le gada.

nadrágját... De visszahozták a kutyás rendőrök, még a gyerekeket is. Olyan is vót, akitől leszaggatta a ruhát, úgy beléjük harapdált a kutya.

Egymással is kipofoztatta őket a rendőr. Ha nem vót rend, vagy meglátták, hogy a gyerek odaszart az udvarra, megpofozták érte a szüleit. Egy udvarba laktak négyen-öten. Sok gyerek volt, se vécé ugye, semmi, kimentek a gyerekek az udvarra szarni. Ha olyankor találta ott őket a rendőr, akkor a négy embert szembeállította, vót, hogy testvéreket is, oszt pofozni kellett egymást. Ha nem adott rendes, nagy pofont, a rendőr adott neki. De nem mertünk ellenük szólni. (...)

Már tizenhárom-tizennégy éves gyerekek lehettünk, nagyon szegények vótunk, elmentünk a bezárt bányába szemet szedni. Úgy tüzeltünk. Megfógtak a rendőrök, a szemet elvették, minket meg felhajtottak az őrsre, de nem azért hogy megverjenek. Egész éjszaka takarítottak velünk. A lábunkra, meg a kezünkre kötötték a kezét, oszt úgy súroltuk a szobákat. Egy alkalommal a bányászöltözöbe kergettek, oszt lelocsoltak minket slaggal. Hideg vízzel. Ránk fagyott a ruha, mire hazahívtünk.

the bathing. Two or three even died, even children.

The Gypsies were really scared. Some dared speak out; but they were beaten by the police. If they refused to go, they were beaten. Some ran to the forest, but they were shot at. That's how my sister got a shot her pants... The police went out with dogs to bring them back, even the kids. The dogs sometimes tore the clothes off and bit them on their bare skin.

The police also made them slap each other. If there was a mess, or they saw a kid shit in the yard, they'd slap the parents around. Four or five would live in one yard. There were a lot of kids there, and, of course, no toilet or nothing, so the kids went to shit in the yard. If the officer caught them, he'd have the four people stand facing each other, and they'd have to slap each other around. If they didn't slap hard enough, then the police did it for them. But we didn't dare speak out. (...)

We were about 12 or 13 years old; we were really poor; we went to the closed mine to collect some coal. That's how we heated the house. The police caught us. They took away the coal and drove us to the station; but, they weren't going to beat us. They made us clean all night. They tied brushes to our hands and feet; and we scrubbed the rooms. Once they chased us into the miners' dressing-room and sprayed us with a hose. With cold water. By the time we got home our clothes had frozen to us.

Kronologija/Kronológia/Chronology:

avrikidipo andar e avri-
dinipe, e avriphenipe,
thaj andar e telephenipe.

válogatás az utasítások-
ból, rendeletekből,
jelentésekből

a selection from orders,
decrees and reports

1917

Kade sar zhanas, kade shaj avel, kathar le gadenge zhuva shaj xutyilen o avrimaldyilaski tifusi, kade sghaj sastyaras avri te kodole manushen save butzhene jekhetane keren butyi, thaj kas internalisarde ande le ketanenge robi-ja (thaj le saphirane roma), thaj inke maj kadalen avri trubul te sastyaren, thaj avri te uzharek kathar le zhuva. (...) Nashtig chi kode chi bistras kas si variso somnakaja, amuletura, te na garuven andar kode ke daran kanak uzharek len aba atunchi kathar o uzharipo chi resna khanchi. Sar sakkon zhanel vi pe kodol cirden pe le gadenge zhuva.

149,446/1917. o Mashkarutno Ministerimosko krunjalavriphenipo pala o tifusesko avrimudaripe

1920

O nasvalyipo majbutivar le saphirane roma ande andre. Ande kode majmishtjo pe le saphirane roma trubul te dikhen, thaj kade trubul te keren sar o avriphenipo phenel, na numa kothe trubul te uzharek te sastyaren kaj butzhene beshen jekhetane, vi kothe kaj jivendes beshen le roma. Vi kothe avri trubul le zhuven te mudaren.

144,495/1920. Manushane lasipo thaj Butyane Ministeresko avriphenipo pala o tifusesko avrimudaripe thaj so palpale avel nasvalyipo

1923

O Mashkarutno Ministerio Raja ande kado bersh ande majushesko shon desh tahj inje 83, 274/1923 avri das phenipo ande kado avri phenel zhi kaj inkrel o tifusesko nasvalyipo

1917

Minthogy a kiütéses tífusz ragálya minden valószínűség szerint a ruhatekű útján terjed, elrendelem, hogy tömegesen foglalkoztatott munkások, továbbá hadifoglyok, internáltak, úgyszintén mindazok (különösen kóborló cigányok), akikről feltehető, hogy tetvesek, gondosan és ismételve megvizsgáltassanak, szükség esetén pedig alaposan tetvetlenítésenek. (...) Nem lehet figyelmen kívül hagyni azt sem, hogy a tetvetlenítő eljárás alatt egyesek apróbb értékű tárgyaikat (amulettek stb.) attól való félelmükben, hogy a fertőtlenítés alatt értékükből veszítenek, elrejtik a fertőtlenítés elől, holott e tárgyakon is szoktak ruhatekűk tartózkodni.

149,446/1917. Belügyminiszteri körrendelet a kiütéses tífusz ellen való védekezésről

1920

A betegségét több esetben vándorcigányok hurcolták be és terjesztették. Ezért különös gondot kell fordítani a vándorcigányokra is és hivatkozott körrendeletekben felemlített tömeglakásokon kívül a télre letelepült vándorcigányok lakóhelyeit is gondosan meg kell vizsgálni és a szükséghez képest fertőtlenítésük, tetvetlenítésük iránt intézkedni.

144,495/1920. Népjóléti és munkaiügyi miniszteri rendelet a kiütéses tífusz és visszatérő láz ellen való védekezésről

1923

A belügyminiszter úr folyó évi május hó 19-én 83,274/1923. sz. alatt kelt rendeletében a

1917

Given that the most likely source of this typhoid fever epidemic is body lice, I order that workers working in crowds, further, prisoners of war, the interned, and all those (especially the nomadic Gypsies) that we can assume to be lice-carriers be carefully and repeatedly examined, and, if necessary deloused (...) One must not forget that during delousing they might hide a few of their smaller valuables (e.g. amulets) out of fear that the disinfection might make them lose their value; however these objects are also often infected with body-lice.

149,446/1917. Circular of the Minister of Interior on the protection against typhoid fever

1920

In many cases nomadic Gypsies introduced and spread the disease. Therefore, one has to pay special attention to the nomadic Gypsies too; and apart from the dormitories referred to in the circular, the nomadic Gypsies' winter dwellings also have to be carefully examined and disinfection and delousing undertaken accordingly.

144,495/1920. Decree of the Minister of Welfare and Labour on the protection against typhoid fever and recurrent fever.

1923

According to Decree No. 83.274/1923 of the Minister of the Interior of the 19th May of the present year. All nomadic Gypsies are to be banned from fairs until the typhoid epi-

zhi pe atunchi nashtig phiren le saphirane roma pe le forura. Inke vi kode avri phendas zhi kaj inkrel o nasvalyipo zhi pe atunchi nashtig phiren, nashtig beshen kaver than, thaj nashtig zhan pe jek gav pe le kaver, zhaj sa si te dikhen kaj si lengo than.

Majpalal avriphenel intrego saphirane romeni si te dikhen savo si nasvalo, savo zhuvale thaj avri si te sastyaren les, te uzhareen les, savo na kamel te zhal shingalenca trubul inger angla le doktorura.

53,088/1923. *Manushane lashipo thaj Butyano Ministeresko avriphenipo le saphirane romenge, pala o tifusesko avrimudaripo, thaj pala gadenge zhuvengo avrimudaripo*

1924

Save manusheske tale lesko vast inkren e kris kodo intrego romen, majdur sakodol kherea kaj butzhene beshen jekhetane thaj pe kodol shaj gindyin kothe shaj gindyin shaj rakhen gadenge zhuveng kodolen si te dikhen. (...) Le gava (le forura) si te zhanen pala kodol roma kon kothe beshen thaj si te iskirin pala lende thaj te zhanen chi avile nyeve roma, pal kaver gav chipinzharde roma.

47,083/1924 *Manushane lashipo thaj Butyano Ministeresko avriphenipo pala o tifusesko avrimudaripo*

1955

Kasavo kethanipe, butipe sovano than, beshano telepo, thaj inke kasavo than kaj le zhuveng andre ingerde kothe opre shaj ashel ke majbutivar trubulte dikhen le romen. Pe kodol

kiütéses tífuszjárvány veszélyének elmúltáig a vásárok látogatásától az összes kóborcigányokat eltiltotta. Elrendelte továbbá, hogy a járvány tartama alatt a vándorcigányok mindenmű költözködése, illetve helységről-helységere való kóborlása megakadályoztassék és hogy tartózkodási helyük állandóan figyeltesék. Végül elrendelte, hogy az összes vándorcigányok egészségi állapotuk megvizsgálása, továbbá esetleges fertőtlenítés és tetvetlenítés céljából a legközelebbi elsőfokú közegészségügyi hatóságnál előállítsanak.

53,088/1923. *Népjóléti és munkaiügyi miniszteri körrendelet a kóborcigányoknak kiütéses tífusz és ruhatettség szempontjából való megvizsgálása tárgyában*

1924

A törvényhatósága területén lévő összes cigányokat, továbbá a tömeglakások és mindazon lakások lakóit, akikről feltehető, hogy ruhatettség található náluk, egészségi állapotukra és ruhatettségére egyénenként meg kell vizsgálni. (...) A községek (városok) kötelesek a kerületükben lévő cigányokról nyilvántartást vezetni és ellenőrizni azt, hogy időközben idegen helyről nem érkeztek-e oda újabb cigányok.

47,083/1924. *Népjóléti és munkaiügyi miniszteri körrendelet a kiütéses tífusz elleni védekezésről*

1955

Olyan közösségben, csoportos szálláshelyen, lakótelepen és hasonló helyen, ahol tettség

demic has abated. He has further ordered that, during the epidemic, all movement and change of abode by the nomadic Gypsies is to cease; and their settlement is to be under constant supervision. Lastly, he has ordered that, in order to have their health checked, and for their eventual disinfection and delousing to take place, all nomadic Gypsies visit the nearest health authorities.

53.088/1923. *Circular of the Minister of Welfare and Labour on the examination of nomadic Gypsies concerning typhoid fever and louse infection.*

1924

Within municipalities, all Gypsies, further all inhabitants of dormitories and inhabitants of homes that can be reasonably assumed to be louse infected have to undergo health and body louse examination. (...) Villages (and towns) are required to keep records of the Gypsies within their territories, and to regularly update their records paying special to the arrival of new Gypsies.

47.083/1924. *Circular of the Minister of Welfare and Labour on the protection against typhoid fever*

1955

In communities, dormitories, subsidised housings and similar areas where there is a risk of louse infection, regular louse controls have to be held. In places where, due to overcrowding, inadequate public health, or the inhabitants living conditions or high turnover

thana kaj opre maladyilas o butipo thaj naj lasho sastyarengre vreme thaj butivar phiren pe le kaver thana na pe jekh than beshen kothe si te avrimudaren le zhuven thaj trubul te keren prevenciovo.

Te dikhnas kaj si o tifusesko nasvalyipo thaj zhuva vi atunchi tele shaj murade, vi te na phende avri o avriphenipo. (...) Te trubul vi le shingalen avri shaj akharde

1/1955 Sastyarnicko Ministeresko avriphenipo avriphenel pala e tifusesko avriphenipo

Kasavi beshane telepi, lageri, thaj butipe sova-ne thana kaj naj lasho sastyarengre vreme, kaj shaj avel zhuvalyipo, duj kurkenca trubul te dikhen, te na avel zhuvalyipo. Pe le kasave thana o gavesko doktori shonenca, le sastyarnicki butyari pale dopash thaj shonenca trubul te dikhen sakkones te na avel zhuvalyipo. (...) Le sastyarnicki butyari, sakkon pe pesko than, trubul te dikhen ke sar inkren e avriphenipo, trubul te dikhen sako nyevo manush, sako manushes kon palpale avel, thaj sakkones ande kaste shaj avel zhuv. (...) Kon kade kiden o kotora, thaj sakofelo keren po melano telepo, ke naj lenge pala kede butyi varisoko lil, kodolen zurales trubul te dikhen ke von shaj aven majfeder zhuvalej, thaj majfeder tifusoshi.

101/1955 Sastyarnicko Ministeresko avriphenipo.

O Doktor Deseő Mihály majbaro doktori op-reginadas pesko phenipo, (...) pal kado kodolenge romenge kon ande majnasulyipo vreme

behurcolásának lehetősége fennáll, időszakos szűrővizsgálatokat kell tartani. Azokon a helyeken, ahol ezt a zsúfoltság, meg nem felelő közegészségügyi viszonyok, vagy az ott tartózkodó személyek életkörülményei, gyakori cserélődése indokolják, alkalmas rovarirtó szerrel megelőző eljárásokat is kell alkalmazni.

Kiütéses tifusz, annak alapos gyanúja és tetvesség együttes fennállása esetén a szórtelemintés az egészségügyi osztály (csoport) vezetőjének határozata hiányában is végrehajtható. (...) Amennyiben az szükséges, a rendőrség szerveinek igénybevételével kell biztosítani.

1/1955. Egészségügyi miniszteri rendelet a kiütéses tifusz elleni védekezéséről

Eltvetesedés veszélyének fokozott mértékben kitett zsúfolt, közegészségügyi szempontból hiányosan ellátott lakótelepeket, táborokat és tömegszállásokat az egészségőr általában kétfetenként tartozik átvizsgálni tetvesség előfordulására nézve. Az ilyen helyeken a körzeti orvos havonta, az illetékes egészségügyi osztály (csoport) negyedévenként tartozik vizsgálatot tartani tetvesség előfordulásának ellenőrzése céljából. (...) A tisztasági felelősök körletükben rendszeresen ellenőrzik a tisztasági rendszabályok megtartását és tetvesség felkutatása céljából megvizsgálják minden újonnan beköltözőt, visszaérkezőt és minden tetvességre gyanús személyt. (...) Jogosítvány nélkül hálólok, ronggyűjtést, szemétválogatást végzők foglalkozásuk, életkörülményeik következtében tetvesség (illetőleg kiütéses tifusz) terjesztésével gyanúsítható személyek-

rate, it can be justified, appropriate insecticides are to be applied as a preventive measure.

In the presence of typhoid fever, or reasonable suspicion of its presence, and body lice, depilation is to be carried out even without the consent of the Head of the Health Department (Group). (...) When necessary, police assistance will be at their disposal.

1/1955. Decree of the Minister of Health on the protection against typhoid fever

Overcrowded public housing, camps and dormitories, all at high risk of louse infection, are to be checked by the health inspectors on average once every two weeks for the incidence of louse infection. In these places the general practitioner is to carry out monthly examinations, and the relevant health department (group) is to carry out quarterly examinations, to control louse infection. (...) Health inspectors are to regularly ensure the compliance with sanitary regulations, and examine every newcomer, returning individual and individual who could reasonably be considered a louse carrier. (...) Illegal squatters, individuals who sort through the garbage, who collect rags are, due to their lifestyles, at high risk of carrying and spreading lice (and typhoid fever).

101/1955. Decree of the Minister of Health.

“The district head doctor, Dr. Mihály Deseő, made his proposal known (...), according to which Gypsies living in the worst conditions

trajin trubul te den kasht te keren kher, kadal roma vi tele keren butyasa le kashtenge poytin, numa te lashe khera te avel lenge na kasavi gropano kolyiba. Zhi kaj kado na kado avla, trubul te keren ando sakkó gav kasave khera kaj zhanen te keren vi jag, te shaj zhanen vi jivendesa te najaren len, thaj trubul inke te den lenge vi kakava, vi balaji, vi sapuj thaj inke khoslano kotor, ke kasaven le gazhe ande gava chi den lenge.

Le Zala megyeko telephenipo, tradinde ando Sastyarnicko Ministeriumo, 1955. 01. 21

1958 marciushi

Ande Pestake kethanipe kodoles rakhne avri, ke le romenge kale zheneski lila trubul te den avri, ande kodo trubul te iskirin andre kanak dikhnas len le sastyaricki butyari zhuvalej vaj na, te naj andre iskirime atunchi shaj ingren len le shingale te najaren len andal zor.

1959 11. septemberi

Ande Bács-Kiskun medya, ande Kiskunhalas: „Si len doktoricko than pashal o telepo, kathe le roma uzhes phiren, vi lenge shavores uzhes phiraven, kade ande uzhe gada zhan andre ando foro, ando SZTK, kothe kethane si le le gazhenca, thaj khonyik chi tradel len avri-khanyikaske chi avel kadi aminti.

1960

An de Somogy medya: „Kathe le Leske si jekh najariposko vurdon, kodolesa phiren pal telepura, kodoleske loshan le roma, thaj pala jekh – duj aba sittyile o najaripo, aba chi xo-

nek minősülnek.

101/1955. Egészségügyi miniszteri utasítás

„Dr. Deseő Mihály járási főorvos ismertette tervezetét, (...) mely szerint a legrosszabb körülmények között élő cigányok részére épületfát kell juttatni, ennek árát ők maguk szívesen ledolgozzák és az eddig félig földbe vajt vermek helyett elfogadható kunyhókat építenek. Mindaddig, amíg ez meg nem történik, kötelezni kell a községeket, hogy jelöljenek ki egy-egy fűthető helyet, ahol a cigányok fürdetése és fertőtlenítése télen is lehetséges, továbbá szerezzenek be e célra üstöt, teknőt, szappant, törülközőt stb., mert ilyen-ílyen módon a falusi lakosság a cigányok részére nem hajlandó kölcsönözni.”

Zala megye jelentése az Egészségügyi Minisztériumnak, 1955.01.21.

1958 március

A Pest megyei tanácsulésen indítványozták, hogy a romák számára kiadott fekete személyi igazolványban helyezzenek el külön rovatot az egészségügyi ellenőrzés bejegyzésére, hogy annak elmulasztása esetén a rendészeti közegek kényszer-intézkedéseket alkalmazhassanak.

1959 szeptember 11.

Bács-Kiskun megye, Kiskunhalas: „Saját orvosi rendelőjük van a telep közelében, de tisztára mosdatva, gyermeküket tisztára mosdatva és rendszeren öltöztetve viszik a városi SZTK rendelőbe, ahol a város lakóival együtt várakoz-

are to be supplied with wood for construction; they would be willing to work off the price of the material, and instead of these half-underground pits, they would build themselves acceptable huts. Until this might happen, villagers will be required to designate a place that can be heated and where the bathing and disinfection of Gypsies can take place throughout the year; further they are to acquire kettles, tubs, soaps, towels, etc. because the villagers would not be willing to lend these articles to the Gypsies.”

Zala County report for the Ministry of Health. 21st January 1955.

1958 March

At the Pest County Council meeting a motion was forwarded that the black identification card issued to Roma contain a separate section for health control entries which, whenever incomplete, grants law enforcement officials the right to take action.

1959 September 11th

Kiskunhalas, Bács-Kiskun County: “They have their own physician near the settlement; but, with both themselves and their children washed and well dressed, they go to the town clinic, where waiting together with the town’s inhabitants, nobody would even think of chasing them out.”

1960

Somogy County: “County KÖJÁL bathing wagons regularly visit the settlements; they

jajven kade sar majanglal.(...) Le KÖJÁLeske majbutivar trubul te kerel kadale najaripe, ke kade zhanen numa te avrimudaren le kerme, kade mudaren avri numa o nasvalyipo. Thaj kathar kado pale chi avla majbut xolyi mashkar le roma thaj gazhe. Ke majbut gazhe daran ke vi von xutren o zhuvalyipo kathar e roma. Te ande uzhe gada phirel jekh rom mashkar le gazhe atunchi chi daran, inke zhutisaren leske.”

Ande Győr-Sopron medya: „Pharaj amenge jekh te hatyaras kodolesa so le sastyarnyicki butyari phenen, pal amen kodo te shinen tele lenge bala, te randen len, chi si lazhavo, kade trubul te kerem ke le shavorenge bala kon ande shkola phiren tele te avel shingerdo, kodo trubul te keras ke sittyaras lenge o najariipo, o uzhipo. Te keravel o sastyarnicko gruppo kodo, ke le shavenge bala zhi kathar e primevara zhi kaj o tomna te avel kushlo, le shejenge pale skurto te kerem kado kade te na xojajvel khonyik.”

1961

Kanak romane zhulyen najaren numa zhulyane butyari te aven kothe (sastyaricka, thaj kasavi butyarkinya kon kaj o lolo trushul kerel butyi). Balengo shingeripo, randipo, numa kade shaj kerem sar iskiril o avriphenipo, numa atunchi shaj kerem te jekh rom vi tifusoshi si thaj vi zhuvaloj kethane. (...) Ame xatyar-dem kanak sako romeske shero andre makhnas DDT-vasa, le roma xojajnas, pala kede kade gindiyisardam, ke chi trubul tele te ma-

va senkinek sem jut eszebe, hogy kizavarja őket.”

1960

Somogy megye: „A megyei KÖJÁL fűrdető kocsija rendszeresen járja a telepeket, amit a lakók szívesen is fogadnak, fokozatosan leküzdik azokat a gátlásaikat, melyek kezdetben a fűrdetéssel kapcsolatban jelentkeztek. (...) A KÖJÁL minél gyakrabban biztosítsa a cigány telepek lakóinak fűrdetését, hiszen ezzel az élősdiék kiirtását, a járványveszélyt szüntetik meg. Ugyanakkor ez maga után vonja a többi lakos és dolgozó idegenkedésének megszűnését is. Sokan attól félnek, hogy tetűt és egyéb élősködőt kapnak tőlük. Ha rendes, tiszta öltözékben jelenik meg a cigány az emberek között, akkor nem óvakodnak közelségétől és támogatják minden téren.”

Győr-Sopron megye: „Nehéz egyetérteni a Járási Tanács egészségügyi örének olyan véleményével, hogy a szóróanyagok megalázó a cigányokra nézve, ellenkezőleg, el kell érniük, hogy a tanköteles cigány gyermekek haja rendszeresen le legyen nyírva, és szívós nevelő munkával rászoktassuk őket a tisztálkodásra és azt szerettessük meg velük. Biztosítsa az egészségügyi csoport, hogy az iskolaköteles gyermekek haja tavasztól ősziig a fiúknál teljesen, a lányoknál az önértékük megsértése nélkül rövidre legyen vágva.”

1961

Nők fűrdetésénél kizárólag női dolgozók

are welcomed with open arms by the local population who have gradually managed to overcome their initial inhibitions regarding the bathing (...) KÖJÁL has to increase the frequency of bathings on Roma settlements in order to both eliminate parasites and decrease the risk of epidemics. This in turn should also reduce the aversion of their neighbours and co-workers. People are often worried that they risk catching lice or other parasites from them. When a Gypsy is among people wearing clean and decent clothes, not only will he not be confronted with aversion; but he will have their support when in need.” Győr-Sopron County: “We find it difficult to agree with the opinion of the District Council’s health inspector, that depilation is humiliating for the Gypsies; on the contrary, we have to reach a point where all Gypsies of school age have their hair cut regularly, and through persistent educational work teach them to get used to being clean and to like it. The sanitary group is to ensure that from spring to fall boys of school age have their hair completely cut, while girls have it cut as short as possible without causing harm to their self-esteem.”

1961

Only female workers (midwives, childcare officers, district nurses, female Red Cross employees) are to assist women in bathing. Haircutting and depilation are only to take place for the cases stated in the decree, that is, the presence of both typhoid fever or reason-

khas sa le romen po telepo, numa kodolen kon zhuvalej. (...) Kanak naj but zhuv ande lende – thaj chaches naj ande lende gadenge zhuva – atunchi DDT – vosa trubul te makhen le tele thaj zhuvalo pajesa, nashtig te najaren len chi la mashinas. (...) Le shingalen nashtig te akharen te zhutin, numa atunchi kanak le roma zoras chi kamen te andre makhen len.

O Sastyaricko Ministeriumosko avriphenipe pala e tifusesko avrimudaripo (avrikidipe)

Opremanjav tut majbaro doktori pe kodo, ke kanak o najariposko vurdonesa avri zhas po telepura kadale trubul te des amenge:

1. Te shaj avel amenca shingalo, zhi kathar o panzh chaso detehara, zhi kaj chi mukhas andre
2. Te avel shuko kasht te shaj zhal o mashina. Baro telepo te si (300–400 manush) trin mazha trubul, te majcino te si duj mazha.
3. Romane zhuvlyen te najaras duj zhuvlya trubul (sastyarnyicka, butyarkinya kathar o lolo trushul)
4. Dostaj te avel Ergovo vaj Cupritozo. Te naj, atunchi jekh litero petrovo, jekh litero ulej, jekh litero shut trubul.
5. Duj – shtar kilovo sapuj te shaj najaras.
6. Shov butyano manusheske xaben trubul te avel, thaj inke than kaj shaj sovel.
7. Kodole sastyari thaj kaver butyari kon pe kodo than keren butyi.

O Sastyaricko Grupposko sheresko lil pala o zhuvengo mudaripo ande Borsod-Abauj-Zemplén meya

(szülésznő, védőnő, körzeti ápolónő, női vöröskeresztes aktívák) segédkezhetnek. Hajnyírást, szőrtelenítést csak a vonatkozó utasításban meghatározott esetben, azaz kiütéses tí-fusz, annak alapos gyanúja és tetvesség együttes fennállása esetén szabad végezni. (...) Mivel a DDT-porozás személyi válogatás nélküli végrehajtása érthető ellenérzést váltott ki a telep lakói között, új célzott módszert vezettünk be, mely nem a cigánytelep lakóinak összességére, hanem csak a tetvesekre vonatkozik (...) Enyhébb fokú fejtetvesség esetén – ha a ruhatetvesség teljes határozottsággal zárható – a tetvesség megszüntetését a DDT-por, illetve tetűirtó folyadék alkalmazásával kell megkísérelni, a gépi fertőtlenítést és a kötelező fürdetést mellőzni kell. (...) A rendőrség igénybevételét, amire a vonatkozó utasítás utal, kizárólag azokra a kivételes esetekre kell korlátozni, amikor tetves személyek tetvtelenítése másképpen meg nem oldható.

Az Egészségügyi Minisztérium utasítása kiütéses tifusz elleni védekezés tárgyában (részletek)

Felhívom főorvos kartársat, hogy a cigánytelepek fertőtlenítéséhez, fertőtlenítő gépkocsi ki- küldése esetében a következőket biztosítsa:

1. A rendőrség igénybevétele, reggel öt órától a munkálatok elvégzéséig.
2. Lehetőleg száraz fa biztosítása a gépek üzemeltetéséhez. Nagy telepnél (300–400 fő) 3q, kisebb telepnél 2q.
3. A nők fürdetésének levezetésére két nő biztosítása (szülésznő, betegápolónő, vöröskeresztes aktívák).

able grounds to suspect this and louse infection (...) Since the inhabitants of settlements met the generalised non-selective application of DDT with resentment, we have introduced a new and targeted approach which rather than affecting all inhabitants of the Gypsy settlements, will only apply to those infected with lice. (...) In milder cases of lousiness, when the incidence of body lice can clearly be excluded, the extermination of lice is to take be undertaken with DDT or louse-extermination fluid; and machine disinfection and obligatory bathing are to be avoided. (...) Police involvement, as described in the related decree, will be limited to exceptional cases, when the delousing of infected individuals cannot be undertaken in any other way.

Decree of the Ministry of Health on the subject of protection against typhoid fever (excerpts).

I call on the head physician's colleague, when sending disinfection wagons into Gypsy settlements, to ensure:

1. Police involvement from 5 a.m. until the end of the procedure.
2. Availability of dry wood to operate the machinery. For larger settlements (300–400 people) 3q, and for smaller settlements 2q.
3. The presence of two female employees (midwife, nurse, Red Cross employee) for the bathing of women.
4. Purchase of the appropriate amount of Ergo or Cuprizot. If unavailable, a litre of

1962

Akanak kasavo avriphenipo kerdem kethane so nyevo, aba chi uzharas sakkones po telepo, numa kodolen kon zhuvalej. Pala kado kodo shaj dikhlam ke kado nyevo avriphenipo las-hoj, akanak aba te tele makhen varikas naj kasavo lazhavo, nichu zhuva chi kerdyile maj-but. (...)

Avriphendam le sastyaricke gruppenge, ke andar o telepo mashkar le roma te len avri sastyaricke mujale.(...) Pala jekh dikhipo, kodo shaj dikhasas ke pel telepura o sastyipesko vrema nasul si, le majbut than naj wc-vo, varikaj inke chi lasho paji naj te pijen: si vi kasavo telepo ande jekh baro gropa si mashkar o mel.

O Sastyaricko Ministeriumosko Gruposko telephenipo „so te keras le romenca”

Vas medya: „o najaresko vurdon savo phirkerel jekhvar ande jekh shon najarel tele le roma, majanglal le kolomparura.”

Kiskunfélegyháza: „varikattyi manush kodo phenel, romane kolyibi numa atunchi chi aven majdur te le roma pala le najaripe maj-mishto inkren pen, numa atunchi shaj slobodo te beshaven len ande kaver than, akanak dosh avilosas. Pala kede numa pe kodo shaj gindvisaras ke inke but si kodol manush a kon tele dikhen le roma”

Amintipo andar e Kiskunfélegyháza (1962. 05.31.)

4. Megfelelo mennyiségű Ergó vagy Cup-ritoz beszerzése. Ha ez nincs, egy liter petroleum, egy liter étolaj, egy liter ecet.
5. Kettő-négy kilogramm mosószappan a fürdetéshez.
6. A munkálatokat végzők kosztolásának, éjszakai szálláshelyének biztosítása hat fő részére.
7. Járásában beosztott egészségőrök, ellenőrök kirendelése.

A Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Tanács Egészségügyi Osztály vezetőjének levele tetvesség elleni védekezés tárgyában

1962

Kidolgoztuk a tetvetlenítéssel kapcsolatos eljárás új módszerét, amely nem a cigány telep lakóira összességükben, hanem csak a tetvesekre vonatkozik. Az ezzel kapcsolatos tapasztalataink azt bizonyítják, hogy a fertőtlenítésnek és a megelőző porzásnak ez az új módszere lényegében bevált: a telepek lakóinak emberi érzékenységét kevésbé sérti, ugyanakkor a tetvességi helyzetben rosszabbodást nem idézett elő. (...) Utasítottuk az egészségügyi szerveket, hogy a cigány telepek lakóiból tisztasági felelős hálózatot építsenek ki. (...) A vizsgálat megállapította, hogy a cigánytelepek helyzete közegészségügyi-járványügyi szempontból erősen kifogásolható, az árnyékszék kérdés általában megoldatlan, néhol a megfelelő ivóvízellátás nincs biztosítva: van olyan cigánytelep is, amely szemétdömbben van elhelyezve.

Az Egészségügyi Minisztérium Egészségügyi

petroleum, a litre of vegetable oil, and a litre of vinegar.

5. Availability of two to four kilograms of soap for bathing.
6. Food and accommodation for six persons for the duration of the procedure.
7. Mobilisation of the district's health inspectors and controllers.

Letter of the Head of the Health Department of the Borsod-Abaúj-Zemplén County Council on the subject of protection against lousiness.

1962

We worked out a new method for delousing, which rather than targeting all inhabitants of Gypsy settlements, targets only louse-infected individuals. Our experience shows that this new method of disinfection and preventive powdering has essentially worked: there has been less insult to the humanity of the settlements' inhabitants; at the same time the louse-infection state has not worsened. (...) We have ordered the health authorities to put together a network of individuals responsible for cleanliness from within the population of the Gypsy settlements (...) According to our survey, the state of Gypsy settlements is sub-standard from an epidemiological point of view: the toilet issue is generally unresolved; certain settlements don't have access to clean drinking water and there are Gypsy settlements, located in garbage dumps.

Report of the Information Centre of the Ministry of Health on "activities for Gypsy issues".

Felvilágosító Központjának jelentése „cigány-kérdésbeni tevékenységről”

Vas-megye: „a mozgó tisztasági fürdőautó ha-vonta egyszer fürdesse le elsősorban a kolom-pár cigánytelepek lakóit.”

Kiskunfélegyháza: „[egyész vélemények szerint] a putrikból való kitelepítés csak akkor kez-dődhet meg, ha [az ott lakók] majd a rend-szeres fertőtlenítések után arra érdemesnek mutatkoznak, addig veszélyesnek tartják a széttelepítést. Ez a szemléletmód a cigányok további megaláztatásának megtartására irá-nyuló szemléletmódon alapszik”.

A kiskunfélegyházi pártszervezet emlékeztetője (1962. 05. 31.)

Vas County: “The mobile bathing unit is to ensure the bathing of the inhabitants of tinker Gypsy settlements once a month”.

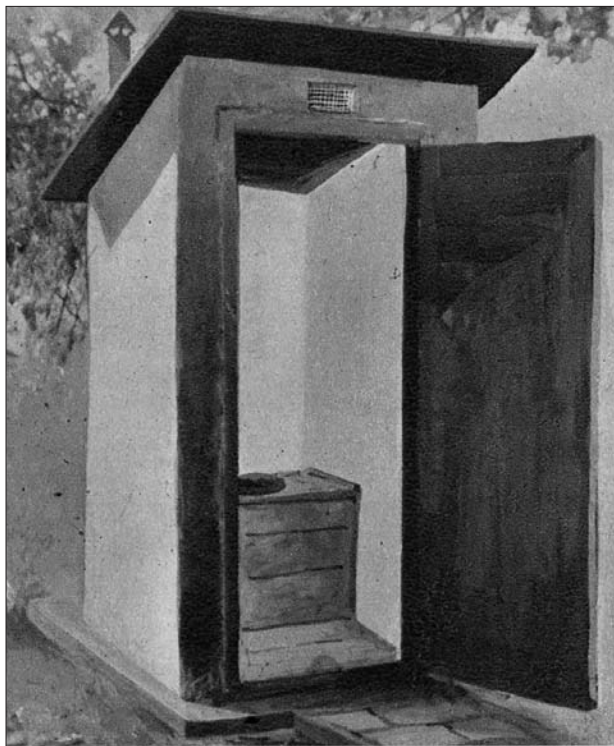
Kiskunfélegyháza: “[certain opinions would have it that] relocation from slums can only take place if, following regular disinfections [its inhabitants show themselves] to be worth it; before, however, relocation is thought to be dangerous. This is an approach based on furthering and maintaining the humiliation of Gypsies.”

Memorandum of the Party Organisation of Kiskunfélegyháza (1962. 05.31.)

Hajdú-Bihar megye/megye/ county, 1954.

Sar azhukaren – Sar beshen – Sar sittyaren/Elvárva – megülve – tanítva/As expected – seated – educated

**ÉPÍTSÜNK ZÁRT ŪRGÖDRŪ ÁRNYÉKSZÉ-
KET! NE ENGEDJŪK LAKÁSUNK KÖR-
NYÉKÉT BEPISZKÍTANI ÉS TALAJÁT FER-
TŐZNI!**

Szabolcs-Szatmár-Bereg megye/megye/
county, 1957.

„Keras phandado gropasko wci! Te na mukhas te andre melalen amare khera thaj phuval!” Sastyipesko Ministeriumo: „Uzhipo-Sastyipo” propa- gandicko ill. 1963.

Az Egészségügyi Minisztérium Tisztaság–Egészség című szórólapja. 1963.

“Build latrines with a closed bog-hole. Do not infect and smudge your house and neighborhood”. Flyer of the Ministry of Health “Cleanliness and Health” 1963

„Na sas wc nichl le butivarende gazhende. Sar localno angluno manush ande Lolo Trushul keradom jekh wc thaj opre tordyardom ando baro foro. Le manusha majanglal lazhanas pen, majdur aba le majbuten dikhnas so sikado. Le majbut manush lazhajlas pes, ke leske naj k asavo, vi von butivar ande gunujesko gropa kerde penge butyi.”
Angluno manush ande Lolo Trushul kon chi kamlas te avriphenen lesko nav. (Hajdú-Bihar megye, 1964)

„Nem volt wc sok magyarnál sem. Mint helyi vöröskeresztes titkár egy asztalossal csináltattam egy budit, és kiállítottam a főterre. Az emberek szégyenkezve, de sokan kíváncsian jártak el mellette. Sokan szégyenkeztek, hogy nekik sincs, ők is sokan a trágyagödörkhöz jártak a dolgukat végezni.”
Névtelenséget kérő Vöröskeresztes titkár (Hajdú-Bihar megye, 1964)

“Many Hungarians didn't have toilets either. Being a local red cross official, I had a latrine prepared by a local carpenter, and displayed it in the main square. The people were embarrassed, but still many walked by the latrine curiously. Some were ashamed, that they did not have one, and were defecating at the dung-pits.”
Red Cross official, requesting to remain anonymous (Hajdú-Bihar county, 1964)

 Dikhade manusha Megvizsgált személyek Persons examined	Zhulavej Tetvesnek találtak Lousiness rate	Sodivar makhne Megelőző porozások száma Number treated with preventive powder	Sodivar mudarde le zhufen Tetvetlenítések száma Number deloused	Sodivar narjade len Fürdetések száma Number bathed	
Kon po telepo beshen Telepen élők Living on settlements	(77 telepo) (77 telepen) 29057 (in 77 settlement)	346	545	1313	
Kon na po telepo beshen Nem telepen élők Not living on settlements	21707	609	407	822	
Kethane Összesen Total	50764	955	952	2135	1800

Numerura/Arányok/Rates

Opreiskipo pala le romengo sastyipesko vizito
(KŐJÁL), Pest medya, 1982

Táblázat a Pest megyei cigányok közegészségügyi
vizgálatáról (KŐJÁL), 1982

Statistics on the public health examinations
of Pest County Gypsies (KŐJÁL), 1982

Kethane kodolencia romenca kon po telepura,
thaj na po telepura beshen

A telepen élő és nem telepen élő romákra összesítve megadva

The total includes the Roma living on settlements
and the ones that live elsewhere

Gavenge kethanipo Járás District	Le gava (nr. Romane) Település (romák száma) Settlement (number of roma)	Sas najaripo? Fürdetés volt? Bathing	Le gava (nr. Romane) Település (romák száma) Settlement (number of roma)	Sas najaripo? Fürdetés volt? Bathing
bajai (8 falu) 542:85:20:437	Érsekszanád (30)	+	Szeremle (120)	?
	Bátmonostor (55)	+	Nagybaracska (150)	?
	Sükösd (142)	?	Vaskút (25)	?
	Csátalja (2 család)	-	Csávoly (2 család)	-
bácsalmási (4 falu) 118:60:58:0	Bácsalmás (40)	-	Mélykút (60)	+
	Madaras (8)	-	Katymár (10)	-
dunavecsei (8 falu) 597:399:0:198	Dunaegyháza (5)	+	Harta (7)	?
	Kunszentmiklós (221)	+	Solt (55)	?
	Szabadszállás (136)	?	Szalkszentmárton (51)	+
	Tass (50)	+	Dunavecse (72)	+
kalocsai (17 falu) 676:252:20:404	Dunapataj (43)	+	Ordas (19)	+
	Géderlák (11)	-	Dunaszentbenedek (72)	+
	Uszód (35)	?	Fogtó (87)	+
	Bátya (9)	-	Fajsz (31)	+
	Dusnok (239)	?	Hajós (57)	?
	Miske (63)	?	Öregcsertő (10)	?
kecskeméti (10 falu) 669:139:500:30	Kerekegyháza (30)	?	Tiszakécske (20)	+
	Jakabszállás (37)	+	Bugac (32)	+
	Orgovány (50)	+	Izsák (70)	-
	Lajosmizse (400)	-	Lakitelek (2 csal)	-
	Nyárlőrinc (2csal)	-	Városföld(2 csal)	-
kiskőrösi (6 falu) 452:422:0:30	Kecel: vályogvetők telepe (140)	+	Kecel: zenészek telepe (72)	+
	Soltvadkert (60)	+	Kiskőrös (70)	+
	Fülöpszállás (30)	+	Akasztó (50)	+
	Császártöltés (30)	?		
kiskunfélegyházi (5 falu) 249:249:0:0	Kiskunmajsa (200)	+	Szank (12)	+
	Kunszállás (20)	+	Alpár (9)	+
	Pálmonostora (8)	-		
kiskunhalasi (7 falu) 365:365:0:0	Jánoshalma (275)	+	Bálotaszállás (24)	+
	Zsana (20)	+	Harkakötöny (8)	+
	Tompa (4)	+	Rém (11)	+
	Kíszállás (23)	+		
városok	Baja (365)	+	Kecskemét (1500)	+
	Kiskunfélegyháza (500)	+	Kiskunhalas (520)	+
	Kalocsa : belvárosi telep	-	Kalocsa: Ponty utcai telep	-
	Kalocsa: „Gödörök”	+	Kalocsa: Mikeszállási telep	+

Bács-Kiskun medya, karing 1960

Ande medya sas 69 telepo, ande shtarvardesh telepo kerde o najaripo, thaj ande deshupanzh na, thaj sas inke deshushar telepo kaj chi zhanas sas vaj na najaripo. Andar medyako roma, 6853 manush sas, najarde 5006 romen (73%), chi najarde 748 romen(11%). Pe le majbute romende chipinzhardoj ke najarde len vaj na.

Bács-Kiskun megye, 1960 körül

A megye 69 telepéből 40-en fürdettek, 15 telepen nem, 14 telepről nem tudni, hogy volt-e fürdetés. A megyében élő 6853 romából 5006-ot fürdettek (73%), 748-at nem (11%). A többiekéről nem lehet tudni, hogy átestek-e fürdetésen.

Bács-Kiskun County, around 1960

Of the 69 settlements in the county, bathing was undertaken in 40, in 15 there was no bathing and for 14 there is no clear data. Of the 6853 Roma living in the county, 5006 were bathed (73%), and 748 were not (11%); for the remainder there is no clear data.